

3,640

**A RÁDAY GYŰJTEMÉNY
ÉVKÖNYVE**

1955

B U D A P E S T

1956

983-1956

F. k.: Pap László igazgató

1118/Prop. Terjesztő sokszorosító üzem

Fel.: a Prop. Terjesztő vezetője

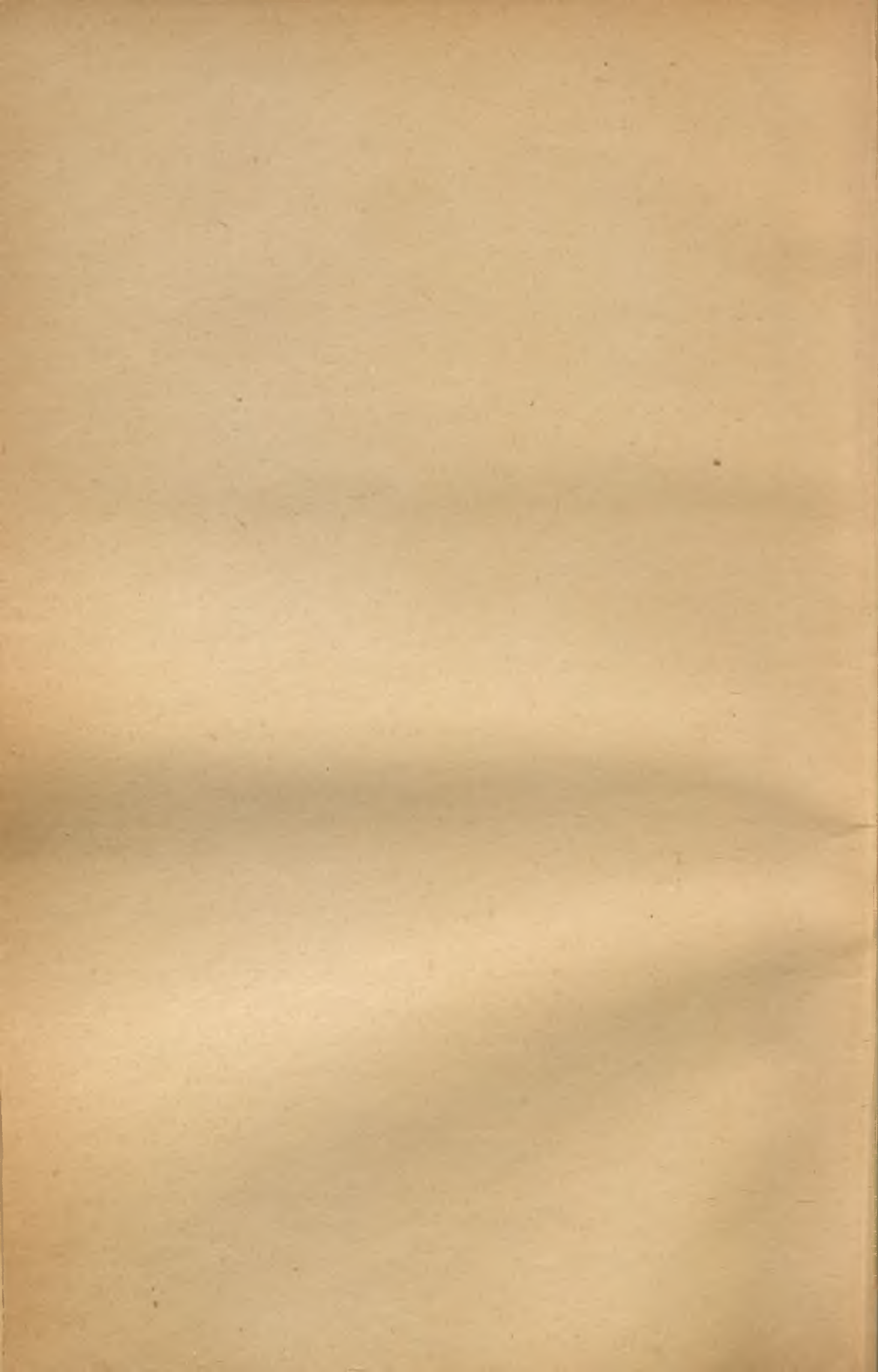
A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye - úgy érezzük - tudományos kötelességet teljesít akkor, amikor ezt az évkönyvet a szakkörök részére közrebocsátja.

Az évkönyv több év munkásságáról ad összesűrítve számot. 1949-ben vettem át a Ráday Könyvtár vezetését. Az első időszakban a háboru nyomait kellett eltüntetnünk, csak ezután kerülhetett sor a könyvtár fejlesztésére és a könyvtári feldolgozó munkára, ezen belül tudományos kutatásokra. Munkánkra egyre fokozódó mértékben figyelt fel a Református Egyház vezetősége, majd az Állami Egyházügyi Hivatal. Az egyház vezetősége gondoskodott arról, hogy a könyvtár megfelelő munkatársakat kapjon, az Állami Egyházügyi Hivatal pedig tekintélyes államsegélyt biztosított. Ez a fejlődés juttatta el azután a Ráday Könyvtárat oda, hogy 1955 január 1-vel szervezetileg egyesült a Dunamelléki Református Egyházkerület Levéltárával s azóta mint Ráday Gyűjtemény, folytatja tovább életét.

A rokonintézmények vezetői és dolgozói részéről az elmúlt évek folyamán sok jó tanácsot és segítséget kaptunk. Mindezért nagyon hálásak vagyunk. Legyen ez az évkönyv hálánk kifejezője is. Reméljük, hogy mind ők, mind felettes hatóságaink kedvesen fogják fogadni.

Budapest, 1956. március 27.

Pap László
főigazgató

Benda Kálmán:

Alvinczi Péter kassai prédikátor

történeti följegyzései

1598 - 1622

A Ráday-könyvtárban, Ráday Gedeon, a költő könyvei között őrzik Candidus Pantaleon zweibrückeni lelkész Augsburgban 1597-ben megjelent munkáját: Tabulae chronologicae, continentes seriem annorum myndi et breuem annotationem, tanquam indicem praecipuarum personarum et rerum memorabilium, ab initio mundi usque ad praesentem annum 1596 Christi concinnatas. [1] A pergamenbe kötött, nyolcadkét alaku könyv, a címlapján olvasható bejegyzés szerint Derecskei Ambrus váradi prédikátoré volt. Derecskei, tudjuk, 1603-ban halt meg (Zoványi Jenő által írt életrajza: Protestáns Szemle V. 1893. 197-211. l.), nem sokkal azután, hogy egykori tanítványa, Alvinczi Péter (1570?-1634), a későbbi híres "kassai magyar pap", Pázmány hitvitázó ellenfele, Bocskai és Bethlen politikai bizalmasa, befejezve külföldi tanulmányait, Váradra került és ott pappá szentelték. [2] Derecskei hagyatékából, akinek különben a szószéken közvetlen utóda volt, Alvinczihoz került a könyv [3], s ebbe, a nyomtatott rész után belekötött üres lapokra írta azután történeti vonatkozású és más följegyzéseit.

Alvinczi végrendeletében Kassa városára hagyta könyveit, - ez a munka azonban valahogy özvegyénél, Mutnoky (Muznoky?) Annánál maradt. Ennek halálakor, 1645-ben, amikor hagyatékát a város leltározta, került az örökösök ajándékként Liptai Rotari (?) Márton tulajdonába. [4] A könyv további sorsát nem ismerjük, s azt sem tudjuk, mikor és hogyan került Ráday Gedeon péceli könyvtárába.

Mivel a történeti följegyzések szervesen összefüggnek a könyv nyomtatott szövegével, előzetesen arról is kell szólnunk röviden.

Pantaleon, miután előljáróban táblázatokban ismerteti a fontosabb országok uralkodóinak uralkodási éveit, a római pápák és egyházatyák névsorát, a zsinatok sorrendjét stb., 137 lapon a világ történetét tárja az olvasó elé, a föld teremtésétől 1596 október végéig. Az eseményekre, uralkodókra vonatkozó adatokat időrendben közli, de országonként külön táblázatokban. Ezek a táblázatok azonban nem egymás után, hanem ugyanazon a lapon egymás mellett futnak függőleges oszlopokban, egymástól egy vonallal elvá-

lasztva. Beosztásuk a történelemben előtérbe lépő népek szerint időről-
időre változik. Legállandóbb rovat a pápákról szóló, mely időszámításunk
kezdetétől végigfut a könyvön; ez egyébként is egyik legbővebben ismerte-
tett része a történelemnek. Mellette Nagy Károlytól kezdve állandó a "cae-
sares Germaniae," majd a reformációtól a "res religionariae" rovat. Magyar-
ország a XV. század végétől közös rubrikát kap Csehországgal, a XVI. század
nyolcvanas éveitől kezdve azonban ez is megszűnik s a magyar történet ese-
ményeiről többnyire a "Turcica" címszó alatt értesülünk.

Alvinczi sokat forgathatta a történeti táblázatokat, szinte minden la-
pon ott látjuk aláhuzásait, széljegyzeteit. Már Derecskei Ambrus is bele-
írogatott itt-ott a könyvbe. Őt elsősorban a magyar história érdekelte, s
ebből is saját korának története. Kiegészítette a könyv gyér adatait: a
megfelelő évhez bejegyezte a fontosabb várak, Temesvár, Gyula, Sziget stb.
elestének évét, Bekes Gáspár és Báthory István küzdelmének dátumait, Borbély
György törökelleni hadjáratainak eredményeit. Amikor pedig a mezőkeresztesi
csata elvesztését a könyv szerzője azzal magyarázta, hogy a "keresztények"
ahelyett, hogy az első sikerek után a "pogány" teljes megsemmisítésére tö-
rekedtek volna, a török tábor kirablásához fogtak, Derecskei mérgesen írta
a lap szélére: "A historikusok sokat összehazudoznak. Mert én D.A. is ott
voltam ezen a harcon, és magam szemével láttam, hogy éppen másképp volt."

A törökkel való élet-halálharc a végvári prédikátor, Derecskei főprob-
lémája. Ez járt eszében, míg a könyvet forgatta, s nyilván a maga korának
ádáz villongásaira gondolt, amikor az I. keresztes hadjárat történeténél a
zweibrückeni pap a keresztesek közti egyenetlenség káros következményeiről
beszért. Többszörösen aláhuzta ezt a részt, s feltűnő nagy betűkkel mellé
írta: Discordia.

Derecskei sűrű fekete tintával írt megjegyzéseitől élesen elválnak Al-
vinczi halványabb beírásai. Őt láthatólag legjobban a római pápák története
érdekelte, s alaposan megjegyzetelte a róluk szóló szűkszavú adatokat. Nagy-
számu bejegyzésének legtöbbször csak kiegészítés. A pápák neve mellé odairja
életük főbb eseményeit, fontosabb rendelkezéseiket. Megjegyzései rövidek,
nem egyszer csak bökszavak, önmaga számára írt emlékeztetők. Itt-ott azon-
ban részletesebb glosszákat is találunk. 226-ban Orbán pápa neve mellé oda-
írja: "a katolikus egyház az ő idejében kezdett ékszereket használni, ad-
dig apostoli egyszerűségben élt." Zozimus pápánál, 418-ban megjegyzi: "En-
nek az volt a véleménye, hogy olyat, ami isteni igéjével nem egyezik, nem pa-

rancsolhat az apostoli szék." Az Augustinusról szóló soroknál odairja: "Vajon van-e az ő életénél nagyobb bizonyosság a predestinációra?" - Hangja néha gunyos. I. Gergely pápánál (590) megjegyzi: "Gergely találta ki a purgatóriumi tüzet, meg azt, hogy mise mondatással, a szentek segítségül hívásával elnyerhető a bűnbocsánat. Megtiltotta, hogy szigorú böjtben tejet, sajtot, húst vagy tojást egyenek." Ahogy közeledik a reformáció korához, megjegyzései egyre élestednek. Gondosan regisztrálja, melyik pápa kit, hogyan mérgeztetett meg, beírja a renaissance pápák osaládi botrányait, VI. Sándornál pedig a prédikátor fensőbbiségével veti oda: "Ez még az oltári szentségeket is eladta." Ezek a bejegyzések, minden jel erre mutat, még Váradon, 1604 előtt íródtak. Alvinczi ekkor készült fel a későbbi hitvitákra, s a bejegyzések egyik-másika már ebben a szellemben íródott.

A történelmi adatsor, ahogy már említettem, 1596-tal végződik, időrendben az utolsó esemény, melyet Pantaleon megemlít, az 1596 október 16-i mezőkereszteszi csata. A szerző vagy kiadó nyilván azért köttetett tiszta papírt a könyv végére, hogy a krónikaszerű följegyzések folytatására lehetőséget adjon. Alvinczi meg is teszi ezt, még hozzá úgy, hogy átveszi a nyomtatott rész rubrikás beosztását. Azonban, ha az előzőkben azt láttuk, hogy érdeklődését jóformán csak az egyetemes egyháztörténet köti le, - most tanulni lehetünk az ellenkezőnek: krónikás följegyzései, melyek csak a magyar történelmet érintik, s melyekben nemcsak egyházi, de személyes vonatkozást sem találunk, csak politikai jellegűek.

Mindez összefügg Alvinczi életének nagy fordulójával, a Bocskai-szabadságharc megindulásával, 1604 októberében. Hogy Bocskai ismerte-e személyesen is a már ekkor jónevű váradi prédikátort, egyben az ő birtokait is magában foglaló bihari egyházmegye esperesét, nem tudjuk. De alig pár héttel a szabadságharc megindulása után meghívja birtokai központjába, Kereki-be lelkésznek, tehát maga mellé veszi udvari papnak. Alvinczi ezzel bekerül a magyar történet eseményeinek sodrába, s ekkor kezdi meg történeti följegyzéseinek írását.

Az üres lapokat Pantaleon módszere szerint függőleges rovatokba tagolja. Három rovatot nyit, ezek: Germanica, Turcica, Ungarica. Az évszámozást ott folytatja, ahol a nyomtatott szöveg elhagyta: 1597-nél, bár följegyzései csak 1598-cal kezdődnek. 1597-től 1603-ig minden évnek egy oldalnyi helyet hagy üresen, - ide utólagosan bejegyez aztán egy-két dolgot - 1604 októbertől kezdve azonban egyszerre havonként két oldalt szentel az

események leírásának. Ez a havonkénti beosztás tart 1607 juniusáig, amikor is megszűnnek a rovatok; följegyzéseit is csak 15 év múlva folytatja, de már minden beosztás nélkül, teljes sorokban keresztül írva a papirost.

A följegyzések tagolása német, török és magyar dolgokra mesterséges. Mindegyik rovatban a magyar történet eseményeiről ír, csak vonatkozásai folytán kerül ez ide, az amoda. Legszegényebb természetszerűleg a tisztán magyar dolgoknak fenntartott oszlop anyaga, viszont itt emlékezik meg a különböző magyarországi esodás égi jelokról, melyeket mindig gondosan följegyez.

Ahogy az elmondottakból is látszik, Alvinczi nem naplót irt - történeti följegyzéseket vezetett. Önmagáról egy szót sem találunk, s az 1606 végéig terjedő részben stilusban is arra igyekezett, hogy példaképe Pantaleon száraz, krónikás modorában örökítse meg a dolgokat. Ezért is irt latinul, - holott egyéb ráánkmaradt írásai, levelezése szinte kizárólagosan magyar nyelvű. Följegyzésein csak ritkán tör át a személyes élmény hangja, az átélés liraisága, - az esetek többségében talán nem is azonnal, hanem nagyobb időközönként, egy-egy időszak eseményeit egyszerre irta le. Erre vall néhány keltezésbeli tévedés, s főleg a megvonalmazott, de üresen maradt lapok, melyekre csak az évet és a hónapot irta fel.

Éppen, mert csak az országos vonatkozású dolgoknak engedett helyet, Alvinczi följegyzései a magyar történet egészére eddigi ismereteinkhez képest aránylag kevés újat hoznak. Annál többet árul el azonban a krónikás, akaratlanul is, önmagáról, saját helyzetéről és politikai nézeteiről. Azt eddig is tudták életrajzirói, hogy Bocskai bizalmas emberei közé tartozott, hiszen végrendelete végrehajtói közt is elsőnek jelölte őt a fejedelem a három testamentárius ur közt. De bizalmas viszonyukat csak 1606 elejétől számították, amikor Bocskai megült Kassán, ahová időközben Alvinczit meghívta a luteránus eklézsia. (Ld. Imre Sándor, i.m. 19. s köv.1.) Az alább közölt följegyzésekből azonban megtudjuk, hogy legkésőbb 1605 márciusától kezdve egész 1606 végéig, a fejedelem haláláig, állandóan Bocskai mellett, annak közvetlen környezetében volt. Követte őt táborról táborra, faluról falura, le a medgyesi országgyűlésre, Erdélybe, csakugy mint a Rákos mezejére, a nagyvezérrel való találkozásra.

Már ebből is bátran következtethetjük, hogy Bocskai ragaszkodott udvari predikátorához; a följegyzések jólértesültségéből pedig azt is megállapíthatjuk, hogy a fejedelem az országos ügyek bizalmas tárgyalásaiba bevonta őt is. "A haza szabadságának felállatásában az mi kegyelmes üdvözült

urunk mellett való jelenlétünkkel mi szolgáltunk legtöbbet", - írta Alvinczi, a fejedelem halála után, a másik két testamentárius nevében is 1607 február 12-én, (Magyar Történelmi Tár, 1867, 110. l.), s hogy ez nem volt hiu kérdés csupán, bizonyítja Bocskai levele, ki udvari prédikátorát meghitt tanítójának mondja. Vajon milyen irányban érvényesítette helyzeténél fogva is komoly befolyását? Adnak-e ezek a feljegyzések erre választ?

Adnak, s ez a válasz félreérthetetlen. Alvinczi tudatos hive és következetes harcosa volt a független nemzeti királyság eszméjének. Ezért jegyzi fel szószerint Bocskai kijelentését arról, hogy nemzete ügyétől el nem áll, ezért figyeli belső örömmel a szerencsi fejedelmválasztáskor örömkönyveket ejtő rendeket, akik vele együtt örvendeznek az anyyi évtized után újra magyar uralkodónak, "miként a fiak szoktak örülni, ha rég eltávozott apjuk visszatér." A nagyvezér hosszú beszédéből csak azt jegyzi meg, hogy a török nem ellenzi, sőt szívesen látja Bocskai királyságát, s amilyen megfogalmazásban a hajduknak adott nagy kiváltságlevelet ismerteti, abból bizonyon következtethetjük, hogy 1605 végén még bizott benne, törekvései testet ölthetnek.

Pázmány A kassai nevezetes tanítóhoz, Alvinczi Péter uramhoz íratott öt szép levél (1609) c. munkájában rosszalóan írja (4. levél 3. kérdés): "Alvinczi Péter... vezére volt életében Bocskai Istvánnak", s később is magrója őt, mondván: "Az királykenéshez (tudod-e?) és az fejedelmek testamtomosságához nagyobb kedved vagyon, hogy-sem az hitnek igazgatásához és az bölcs irásokhoz." (Az calvinista prédikátorok ingyenes erkölcsü tökéletességének tüköre. Bécs, 1614. Pázmány összes művei V. 31. l.) Később is fejéhez veri: "Most is azt ítélem, hogy kedveden nem mulnék," - ti. a nemzeti király fölkenése. (Az igazságnak győzedelme. Pozsony, 1614. uo. V. 58. l.) Pár év múlva Balásfi Tamás bosznai püspök is felemlgette egyik röpiratában, hogy hamis próféták szokásaként, csak arra volt gondja, hogy fejedelme szarvát megnövesse. (Balásfi, Repetitio castigationis. 1620, 35. l.) Az eddigi irodalom mindezt rosszakaratu "mendemondának", "kitalált mesének" minősítette (ld. pl. B. Major János, Alvinczi Péter, a protestáns unió uttörője. Bp. 1917 Emlékkönyv a reformáció négyszázados évfordulójára. 34. l. vagy Incze Gábor, Alvinczi Péter. Bp. 1934. 8. l.) s igyekezett "tisztázni" Alvinczit a "vád" alól. Följegyzései azonban Pázmányt igazolják: Valóban mindent elkövetett, hogy Bocskai, vagy később Bethlen személyében nemzeti király kerüljön az ország élére. Pázmány reálistan tapintott rá a kettejük felfogása közti nagy

különbségre, mely csak egyik részében volt vallási, másik részében (persze az előbbivel szoros összefüggésben) politikai volt: Alvinczi a független nemzeti államért harcolt, Pázmány kiszolgálta az idegen uralkodóház nemzetellenes törekvéseit. Az erőviszonyok kedvezőtlen alakulása nem engedte meg, hogy Alvinczi terveit siker koronázza, de ez még nem jelenti azt, hogy Pázmány képviselte a helyes álláspontot.

Pázmány egy helyen gunyosan azt írja Alvincziről, hogy az udvari pap-ság, az előkelő környezet rossz hatással volt rá, "az füst alatt beférkezők a széplaki uraságba." (Öt szép levél, i.h.) Mások Booskai alatt gyűjtött vagyonáról suttoztak. (Ld. Alvinczi végrendeletét: Révész Kálmán, Százéves küzdelem a kassai ref. egyház megalakulásáért. Bp.1894. 87.l.) Hogy mindebből mi igaz, nem tudjuk, de följegyzéseiben nagy tisztelettel ír az urakról, az országgyűlési rendekről, s ugyanakkor - és ez a feltűnő - lebecsülő kifejezéseket használ a népre. Ahogy a hajdukról (1605 december 20) vagy a váradi köznépről (1604 november 4) ír, az teljesen beleillik kora nemesi megnyilatkozásaiba. Messzemenő következtetéseket persze nem fűzhetünk ehhez a két megjegyzéshez, de annyi bizonyosnak látszik, hogy Alvinczi nem tartozott a kálvinista prédikátorok Foktői Máté által képviselt csoportjába, akik a hajduk és a jobbágyok közt élve, azonosították magukat velük s velük együtt álltak szemben a nemesi vármegyékkel.

Az alábbiakban közlöm Alvinczi följegyzéseit. [5] Mivel rövid, krónikás modoru mondatainak latin stílusa irodalmi jellegzetességet nem hord magán, magyar fordításban adom s csak a legszükségesebb helyeken idézem jegyzetben az eredeti szöveget. Ugy szintén nem láttam értelmét annak, hogy az eredeti hármas rovatfelosztást megtartsam: a följegyzéseket időrendbe illesztve, egymásután, folyamatosan közlöm. Jegyzeteimben viszont igyekeztem a följegyzésekben foglaltakat az egykoru forrásanyag alapján ellenőrizni, hogy ezzel a kritikai vizsgálattal Alvinczi adatainak és egész krónikájának szavahihe-tőségét és értékét felmérjem. [6]

. o o o .

1598. április 4. Jósika, Zsigmond kancellárja, Gyulafejérvárott lóra ült, mintha csak szórakozásból akarna kilovagolni, de lova felbukott; még ugyanaznap szerencsésen elfogták és Szakmáron lefejezték. [7]

Április 16. Zsigmond Opuliába távozott, de augusztus hónapban ismét visszatért Erdélybe. [8]

Szeptember 27. Nagy török és tatár sereg (mintegy 160 000 ember) megostromolta Várad városát. Öt mérföldnyi körzetben beszáguldozták a környéket, tüzzel-vassal pusztítottak, sok népet rabságba hurcoltak. A várat azonban Nyári Pál, Király György és Szelestei János vezetésével a magyar, valamint a német őrség (különösen Rheder Menyhért vezetésével), olyan vitézül védte, hogy öt hét után a török, sok halottat veszítve, elvonult és így a vár az ostrom alól felszabadult. Ezt a hadjáratot Zatarcsi Mehmet pasa vezette. [9]

1599. Zsigmond az erdélyi fejedelemséget Báthory András kardinálisnak adta át. Bocskai Istvánt és Nabradi püspököt [10] Prágába küldötte követségbe.

1600. Mihály havasalföldi vajda zsarnok módjára viselkedett Erdélyben, ezért a nemesség elűzte és Csáky István vezérlete alatt Miriszlónál 35 ezernyi hadát szétszórta. Maga Mihály vajda csak kevesed magával menekült meg; a német császárhoz futott, akinek segítségével ismét visszahelyeztetett.

1601. Zsigmond újra meg akarta szerezni magának az országot, ezért Lengyelországból visszatért, de Mihály és Básta György a császár parancsára megakadályozták ebben. Végül átkelve a szilágyi hegyeken szembement velük, de Goroszló falunál seregeit megfutamtították; sokan estek el. Zsigmond Csáky Istvánnal Brassóhoz vonta csapatait, de a szebeniek Zsigmond oldaláról a németek mellé álltak. A törökök és tatárok Zsigmond segítségére jöttek, Básta erre seregével visszavonult. Zsigmond a törökkel megostromolta Kolozsvárt, de aztán szánalomból abbahagyta az ostromot. A törököket kiküldte az országból, ő maga pedig rászedetve a németektől, végkép elhagyta Erdélyt. [11]

Ebben az évben több csodás jel volt látható. Így Szebenben az az egy szó volt olvasható: (négy betűalakból álló felirat, mely nem volt megfejthető.)

1602. Székely Mózes sokadmagával nem fogadván el a Zsigmond által létrehozott békességet, szembeszállt Bástával.

Ebben az évben hallatlan éhínség kirozta egész Erdélyt; az anyák feltázták fiaikat és leányaikat, s a kivégzetteket az akasztófáról levágva, sokan azok husát ették.^[a] Ebben az időben egy köből buzát Kolozsvárott 50 forintért adtak.^[12]

1603. Ennek az évnek május havában olyan erős földrengés volt, amelyhez hasonlót egy kor sem ismert. Így Váradon István Ur templomának két tornya összehajolni látszott, egyik torony széle le is töredezett. Síkföldön álló kocsi helyükből elmozdultak, anélkül, hogy bárki hozzájuk ért volna, köből rakott épületek összeomlottak, a bolthajtások megrepedeztek, ugyanarra, hogy az emberek azt hitték, eljött az utolsó óra.^[13]

1604. október. Básta György segítségére megy a töröktől ostromolt Esztergomnak és az ostrom alól felmenti.

Október 3. Concin Cyprian váradi vicekapitány körülzárta a megostromolta Kereki várát, de október 5-én veszteséggel és szégyennel elvonult alóla, megfélemlítve a hajduktól.^[14]

Nem sokkal ezután a hajduk megegyeztek nagyságos Bocskai István urral és Pecz Jánost, aki ágyukkal vonult oda a kereszténység megsemmisítésére,^[b] Álmosdnál, kemény küzdelemben megverték, őt magát néhány kapitányával élve elfogták és fogolyként Zsáka várában őrizték. A németekből mintegy ötszázan estek el, a mieinkből alig tizen. Ezt mint biztos adatot jegyeztem fel, sem gyűlölség, sem hizelkedés nem vezetett.^[15]

Ugyanebben az október hónapban a magyarok Kállót, Ónódot, Diósgyórt, Szendrőt, Kassát a többi szabad várossal együtt Bocskai István választott fejedeleme számára elfoglalták. (Utólagos betoldás a margón: Januárban a kassai templomokat átadták az evangélikusoknak.)^[16]

Ugyanebben a hónapban a törökhöz menekült erdélyiek, Bethlen Gábor, Rédei Ferenc, Somogyi Bertalan és több más velük lévő nemes, csatlakoztak a magyarokhoz, és biztos reményt hoztak, hogy a török segítséget fog küldeni, amit kevésbé később a vezér pasa levele is megerősített.

Nagyjából ebben az időben Petneházi István, a borosjenei magyar katonaság kapitánya, a németek kapitányát több más főtisztjükkal együtt vadászatra hívta, ugyanakkor más magyarok más németeket vendégségbe vittek. Ezalatt néhány alantas tiszt elfoglalta a várat; a németek egyrészt levágták, másrészt bilincsbe verték.^[17]

November 4. Amikor a váradi nemesség és a polgárok megtudták, hogy a németek ki akarják rabolni őket és családjukat, éjjel összeesküdtek és segítségül hívták Varkucs Tamást a katonáival; hajnalban kürttel és dobbal tudtuladták, hogy elállnak a németek mellől, s a váron kívül elkapott vallonokat és németeket kegyetlenül levágták, bebörtönözték. Kevés idő múlva a németek mindenféle furfanggal a város főbb házait felgyújtották, egyszersmind harcba indultak, de visszaverték őket, úgy hogy visszahúzódtak a várba. Négy napon át többször is megharcoltak egymással. Végül is azonban a nép ingatag állhatatlansága arra kényszerítette a nemességet és a legelőkelőbb polgárokat, hogy elvonuljanak onnan. [c] [18]

1605 március. E hónap 17-én valaki azt javasolta öfelségének, István fejedelemnek, hogy ne ingerelje tovább a németeket, [d] mire ezt válaszolta: [e] Inkab akarok véremmel valameli bokrot megh festeni, auagi amaz zöld pásziton el niuztótatni, hognem mint nemzetségem vezedelmével ez igemben hátra állanj.

Április. Ezen hónap 8-án Diósgyőr felett egy égő gerendához hasonló valami láttatott az égen, ahogy nagy hangosan röpült, s amikor szét esett, ágyudőrejhez hasonló nagy durranást hallatott, melynek hangja 5 magyar mérföldnyi körben hallható volt. Básta ugyanezen a napon hagyta el Eperjest.

Ugyanezen hónap 19-én az országgyűlésen tekintetes és nagyságos Bocskai Istvánt az egybegyűlt rendek egyhangu szavazattal Magyar és Erdélyország fejedelemségével tisztalték meg, ünnepélyes esküvel az ország vezetésére elkötelezték és új címmel ajándékozták meg: István, isten kegyelméből Magyarország és Erdély felséges fejedelme, a székelyek grófja. [19]

Ezután ünneplés következett, amelyen tiszta szívből énekelte mindenki az egyház szolgáinak imája után: Téged isten dicsérünk. Ahány embert csak láttam, ebben a nagy gyülekezetben nem volt senki, aki vissza tudta volna tartani örömkönnyeit, miként a fiak szoktak örülni, ha rég eltávozott apjuk visszatér. [f]

Básta György nem sokkal ezelőtt Eperjesből kijött, s csak keveseket hagyva hátra benne, elvonult. A magyarok a tatárokkal együtt egész a Pozaony melletti Szentgyörgyig üldözték, mindenütt győzedelmeskedve.

Ugyanezen hónap szent György napján [20] a már megválasztott és beiktatott fejedelem Kassára jött, ahol az egész város nagy örömmel üdvözölte.

Május. Ebben a hónapban Bedneszo (Medgyaszó?) faluban egy disznó olyan macsot fialt, amelyiknek a hátán két szárnya volt. Ugyanitt, nagyjából ugyanebben az időben, egy tyúk több más között egy olyan csirkét költött ki, melynek 4 lába volt és husos farka, mint az egérnek. [21]

A hónap első napján Kálló közelében a levegő-égből nagy zengés, lármá és ágyudörgés hallatszott, mint amikor két sereg egymásnak ront. Kis idő múlva tűz bocsátkozott le és Apagy [22] mellett az erdő egy részét elhamvasztotta. Amikor Báthory István [23] ennek megtekintésére odament volna, szolgáját az ördögök elragadták, ide-oda hurcolták, majd bántatlanul elbocsátották. Ez aztán sok minden csodálatosat mesélt.

Ebben a hónapban a tatárok és a hajduk Ausztria nagy részét tüzrelvással dúlták. Mintegy 4 ezer rabot is elhajtottak innen Nándorfejevárra.

A hónap 14. napján Báthory István gróf követe érkezett a Felséges Fejedelemehez, hozván a német császár levelét és peosétjét, azzal, hogy visszaküldi azt a császárnak, mert többé nem ismeri el őt urának.

Ugyanebben a hónapban Batkes pasa kevesed magával Budáról Egerbe igyekezett, de az ellenség hajdúi megölték. A mieink sajnálják, mert javára volt a magyar nemzetnek. [24]

Junius. A hónap 9. napján a váradi németek a magyarok cselvetésére kijöttek a várból s a magyarok alaposan megverték őket. Ezen az egy harcon 150 (mások szerint 100) német esett el, a magyarok közül pedig senki.

Junius 15-én Szilvási Boldizsártláadásért, mivelhogy a törvényeknek és a felséges Fejedelem parancsának engedelmeskedni nem volt hajlandó, sőt a felséges Fejedelmet gyalázkodó szavakkal illette, Kassán bilincsbe verték. [25]

Julius 8-án két (zsákmányolt) zászlót és 14 (foglyulejtett) morvát hoztak a táborból.

Julius 17-én ünnepélyesen és nagy alázatossággal hálát adtunk istennek, hogy Havasalföld és Erdély meghódoltak. [26]

Ugyanezen hónap 25-én meghalt tekintetes és nagyságos Báthory István gróf. [27] Augusztus 12-én a felséges Fejedelem nagy pompával és ünnepélyességgel bevonult Kolozsvárra.

18-án a Szebenben székelő császári biztosok Kolozsvárt a felséges Fejedelem elé járultak és tőle kegyelmet nyervén, egyikőjük, Hoffmann György csatlakozott a fejedelemhez, másikójuk In Hoff N. oltalomlevéllel elbocsájtatott. [28]

27-én bevonultunk Medgyesre, ahová országgyűlés volt hirdetve. [29]

Ebben a hónapban Ali pasa 32, Simon moldvai vajda pedig 43 zászlóval jött az erdélyiek segítségére a császáriak ellen, akik megszállva Segesvárt, magukat és az erdélyi szászokat is védték. [30] Majd miután a várat feladták, Medgyesen tisztelegtek a felséges Fejedelem előtt, [31] miután pedig itt királyi módon megvendégelték és ellátták őket, elvonultak. Ali pasa pedig Erdélyből kivonulva, csatlakozott az alsómagyarországi csapatokhoz, melyek Érsekújvárt ostromolták, majd miután ezt a várat feladták, Budára helyezték. [32]

Szeptember. A hónap első napján Fogaras várának 80 főnyi német őrsége, kapitányát megölve, a várat megadta a magyaroknak. Majd Medgyesre vonultak a felséges Fejedelemhez és csatlakoztak hozzá, amiért illő jutalmat kaptak.

A hónap 2. napján Rác György főkapitányát, bizonyos Terephuz nevűt, mivel a felséges Fejedelemnek adott esküjében állhatatlan volt, a többi rác halállal sújtotta Segesvárott.

9-én Segesvár vára megadta magát.

11-én volt Rác György 2000 katonájának a szemléje; mindnyáját elszántnak és harcrakésznek találták.

14-én az országgyűlésen a bárók, mágnások, nemesek és az egybegyűlt károk és rendek többi tagjai Bocskai Istvánt Erdély fejedelmévé választották, majd kölcsönös esküvéssel megpecsételték a fejedelem és az országlakosok közti széttörhetetlen szövetséget.

23-án tekintetes és nagyságos Csáky István, a felséges fejedelem hadainak főtábornoka, fejedelmi titkos tanácsos, az életet a halállal cserélte föl.

Október 12-én, amikor Nyiregyháza mellett voltunk táborban, behoztak 6, a vallonoktól zsákmányolt zászlót. Ezekből a vallonokból Németi Gergely 12 000-et vágatott le.

12-én megbízható tanutól hallottuk, hogy a török elfoglalta Esztergomot. [33]

14-én Huszt várából kivonultak a németek.

Ebben a hónapban a magyarok visszafoglalták a németektől Nogradot.

November. A hónap 9. napján Vácra érkeztünk. A felséges fejedelem üdvözlésére ide elénkbe jött Ali budai pasa 2 zászlóval.

A hónap 10. napján tábort vertünk a Rákos mezején, az ugyanazon nevű partak mellett.

A hónap 11-én, egy pénteki napon, melyen Márton urról történik emlékezés, Mehmet pasa, a török császár nagyvezére, a pesti mezőn, elmondhatatlan ünnepélyességek közt (olyat irok, amit magam láttam) megkoronázta a felséges Fejedelmet, ezekkel a szavakkal: Ezzel a koronával a buszurmány nemzet győzhetetlen császára Felségednek ajándékozta az egész és teljes Magyarországot, ősi szabadságával. Segítsen bennünket - ugymond - a mindenható Isten, és tegye tartóssá ezt a szövetséget a magyar és buszurmány nemzet közt az utolsó ítélet napjáig. [8] Beszédét befejezve, megajándékozta a Fejedelmet arannyal és drágakövekkel díszített karddal és dárdával, egy olyan gazdagon ékesített lóval, hogy alig hiszem, hogy ennél szebben lehessen lovat feldíszíteni, majd sok előkelő török kíséretében visszabocsátotta sátorába, melyet szintén neki ajándékozott. Ezután a felséges Fejedelem (miután ő maga is gazdag ajándékokkal tisztelte meg a vezért és a jancsáragát), szépen rendezett hadaival úgy ahogy jött, visszavonult táborába. [34]

A hónap 12. napján a felséges Fejedelem Vácra érkezett. Itt keresték fel az erdélyi Szeben követei, akik egy igen régi, drága, s nagyon szép koronát ajánlottak föl neki, melyről úgy tudják, valamelyik despotáé volt. [35]

Én pedig a Rákos mezejéről Budára mentem a vezérrel és csak éjjel követtem a felséges fejedelmet. Meg akartam nézni a könyvtárat, de mivel a pasa nem volt ott, nem láthattam. [36]

December 19-én a császári követ, Forgách Zsigmond ónagysága bevonult Korponára, ahova az országgyűlést is egybehívták. [37]

A hónap 20. napján bejöttek Korponára a hajduk kapitányai és válogatott hadnagyai, a táborban hagyott csőcseléknek azzal a megbízatásával, hogy véres munkájukért méltó bért követeljenek. Kielégítésük így történt: szabadságot ajándékoztak nekik, örökösöknek és utódaiknak, azaz mindnyájukat megnemesítették, azon a módon, ahogy egykor a székelyeket Erdélyben. Kálló várát a környező falvakkal és területekkel nekik adományozták, hogy azon a

németek elleni háboru végzetével, vagy ha a béke megszületik, letelepedjenek és mindenben kiváltságot élvezzenek, továbbá, hogy ha a szükség úgy kívánja, Magyarország ellenségei ellen mindnyájan fejenként fegyvert fogjanak. ^[h] [38]

A hónap 22. napján bevégződött Alsó és Felső Magyarország báróinak, mágnásainak, nemeseinek, karainak és rendeinek országgyűlése. ^[39] Ezen a gyűlésen a taksa és a németekkel kötendő béke ügyén kívül másról nem volt szó.

1606. június. Ebben a hónapban Rácz György, urának elárulója, és a nyugalom megzavarója büntetésével arra ösztönözte a havasalföldi vajdát, hogy szakadjon el Magyarországtól. Azt kívánta, hogy 6000 embert küldjön Malá Erdélybe, s ezzel meg a maga ezer rác katonájával Várad segítségére akart menni. De az Ur megakadályozta tervének megvalósulását: árulása kiderült és Rákóczi Zsigmond őnagysága, Kamuti Farkassal együtt vasra verette, mindkettőjüket Szamosujvár várába vitette és a vár kapitányának, Nagy Albertnek őrizetére bízta.

1622. január 3. ^[41] Az 1622. évben Gábor király Jägerdorffer márkival folytatott magán-beszélgetésében így sorolta fel azokat az okokat, amelyek arra kényszerítették, hogy három évi szerencsével viselt háboru után békét kössön Ferdinánd császárral.

Hogy a császárral akaratom ellenére béketárgyalásokat kellett kezdenem - mondotta a királyi felség - annak ezek az okai: 1. Mivel csaknem minden rendű és rangu magyarjaim azon gondolkodtak, hogy elszakadjanak tőlem, feledve az ősi virtust és vitézséget, s példájukra már a zsoldosok, sőt az udvari csapatok is megtántorodtak, csak a béketárgyalások reménységével tudtam őket kötelességük teljesítésére szorítani. Elvakított, meggondolatlan magyarjaim - folytatta a király - hajlandók lettek volna méltánytalan feltételek árán is békét kötni, és ahogy egy évvel ezelőtt, amikor az ellenség Alsómagyarországba, az ország szívébe hatolt, valamennyi vármegye és zászlósúr, az uniós szerződés ellenére cserbenhagyott az egész országnak bizonyos veszedelmére, most is ugyanettől kellett tartanom. 2. Láttam, hogy a velem szövetséges (külföldi) urak nemcsak, hogy elhagytak, hanem még ellenséges érülettel zavartak és gátoltak is. 3. Sürgetett a török porta állhatatlansága és semlegessége is, mely fényes ígéretekkel kápráztattott ugyan, de valójában semmit érdekemben nem tett, sőt a budai pasa azt írta a minap Ferdinándnak saját pecsétje alatt levélben, melyet a császári

követ által küldött, de amelyet elfogtunk, hogy mi (azaz Gábor király öfelsége) a török császár jóváhagyása nélkül viseltük és viseljük ezt a háborút. 4. Megtudtam azt is, hogy a lengyel király Ferdinánd császár kérésére pár ezer kozákot meg lándzsást gyűjtött egybe, hogy ezek betörjenek Felső-magyarországba. Jelentékeny részük már is Magyarország határain, a Makovica körüli falvakban telel. Ha ez megtörténik, táborunk a németek vagy a osztriaiak minden beavatkozása nélkül szétszóródott volna, mindenki sietett volna haza otthona és családja védelmére, s engem otthagytak volna egyedül az ellenség torkában. 5. Ezenfelül azt is említenem kell, hogy közben a török császárt Drinápolyban elérte végzete (amit egyelőre titokban kívánok tartani), s erre Konstantinápolyban nagy zendülés támadt. A város és a várkapui 5 vagy 6 napon át tárva-nyitva állottak, a városban benn pedig fosztogatás és gyilkolás tombolt. Még most sem ültek el a zavargások a trónörökös miatt. A megholt császárnak ugyanis két testvére maradt, egyikük 10 éves, a másik meg bolond, eszelős.^[42] Akármelyiket választják császárrá, egyik sem alkalmas rá, hogy a porta tekintélyét és hatalmát megoltalmazza. - Ezek a dolgok kényszerítettek a béketárgyalásra, nem csekély gyalázatomra és megaláztatásomra.

Mindezekre a márki nagyon elcsodálkozott, hogy így bántak velem és a hozzám tartozó főrendű fegyvertársaimmal, akik istenünkért, családi tűzhelyeinkért, Frigyes király iránti hűségből mindent megkíséreltünk.

Erre a király így szólt: Isten a tanum - ugymond - és tiszta lelkiismeretem, hogy érettetek ugyanazzal a buzgósággal és szorgalmatossággal fáradoztam, amit a magam személyéért, de bizony végül sem érhettem el mást, mint hogy ha illő módon ti magatok kegyelemért folyamodtok a császárhoz, közbenjárásomra kegyelmet ad néktek. Közben, míg a menedéklevélet megkapjátok, míg a feltételeket mindkét oldalról meghányják-vetik, mivel másként ilyen oltalomra ugysem találtok, kész vagyok te fenségedet s azokat a főrendeket, akiket fenséged magához vesz, befogadni és a császár ellen nemcsak megoltalmazni, hanem fejedelmi erőmmel megsegíteni. Ha fenséged úgy látja jónak, küldje el egy meghitt emberét közben Frigyes királyhoz, az én költségemen. És ha ez azt a hirt hozná, hogy a keresztény fejedelmek, királyok, birodalmi városok jól felkészültek Ferdinánd elleni jövődő hadjáratra, segítségére leszek, hogy Velencén vagy Poroszországon keresztül szerencsésen Frigyes királyhoz juthasson. De ha ez a reménye nem válnék valóra, akkor is mindenben arra kell törekedni, hogy ha már nem tudjuk azt

elérni, amit szeretnénk, legalább azt nyerjük el, amit lehet. Ami ugyanis nem szereshető meg vitézséggel, azt másként kell elérni. Nem szégyen ez, ugyanezt az utat járták már előttek is az anhalti és neuburgi hercegek. [43]

Mindezekre a herceg - hirtelen elgondolkozva - azt válaszolta, hogy előbb tanácsosaival megfontolja a dolgokat.

Másnap Verbistorg nevű nemes, feddhetetlen és hadakozásban jártas ur által megtudakoltatta a herceg, hogy abban az esetben, ha sora ugy hozná, hogy őfelségéhez, Gábor királyhoz csatlakoznék, milyen fizetést remélhetne. Ammáig, mellettem van, felelt a király, - még ha úgy esnék is, amitől isten óvjon - hogy egész haláláig tartana, hogy lássa őszinte barátságomat, melyet már néhányszor testvériesen felajánlottam neki, évenként 10 ezer magyar forint készpénzt, azonfelül búzát, bort, zabot, szénát, fát ígérek neki, úgyhogy 50 személyt fejedelmi módon jól tarthat. Ezzel befejezte és másra tért át.

Jegyzetek:

- [a] Az eredetiben: *Isto anno inaudita fames totam Transylvaniam vexavit, matres filios et filias deuorarunt, homines supplicio affectos de patibulo demptos multi pro cibo habuerunt.*
- [b] Az eredetiben: *Johannem Peccz cum turmentis bellicis ad delendam christianitatem adventantem...*
- [c] Az eredetiben: *Sed tandem vulgi instabilis inconstantia coegit nobilitatem et cives praecipuos, ut 1000 cedant.*
- [d] Az eredetiben: *... quod ulterius lacessere Germanos desinat.*
- [e] Innen az eredetiben is magyarul.
- [f] Az eredetiben: *Nullus potuit sibi temperare, quod in tanta frequentia observare potui, qui non lacrymarentur praee gaudio, non secus ac filii parenti diu absentis ut congratulari solent.*
- [g] A nagyvezér szavai az eredetiben: *Cum hac corona totam et integram Hungariam cum avita libertate invictissimus gentis Buzurmanicae imperator Vestrae Serenitati donat. Annuat, inquit, Deus omnipotens et hoc foedus gentem Hungaricam et Buzurmanam ad diem ultimum iudicii durare faciat.*
- [h] Az eredetiben: *21. die hujus mensis ingressi sunt Corponam capitanei et duces selecti Hajdukorum, a reliqua colluvie sic instructi, ut*

condignam laboris cruenti mercedem a Serenissimo Principe et a magnatibus ac universa nobilitate repossere, quae sic contentarunt: donata ipsis et haeredibus atque posteritati libertas, seu omnes nobilitati aut e qua olim Siculi in Transylvania modo. Arx Callo cum adiacentibus pagis et territoriis eisdem collata, ut illic finito bello Germanico vel pace parta, sedem figant et in omnibus immunitate fruantur, praeterquam quod postulante necessitate capitatim omnes hostibus Ungariae se se opponere teneantur. O. 3246.)

- [1] A könyv könyvtári jelzete: O. 2920. - Apponyi Sándor Hungarica gyűjteményében nincs meg.
- [2] Alvinczi életrajzi adatait és irodalmi munkásságát részletesen ismerteti Imre Sándor, Alvinczi Péter kassai magyar pap élete (Hódmezővásárhely, 1898) c. munkája. Az azóta megjelent adatközlések, így mindenekelőtt Kemény Lajos kivonatai Kassa város levéltárából az Irodalomtörténeti Közlemények XIV. (1904) és XVII. (1907) évfolyamában Alvinczire vonatkozó ismereteinket jelentősen bővítették ugyan, a közleményünkben érintett kort és tárgyat azonban alig érintik. Az irodalom Alvinczi politikai működését értékelő megjegyzéseire még visszatérek a későbbiekben.
- [3] Alvinczi nem írta be nevét a könyvbe. Viszont a címlap margójára két gyermeke születését is bejegyezte: "Anno 1624. 6. Julii, ugyanazon szerelmes házasság három órákor reggel szülte Andorko fiamat." - "Anno 1627. 9. Julii, ugyan azon szerelmes házasság szülte Katuskát, ki ottan hamar ez világból ki mult."
- [4] A könyv címlapján olvasható bejegyzés szerint: "Ex bibliotheca reverendi quondam Petri Alvintzi, tempore divisionis bonorum Alvintzianorum anno 1645 in Februarii et Martii Cassoviae peractae, a dominis successorum et divisorum est donatus hic liber mihi, Martino Rotari (?) Liptai." - Az Alvinczi-hagyaték könyvleltárát közölte Kemény Lajos: Irodalomtörténeti Közlemények, XVII, (1907), 247-248. l. Az ebben felsorolt: "Egy históriás könyv" minden valószínűség szerint azonos ezzel a könyvvel. Hogy a könyv címlapjára nagybetűvel beírt "Nro 107" jelzés Alvinczi könyvtárának sorszáma-e, vagy valamelyik későbbi tulajdonosé, nem tudjuk. Annyi azonban bizonyos, hogy Kemény Lajosnak az a megállapítása, (i.m. 247. l. és Gulyás József, Magyar írók élete és munkái, I. 474. h.) hogy Alvinczi könyvtárából csak egy (1907-ben a

kassai jogakadémia könyvtárában lévő) könyv maradt ránk, immár nem állja meg a helyét. De módosításra szorul magának Alvinczinek 1610.márc. 4-én Belényesi Zsigmondhoz írt levele is: "Mivelhogy az elmúlt változásban minden könyveim Váradon veszének..." (Közli H.Kiss Kálmán: Protestáns egyházi és iskolai lap. 1893, 171. l.) Ha több nem is, ez az egy megmaradt, - bizonyára azért, mert Alvinczi állandóan magával hordozta.

- [5] Megemlítem, hogy a könyvben a történeti följegyzéseken kívül még más bejegyzések is vannak. Pár lappal a történeti följegyzések után egy hosszabb tanulmány másolatát találjuk: Commentarius in miraculorum et portentorum pisce latinis characteribus, signis zodiacis, septem planetis coelestibus ex anno currente 1609 insignitum, in Silesia captum. (15 lapnyi terjedelmű, első fele Alvinczi kezeirésze.) - Ezután 5 lapon át a fontosabb magyar közéleti szereplők címeit sorolja fel. Kezdi 1607-ben (Rákóczi Zsigmondot Erdély fejedelmeként említi) s I. Rákóczi György korában jegyzi be az utolsót, Zólyomi Dávidot. - Ezután következik: Praecatio magnifici domini Illieshazy in Polonia profugi ab ipsomet ex sacris collecta. (3 latinnyelvű imádság, Alvinczi kezével beírva. Segesváry Viktor fordításában és tanulmányával megjelent: Református Élet, 1953. Illieshazy István imádságai lengyel bujdosásában. - Legvégül Alvinczinek egy levélmásolata: Norinbergam, ad dominum Georgium Remum, 1612 juli 2.
- [6] Hivatkozásaimban az alábbi rövidítéseket használom: Bethlen Farkas: Wolfgangi de Bethlen... Historia de rebus Transsylvanicis. VI. Nagyszében, 1793. (Benkő József kiadása.) - E.O.E.: Erdélyi Országgyűlési Emlékek. (Szerk. Szilágyi Sándor.) - Gyulafi: Gyulafi Lestár följegyzései. (A Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XV-XVIII. századokból, I. Bp. 1884, II. 1894. kötetekben. Monumenta Hung. Hist. II/XXXI és XXXIII. Közli Szabó Károly és Szilágyi Sándor.) - Homonnai: Homonnai Drugeth Bálint naplója. (Tudománytár, 1839. - Közreadta: Naményi István.) - M.O.E.: Magyar Országgyűlési Emlékek. (Szerk. Fraknói Vilmos és Károlyi Árpád.) - Szamosközi: Szamosközi István történeti maradványai. I-IV. Bp. 1876-1880. (Monumenta Hung. Hist. II/XXI., XXVIII-XXX. Kiadta: Szilágyi Sándor.)
- [7] Jósika István kancellár ellenezte, hogy Báthory Zsigmond Rudolf császárnak adja át Erdélyt, - fejedelme ezért végeztette ki. Kilovaglá-

- sa, elfogatása, majd 1598 szept. 2-án végbement kivégzése történetét Alvinczivel megegyezően, de részletesen elmondja Szamosközi (Kiadta Kultsár István: Krónika a mohátsi veszedelemtől a bétai békülésig Pest, 1805, 87-88.1.) - Baranyai Decsi azonban nem tud a szökési kísérletről. (Baranyai Decsi János Magyar Historiája. Kiadta Toldy Ferenc. Pest, 1866. Monumenta Hungariae Historica II/XVII. 299. 1.)
- [8] Báthory Zsigmond első lemondására, majd váratlan visszatérésére utal. A lemondás különben ápr. 10-én történt, igaz viszont, hogy Zsigmond 16-án indult el útjára Kisfaludról Kolozsvárnak. (E.O.E.IV. 47.1.)
- [9] Várad 1598-as török ostromára és az Alvinczitől említett személyekre ld. Szamosközi, II. 169. s köv.1. és IV. 85.1.
- [10] Náprágyi Demeter
- [11] Szamosközi korántsincs ilyen elnéző véleménnyel Báthory Zsigmondról, mintha maga is megsajnálta volna a török-tatár segélyhadaktól pusztuló Erdélyt és Kolozsvárt. (Ld. Szamosközi, IV. 138-139. és 158.1.)
- [12] Az itt mondottakkal megegyezik Szamosközi leírása: III. 68-69.1. és (az emberhusevésre:) V. 177.1. - Egy brassói polgár naplójában olvassuk: "Es ist solch grosser Hunger gewesen, dass zu Clausenburg und anderen Oertern mehr die Leut Katzen, Hund und die Toten von Gälgen gefressen haben. (Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt, IV. 160.1. Ld. még u.i. 13., 44. és 66.1.) - Krauss György segesvári jegyző naplója az emberhusevésen kívül szintén följegyzí a gabonaárakat. Eszerint a buza köble Segesvárott 24, Kolozsvárt 40 ft. volt. (Krauss, Tractatus rerum...in Transylvania interventarum. Kiadta: Kemény, Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens, I. Kolozsvár, 1839, 193. 1.)
- [13] Az 1603-as erdélyi földrengésről Szamosközi is megemlékezett: III., 290.1. - István Ur temploma: az István királyról elnevezett apátsági templom a városban.
- [14] Ez már a Bocskai István elleni katonai intézkedések legelsője volt. Kereki (Bihar m.) Bocskai birtok volt. - A győzelmet valóban a köleséri hajduk vívták ki. (Ld. Szamosközi, IV. 246.1.)
- [15] Alvinczi adatai megbízhatóknak látszanak. Pecz ezredes csapatát (mely sziléziai lovasságból, német és magyar gyalogságból és némi, szintén idegen tüzérségből állt) a források alapján mintegy 3500 főre számíthatjuk. (Hadtörténelmi Közlemények, VI. 1893, 582.1.) Ebből a

magyar hajduk ütközet közben átálltak Bocskaihoz. A császáriak vesztesége halottakban igen nagy volt, főleg futás közben vágta le sokat közülük. Szamosközi az elesettek számát 1383 főre mondja. (IV. 253.1.) Gyulafi csak annyit mond: "iszonyuképpen vágta őket, harmad része sem ment el. (I.32.1.) Egykoru német hيرادás szerint a sziléziai lovasokból csak 40, a hat zászlóalj muskétásból alig 30, a kassai lövészekből pedig csak 2 ember menekült meg. (Hadtörténelmi Közlemények, IV. 1891. 710.1.) - Mindezekhez a tulzott számokhoz képest Alvinczy adatai a realitás határain belül vannak. - Szamosközi szerint Peczet Zsáka várába (A Berettyó partján) már Bocskai vitette később. (IV. 308.1.) Gyulafi Alvinczivel megegyezően mondja: "Az rabokat Peczozel együtt Sákában vitték be." (I. 32.1.)

- [16] Kassa csak nov. legelső napjaiban nyitotta meg kapuit a hajduk előtt, Bocskai nov.12-én vonult be Felsőmagyarország fővárosába. - Evangélikuson az egykoru magyar és latin szóhasználat nem a luteránusokat, hanem mindkét protestáns felekezetét értette.
- [17] Szamosközi hasonlóan mondja el a jenei magyarok cselét, de szerinte Bocskai is küldött katonaságot Jenő alá, "kik Petneházy Istvánnal, az városbéli magyar kapitánnal egyetértettek" (IV. 257-258. 1.) Alvinczi előadása a valószínűbb, minden szempontból.
- [18] Minderről Szamosközi (IV. 242.1.) és Bethlen Farkas (VI. 163. és 664. 1.) is szólnak, de csak általánosságban. Alvinczi ekkor még Váradon tartózkodott, amit tehát irt, szemtanuként írja. - Váradot Alvinczi 1605 elején hagyhatta el. Márciusban, ahogy ezek a feljegyzések is mutatják, már Bocskai környezetében kellett lennie. Nem tartom tehát valószínűnek Imre Sándor megállapítását, hogy 1605 februártól kezdve Kereki várában tartózkodott. (I.m. 18.1.) Bocskai meghívhatta Kerekibe prédikátornak, ez azonban gyakorlatilag az udvari pap tisztségét jelentette. Ahogy ezekből a följegyzésekből látjuk, Alvinczi ettől kezdve állandóan Bocskai közvetlen környezetében maradt.
- [19] Eddig a szakirodalom Gyulafi Lestár földjegyzései alapján (II. 42.1.) a fejedelemmé választás és az eskütétel napjául április 20-át tekintette. Igaz, hogy Szepsi Laczkó Máté meg azt írja, 17-én volt. Ő viszont nem volt jelen. (Mikó Imre, Erdélyi történelmi adatok. III. Kolozsvár, 1858, 57.1.) - Az üdvözlő beszédek s az eskü szövege: M.O.E. XI. 152. s köv.1.

- [20] Április 24.
- [21] Ehhez hasonló "prodigium"-okat Szamosközi is bőven említ. (Ld. IV. 84. és 324. l.)
- [22] Falu Nagykállótól északra.
- [23] Ecsedi Báthory István országbíró. - A "osodáról" különben Szepesi Laczkó Máté is megemlékezik, (Mikó, Erdélyi Történelmi Adatok. III. 64. l.)
- [24] Bektás ekkor budai pasa volt. Temesvári pasa korában fegyverrel segítette Székely Mózeset Básta ellen, s Bethlen vezetésével az erdélyi bujdosók is az ő pártfogása alá húzódtak. Szamosközi is elismeréssel írt róla: III. 289. l. - Halálát Alvinczivel megegyezően adja elő Gyulafi (II. 67. l.) és Bethlen Farkas is. (VI. 392. l.)
- [25] Szikvási Boldizsár hajdu vezér magatartásáról, további sorsáról ennél többet nem tudunk.
- [26] Gyulafi László, Bocskai erdélyi megbizottja, 1605. július 4-én megegyezett az erdélyi szászokkal, hogy leteszik Bocskainak a hűségesküt, hazaküldik a havasalföldi hadakat és a császári biztosokat. Ugyanezen a napon az erdélyi császári katonaság főkapitánya, Rácz György is hitlevelet adott. (Gyulafi, II. 53. l.)
- [27] Ezt a napot említi Báthory sirirata is. (Nagy Iván, Magyarország családai cimerekkel. I. Pest, 1857, 232. l.) Téves tehát Bethlen Farkas adata, hogy július 27-én halt meg. (VI. 317. l.)
- [28] Szeben (és a császári csapatok által védett Ségessvár) ugyanis nem fogadta el a július 4-i megállapodást, hanem a császári biztosok, (Hoffmann György és Imhoff Károly) unszolására tovább harcolt Bocskai ellen. - Alvinczinek az a kijelentése azonban, hogy Imhoff elbocsájtatott, nem egészen pontos, ugyanis Kolozsvárról Bocskai megbizottaival Ségessvárra ment, hogy a várórséget rábeszélje a meghódulásra. (Ld. Bethlen Farkas. VI. 325. l. - Tudjuk, hogy Bethlen Farkas feldolgozásában elsősorban Szamosközi azóta elveszett munkájára támaszkodik, tehát amit ír, az egykorú forrásokkal egyenértékű.)
- [29] Bethlen Farkas a bevonulás napját 28-árá mondja. (VI. 327. l.)
- [30] Bethlen Farkas szerint Ali pasa 8000, Simon vajda pedig 4000 emberrel jött segítségül. (VI. 318. l.)
- [31] A latin szövegből sem derül ki pontosan, Ali pasa, Simon vajda, vagy a császári katonaság tisztelegtek-e Bocskai előtt. Bethlen Farkas szerint mindhárman felvonultak Medgyesre. (VI. 334. l.)

- [32] Ti. budai pasának.
- [33] Esztergom várát a török még augusztus 29-én megszállotta. (Homonnai, 256.1.)
- [34] A Lalla Mohamed nagyvezérrel való találkozásról ezenkívül csak egy szemtanu leírása maradt ránk: Bocatius János kassai bírósé (Kiadta Bél Mátyás: Adparatus ad historiam Hungariae, Pozsony, 1735, 323. s köv.1.) Bocatius a nagyvezér beszédét hosszan ismerteti, de az Alvinczitől idézett részek ilyen éles formában nincsenek benne, aminek oka az lehet, hogy Bocatius nem ismervén jól a magyarországi politikai problémákat, (sziléziai volt), nem fogta fel a vontatottan tolmácsolt beszéd lényegét. Különbén is maga mondja, hogy a félórás beszéd egy részét hallotta, más részét nem. (I.h. 329.1.) - Érdekes és jellemző, azonban, hogy a hosszú üdvözlésből Alvinczi éppen ezt a részt jegyezte fel, amely szerint tehát a török politikának nincs kifogása a nemzeti királyság létrehozása ellen, - s ugyanakkor egy szót sem szól Bocskai válaszáról, melyben a királyságot visszautasítja. - A másik naplóíró, Bocskai fővezére, Homonnai Drugeth Bálint a találkozón nem volt ott, a rákosi táborban várt a sereg élén, teljes készütségben. Az ajándékokat azonban ő is följegyezte, s tőle tudjuk, hogy az Alvinczi által említett díszesen fölzserszámozott lovon kívül még 11 lovat kapott Bocskai. (Homonnai, 371. s köv.1.)
- [35] Ezek nem a szebeniek, hanem az erdélyi szászok követei voltak; egyébként Homonnai is megemlékezik erről az eseményről, (372-373.1.) Bethlen Ferka pedig már azt is tudja, hogy a korona Brankovics Györgyé volt. (VI. 348.1.)
- [36] Ezen a budai kiránduláson (bár nem jártak végig együtt) Bocatius is résztvett, s részletesen le is írta Buda vára állapotát, de Mátyás király könyvtáráról nem emlékezik meg. (I.h. 332. s köv.1.)
- [37] Forgách bevonulásának idejét ugyanerre a napra mondja a lócsi követek jelentése is: M.O.E. XI. 219.1.
- [38] A hejduvezérek korponai bevonulásának napját más források 8-ára mondják, (M.O.E. XI. 224.1.), s ez is a helyes, mert 12-én már szabadságlevelüket is aláírta Bocskai. Különbén a szabadságlevélnek az a pontja, hogy letelepedésük akkor következik be, ha a németek elleni háboru végetér, vagy ha a béke megszületik, azaz másszóval, amikor megszilárdul a nemzeti királyság, vagy amikor a császárral megbékülnek,

ilyen formában nincs benne az adománylevélben. (Az irat teljes magyarfordítása: Benda K., A Bocskai-szabadságharc. Bp. 1955 124 sk. l.) Viszont rendkívül jellemző ez a mondás is Alvinczi nézeteire.

[39] A korponai országgyűlést érti.

[40] Récz György elfogatása június 7-én történt. (E.O.E. V. 416. l.) Később Bocskai lefejeztette. Árulásának Alvinczi által említett részleteit más forrás nem ismerteti. (V. ö. Bethlen Farkas, VI. 404. l.) - Várad vára ekkor még császári kézen volt.

[41] Ezt a beszélgetést három nappal a nikolsburgi béke aláírása előtt jegyezte fel Alvinczi. Bethlen ekkor a morvaországi határon, Magyar-Bródon volt. Alvinczit meg 1621 november 26-án hívatta magához Kassáról, mivel, ahogy írta neki, nem akar a karácsonyi ünnepekre pap nélkül maradni. (Levelét közli Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor és a kassai pap. Magyar protestáns egyháztörténelmi monographiák. Bp. 1880. 10-11. l.) Itt a magyar-bródi táborban mondhatta el azután neki a fejedelem akkor még választott magyar király, alábbi beszélgetését. (Azt, hogy Alvinczi nem volt jelen személyesen a beszélgetésen, a följegyzés stílusából, különösen annak utolsó mondatából következtethetjük.) - A beszélgetésben különben János György jägerndörfi márkinak magyarázta meg Bethlen, hogy miért kezdett béketárgyalásokat a császárral. A márki a csehek szabadságharcában Frigyes pfalzi választó, cseh király oldalán küzdött csapataival, s a fehérhegyi csata után is folytatta a harcot, amikor azután a császár fegyveres erejének már nem tudott ellenállni, többezernyi csapatával, 1621 augusztusában Magyarországra jött és Bethlenhez csatlakozott, abban a reményben, hogy a magyar hadak sikerei számára, a szövetséges számára is meghozzák a kívánt eredményt. (Később végleg Bethlen szolgálatába állt) Bethlen, miután egyedül maradt, a küzdötéren, kénytelen volt külön békét kötni, s ebben a beszélgetésben azért tullozza az okokat, amelyek őt erre kényszerítették, hogy a márki és szövetségesei előtt is tisztázza magát.

[42] Az alig 17 éves II. Ozmán szultánt az 1623-as janicsár lázadás alkalmával megfojtották. Halála után családjának csak két férfitagja volt életben, a félkegyelmű Mustafa és a 12 éves Murad, ki aztán a trónon követte őt.

[43] Christian anhalti hg., Frigyes cseh király, pfalzi választó főtanácsosa.

Segesváry Viktor

Egy magánkönyvtár a XVIII. században^x

(Ráday Pál és Ráday Gedeon a magyar kultúra szolgálatában)

A XVIII. század a magyar könyvtártörténet leglendületesebb korszaka. Első évtizedeiben még az előző században alapított és azóta is növekvő barokk főúri és főpapi könyvtárak uralkodtak a maguk fehér és arany termeivel, dekoratív jellegükkel. Céljuk elsősorban a könyvtártulajdonos feudális nagyur palotájának fényét emelni, dicsőséget szolgálni, és sokkal kevésbé szellemi kedvteléseit kielégíteni. - Az 50-es, 60-as években következett be aztán a fordulat a gazdasági erők változásának és a felvilágosodás áramlatának hatásaképpen. Megindult az előzőkkel szemben egy sokkal szélesebb skálájú fejlődés: a gyűjtők már nemcsak a társadalom felső osztályaiból kerültek ki, s a gyűjtés maga is személyes ügyükké vált, gyűjtőkörük kiszélesedett, s határozott szempontokat követtek az anyag összeszedésében. Nem mondható, hogy a külső, dekoratív jelleget teljesen figyelmen kívül hagyták volna, hiszen továbbra is áldoztak a szép kötésekre, de elsődleges fontosságunk a könyv szellemi tartalmát tekintették. Ugyanakkor hatalmas módon megnőtt a könyvtárak állománya is. - Mindennek alapjául szolgált a könyvtermelés óriási fellendülése, mely olcsóbbá tette a könyveket, mozgató ereje azonban az volt, hogy az önmagára talált ész, fejlődő természettudomány, új hangon új problémákat felvető irodalom, egy ébredező, új szellemiség eszményeit és eredményeit minél szélesebb körökhöz eljuttassák. A további fejlődésnek, a közkönyvtárak kialakulásának kezdeti periódusa ez, midőn tudatossá vált egyes könyvgyűjtőkben, hogy gyűjteményükkel a nemzeti kulturát kell szolgálniok. - A Rádayak könyvgyűjtése, a maga jellegzetességeivel, a század második felének, a felvilágosodásnak könyvtártípusához tartozik, s ennek vonásait mutatja fel, (bár nem oly kialakultán mint később) a barokk évtizedeiben is. Történetének kutatása számunkra nemcsak azért érdekes, mert fejlődése szinte kizárólag református emberek, hivatalos egyházi szolgák működéséhez kapcsolódik, s mert profiljának elsőrendű

^x Elhangzott a Ráday Gyűjtemény előadássorozatában, 1955. február 26-án.

meghatározói mind református lelkeségből és szellemiségből fakadnak, hanem azért is, mert ugyanakkor a század magyar irodalom- és kulturtörténetének szempontjából is fontos: leghaladóbb nemzeti törekvéseinkhez és hagyományainkhoz kapcsolódik.

Egy könyvtár mindig annak a személyiségnek vonásait hordozza magán, aki gyűjtötte, gondozta, áldozatot hozott érte. A gyűjtő személyiségén keresztül érvényesülnek fejlődésében a kor nagy erői és áramlatai. Így jogos, hogy a Ráday könyvtár XVIII. századi történetével kapcsolatban páli, - a század elejétől 1733-ig, - és gedeoni, - 1733-1792-ig, - korszakról beszéljünk, s előállítását és életét kutatva, elsősorban Ráday Pállal és Gedeonnal foglalkozzunk.

Ráday Pál, Rákóczi titkos kancelláriájának direktora, s a szabadságharc alatt a fejedelem egyik legbensőbb munkatársa; - Ráday Gedeon, a magyar irodalmi élet első szervezője és inspirátora, aki haláláig éppugy vezéralakja volt ennek a nekilendülő életnek, mint később Kazinczy; - apa és fiu, kiknek jellemében nagyon sok közös vonás jelentkezik, s ez természetes is. Bár a sors más feladatok elé állította őket, a befeléforduló hajlam, a kultúra szeretete és szolgálata közös volt mindketvőjükben. Fejlődésükkel, jellemzésükkel hosszabban nem foglalkozhatom, annyit azonban szükségesnek tartok megállapítani, hogy a kor legmagasabb színvonalán álló magyar nemesi műveltséget képviselték. Ez náluk erősen református színezetű volt, ami a magyar puritanizmus nemes örökségeként tovább élő kegyességet, valamint az erős theológiai érdeklődést jelentette. - Emellett, egyrészt történelmi-politikai irányu érdeklődésük, mely a felvidéki nemesiség függetlenségi hagyományaiból eredt, és smelyet szükségessé tett koruknak a Habsburg elnyomással szemben tanusított aktív, majd passzív rezisztenciája, - másrészt, különösen Gedeonnál, az irodalom iránti szeretetük a legerősebb. A klasszikus irodalom szeretete nem egyéni sajátosságuk, hanem általános a kor műveltségében; külön és szinte egyedülálló értéket jelent azonban a Rádayaknak a hazai irodalom, a magyar lélek és szellem termékei iránt érzett felelősségteljes szeretete. A magyar művek rendszeres és kihangsúlyozott gyűjtésével kapcsolatban valóban nemzeti kulturánkat szolgálták. - Végül fel kell hívnom a figyelmet arra is, hogy már Ráday Pál határozott érdeklődéssel fordult az ujkor ébredező tudományai, így a statisztika felé, - az egészen természetes, hogy a fejlődő haditudománnyal,

mint Rákóczi Nemesi Companiájának auditora, s a Hadi Regulák készítője, foglalkozott; Gedeonnál pedig meg kell állapítanom, hogy érdeklődése szinte univerzális volt, - s ez a műveltség legmagasabb fokát jelenti, - a természettudományoktól az új külföldi szépirodalomig a legváltozatosabb témájú könyveket találhatjuk könyvtárában. Magatartását az új szellemi áramlatokkal szemben, mint teljesen nyitottat jellemezhetjük tehát, így érthető, hogy a felvilágosodás eszméit hirdető francia irodalom, különösen Voltaire, Rousseau és Montesquieu művei mind megvoltak nála. - A Rádayak műveltségének ezektől a csomópontjaitól egyenes vonalak húzhatók könyvgyűjtésükhöz, - de erre majd a későbbiekben térek ki, - előbb foglalkoznunk kell a könyvtár előállításának, gyarapodásának jellemző vonásaival.

Tekintsük át először a gyűjtés területeit. Ezek már a páli korszakban kialakultak, de határozott élességű konturokkal csak a gedeoniban emelkednek ki. Kelet felől kiindulva, Erdélyt kell mindjárt megemlitenünk, ahonnan - kisebb megszakításokkal - az egész XVIII. század folyamán szereztek be a Rádayak könyveket. Sőt, a páli korszakra vonatkozó levéltári anyag szerint 1715 és 1733 között a gyűjtés sulypontja Erdélyre esett. Az itt folyó beszerzés elég sok nehézségbe ütközött, és sokszor csak abból állt, hogy Szathmári Paksi Mihály, Ráday Pál megbízottja leírja, hogy mikor ideje volt, lelesétált az özvegy prédikátornéhoz, kinek literátus férje szép könyvtárat hagyott maga után, vagy a compactorhoz, a kolozsvári typographus fiához, s tőlük próbált megszerezni egyet s mást. - Később, a század közepe felé, Bod Péter működésének idején lendületesebben, rendszeresebben folyt a beszerzés. Erdélyben kizárólag magyar könyveket kerestettek a Rádayak: Heltai és Benczédi Székely krónikáit, Dobai Tsulak Sámuel, Sóvári Soós Kristóf vagy Kereszturi Pál műveit is itt szerezték be. - Ehhez a körhöz kapcsolódnak még azok az elszórt adatok is, melyek 1750 és 60 között a Sárospatakon és környékén folytatott gyűjtésre utalnak. - Nyugatabbra haladva, a következő központ Pest, melynek szerepe azonban csak a 70-es és 90-es évek között jelentős. - Pozsony szinte az egész század folyamán fontos területe a gyűjtésnek, s fontosságát méginkább aláhuzza az, hogy a gedeoni korszakban a szállitmányokat és üzeneteket közvetítette Pécel és Bécs, illetve a külföld között. - Bécs szerepe és jelentősége a könyvtár történetének szempontjából a legkiemelkedőbb, különösen a század második felében, Nagy Sámuel bécsi ágens működése idején. Hatalmas könyvpiacával, külföldi, főleg német és svájci könyvkereskedőivel, rendszeres aukcióival a császárs-

város a század utolsó évtizedeiben mindinkább növekvő könyvforgalomnak egyik központja volt. Távolabbi vidékekről is ide hozták meghalt főurak, főpapok, neves gyűjtők könyvtárát elárvereztetni; példaképpen csak egyet említek meg a nagy aukciók közül, melyeken Ráday Gedeon megbizottai is résztvettek: 1760 nyarán Bécsben aukcionálták a májusban elhunyt Zinzendorf Miklós grófnak, a herrnhuti testvérek gyülekezete alapítójának, a námet pietizmus egyik legnagyobb alakjának könyvtárát. Ezeken az aukciókon éles harc dult az értékes gyűjtemények és művek körül, a megbizottak sokszor említik leveleikben Ráday Gedeonnak, hogy a császári bibliothéka, Lichtenstein herceg, gr. Festetich referendárius vagy éppen a rokon Telekiak embe-reivel kellett versenyezniök a megszerzendő művekért. Ez a versengés bizony sokszor az ellenfél győzelmével végződött, hiszen a középbirtokos Rádayak nem bírták az iramot a korlátlan anyagi hatalommal rendelkező feudális nagyurakkal, vagy különösen a császári bibliothékával szemben. Ennek ellenére megállapíthatjuk, hogy részben az aukciókról, részben a könyvkereskedőktől a Ráday könyvtár anyagának több mint fele Bécsből származik. - Végül említem meg a legnyugatabbra eső gyűjtőkört, a külföldi nagy, protestáns egyetemi vásosokat, ahol a Rádayak patronáltjai, a református diákok, főleg teológusok tanultak, akik mind beszerzőik, könyvfelhajtóik is voltak. Ugyanakkor arról is maradtak fenn adatok, hogy Ráday Gedeon egy külföldi ügynökkel is tartott fenn kapcsolatot, - a lipcei Thielével, - kinek összeköttetései aztán tovább tágították gyűjtésének körét. Ilyenformán, diákok és kereskedők révén, bekapcsolódott a Rádayak gyűjtési körébe Hamburg és Oderafrankfurt, Lipcse és Gotha, Basel, Lausanne és Utrecht, ahonnan hírek és könyvek egyaránt jöttek Pécelre és Ludányba.

A gyűjtési területet áttekintve, térjünk át a beszerzők körére, csak éppen azokat emelve ki közülük, akiknek tevékenysége a könyvtár szempontjából jelentős, vagy pedig, akiknek alakja egyébként is kiemelkedő irodalomtörténetünkben. Nagy Sámuel, a református egyház 3 évtizeden át szolgáló bécsi ágensét kell először megemlítenem, akinek 260 Ráday Gedeonhoz írt és fennmaradt levele bizonyossága annak az elsőrendű fontosságú tevékenységnek, melyet Bécsben folytatott, és értékes dokumentum a könyvpiac egész életére nézve. - Szilágyi Sámuel, Ráday Gedeon oderafrankfurti tanulótársa, 1748-ig a bécsi beszerzéseket intézte, majd később, mikor báró és az erdélyi tábla ülnöke lett, Erdélyben nézett könyvek után. Működésének első szakasza az, mely értékesebb volt a könyvtár szempontjából. - Erdélyben működött Bod Péter is, ki a Telekiek révén került Ráday Gedeonnal kapcsolatba, s 1750 és

60 között szerzett neki könyveket. Erdéllyel kapcsolatban kell még szólnunk Szathmári Paksi Mihályról, a gyulafehérvári és marosvásárhelyi professzorról, majd a pataki főiskola rektoráról, aki Ráday Pállal baráti viszonyban állott, s levelei a páli korszakra vonatkozó egyetlen összefüggő anyagot képezik; Comides Dánielről, a pesti egyetem történelem- és heraldika professzoráról, ki a 70-es években Erdélyben, egy évtizeddel később pedig Bécsben teljesítette barátja megbízásait, és Zilai Sámuel marosvásárhelyi professzorról, kinek irodalomtörténeti jelentőségét a Ráday könyvtárral kapcsolatos áldozatos működése mellett Zrinyi Adriai-tenger Syronájának kiadása és a Magyar Museum erdélyi terjesztése adja meg. - Pozsonyban Bél Mátyást, kit Ráday Pálhoz szoros baráti szálak fűztek, tekinthetjük az első beszerzőnek, bár erre csak egy-két közvetett utalás a bizonyíték; ellenben Szászky-Tomka János, az evangélikus iskola rektora, 1740 körül már kifejezetten kutat Rádaynak könyvek után és közvetít Bécs és Pécel között. Legintenzívebb tevékenységet Pozsonyban a Bécsből 1759-ben odakerült Nagy István fejtett ki, aki egyébként mint helytartótanácsi ágens működött ott, - majd pedig névrokona, a literátus papi Szerentsi Nagy István. - Bár nem jelentős az a könyvmennyiség, melyet Kazinczy Ferenc szerzett a 80-as években Ráday Gedeonnak, mégis meg kell emlékezni róla mint beszerzőről, aki a "szent öreg"-nek még ebben is kedvét akarta keresni. - A külföldön járó peregrinus diákok közül legjelentősebb a később bécsi ágensként működő Nagy Sámuel baseli tevékenysége, és Blasek Mihálynak, a Türelmi Rendelet után újra szervezkedő cseh reformátusok első püspökének svájci gyűjtése. Ide sorolhatjuk Ráday Gedeonnak Berlinben és Oderafrankfurtban töltött tanulóévei alatt folytatott gyűjtését is.

A beszerzés módjával kapcsolatban elsősorban azt kell megemlítenem, hogy a Rádayak barátai és megbízottai révén állandóan tájékozva voltak a hazai és protestáns államokbeli kulturális élet eseményeiről, új eredményeiről és készülő kiadásokról. A könyvpiac híreiről pedig rendszeres tájékoztatást kaptak, különösen Gedeon. Az ágensek hetente küldték el az aukciók és kereskedők katalógusait, melyekben gazdájuk megjelölte, hogy milyen műveket óhajt. Rendszeresen jártak Ludányba és Pécelre ujságok; a páli korszakban elsősorban a Mercure historique et politique, a gedeoni korszakban pedig bécsi, regensburgi, lipcsei, sőt göttingai "novellák". Ugyancsak megrendelte Ráday Gedeon az Acta eruditorum-nak és a Journal des Savants-nak, - a kor nagy tudományos folyóiratainak évente megjelenő kö-

teteit is. Ezeknek, valamint a folytatólagosan megjelenő könyvkiadásoknak, vagy több kötetes műveknek hiányait mindig pótolták, hónapokig keresve a hiányzó köteteket. A Rádayak általában nem szerették a csonka könyvet, füstös, rongyos vagy szakadt példányt nem is vettek meg számukra megbízottak, tudván, hogy ugysis visszaküldik. - A gedeoni korszakban, melynek gyűjtéséről sokkal nagyobb arányu képünk van, arról is sok adatot találunk, hogy Ráday Gedeon egyes, már könyvtárában meglévő művek különféle kiadásait is kerestette és megvétette. Így lehetővé vált a korai és későbbi editiók egybevetése, ami különösen egyes írók új kiadásánál volt az irodalmárok nagy segítségére. Fontosabb műveknél azok legújabb, tehát legjobb kiadását kerestette; ezért szerepel könyvtárában Diderot és d'Alembert nagy enciklopédiájának is a 70-es években megjelent yverduni kiadása. - A század egész folyamán a könyvek köttetése rendszeresen folyt, adatok azonban csak a gedeoni korszakból maradtak fenn. Ekkor a köttetés központja Bécs és Pozsony, dolgoztak azonban a péceli könyvtárnak pesti és besztercebányai mesterek is. Így alakult ki az a könyvanyag, melyet ma a könyvtár muzeális részében, az 1767-ből való, eredeti tékákon láthatunk, s amely mintegy 12 000 kötetből áll.

Ennek az anyagnak jellemzésénél utalnom kell a Rádayak műveltségéről már előzőleg elmondottakra. - A legnagyobb részt az irodalom képviseli, magában foglalva a klasszikusok XVIII. századig napvilágot látott kiadásainak jórészét, elsősorban azonban a XVIII. század külföldi és magyar termékeit. Nagy jelentőségű, hogy a magyar felvilágosodás alkotásai, melyek közül sok Ráday Gedeon hatása és irányítása alatt született, szinte kivétel nélkül megvoltak és megmaradtak a Ráday könyvtárban. Nemesak azok, melyeket ő a szerzőktől tiszteletük és hálájuk jeléül ajándékba kapott, hanem külön is igyekezett beszerezni midegyikből több példányt. Ezzel kapcsolatban újra rá kell mutatnom arra a féltő és felelősségteljes szeretetre, mellyel a két Ráday a magyar könyveket kutatta, gyűjtötte. - A teológiai rész szintén jókora helyet foglalt el a könyvtár tékáin, s a nagy reformátorok művein kívül elsősorban a XVII. századi orthodoxiát és a XVII.-XVIII. századi magyar protestáns teológiai és hitépitő irodalmat - a kor jellemző idvességel elmélkedéseit - foglalja magában. Jellemző, hogy a XVIII. századi pietizmus termékeiből a Rádayak jóformán semmit sem szereztek meg, - a legnagyobbak, Spener és Francke munkái közül található egy-egy kisebb, - míg a pietizmus előfutárjaként jelentkező, de egyébként még a puritanizmusban

gyökerező Amesiusnak legtöbb műve meg van gyűjtésükben. Ime, ez is bizonyíték arra, hogy a Rádayak a magyar puritanizmusból eredő, mély református kegyességet képviselték, a XVIII. században, s a pietizmus a maga tulhajtottságával és különlegességeivel távol állt tőlük. - Mint fontos tényt kell továbbá kiemelnem, hogy Ráday Gedeon meghozatta a francia felvilágosodás termékeinek nagyrészét. Már említettem az Enciklopédia 1770 és 80 közötti kiadását, megtalálhatjuk aztán Voltaire, Rousseau és Diderot műveit, csak egy árnyalat hiányzik, - az ateista, - melyet Holbach képviselt. A levéltári anyagban fennmaradt egy bécsi névtelen levele, melyben továbbra is ajánlja szolgálatait Rádaynak s jelenti, hogy Voltaire és Rousseau tiltott, de egyébként értékes műveinek kollekcióját, melyeket ő szállított a péceli könyvtárba, ujabbakkal tudná kiegészíteni, gondolván, hogy Ráday örülni fog neki. - Általában az ágensek értesítéseiben és elszámolásaiban sokszor fordulnak elő "prohibitus" könyvek, így pl. Febronius munkái, - külön figyelemmel kísérték ezek aukcióit s a kereskedőket állandóan noszogatták megszerzésükre. Mindezek tehát azt mutatják, hogy Ráday Gedeon várakozva fordult a kor új eszméi felé, nem zárta be könyvtárának ajtaját előttük, s ha nem is tette mindenben magáévá az enciklopédisták felfogását, mondanivalójuk, műveiknek eszmei tartalma foglalkoztatta őt.

Végül vessünk egy pillantást arra a területre, ahol valóban le lehet mérni azt a szolgálatot, melyet a Rádayak könyvtáruk létrehozásával a magyar kulturának tettek, s amely mai művelődéstörténetírásunk szempontjából is elsősorban jelentőssé teszi a könyvtár történetével való foglalkozást: hogyan járult hozzá a tudomány és irodalom fejlődéséhez, a felvilágosodás eszméinek terjesztéséhez, a magyar közműveltség szélesítéséhez a péceli könyvtár. A kölcsönzés természetéből, - mely baráti alapon folyt, - következik, hogy aránylag kevés erre vonatkozó adat maradt fenn, s bár ezek is sok és szinte egyedülálló tényre hívják fel figyelmünket, mégis jogos az a feltételezésünk, hogy a könyvtár kölcsönzései sokkal kiterjedtebbek és nagyobb méretűek lehettek. - Mindenesetre a meglévő anyag alapján nyilvánvaló a könyvtárnak egy, már a kezdeti korszakától kezdve jellemző vonása, hogy érdeklődők, baráti olvasók és kölcsönzők, professzorok, diákok és papok előtt nyitva állt, olvasmányokkal szolgálva nekik. Nagyjelentőségű dokumentum ennek egy Ráday Pál által sajátkezűleg, 1720 körül irt kölcsönzési lista, melyen 10 - nagyrészt teológiai - mű szerepel, s a kölcsönzők között találjuk Kandó Zsigmondot, Rádaynak a szabadságharc alatti titkárát,

Szemere Lászlónak, Rákóczy brigadérosának feleségét Ilosvay Klárát; Radvánszky Jánost, egykor a szövetkezett rendek kincstárnokát, vagy Miskolczi Sziogyártó János losonci lelkészt, az 1722-23-i országgyűlés református prédikátorát.

A gedeoni korszakban ez a jelleg még nyilvánvalóbb lett, a kölcsönzések megszorodtak, s azt mondhatjuk, hogy Ráday Gedeonban tudatossá vált az a törekvés, hogy könyvtárával a magyar kulturális életet és a szélesebb közművelődést szolgálja. - XVIII. századvégi megújuló irodalmi és tudományos életünk majd minden kiemelkedő egyénisége kölcsönzött a péceli bibliotékából. Kazinczy a klasszikus és újabb magyar költészet anyagából; Batsányi többek között Priscos rhetor művét és Osszián egyik kötetét; Révai gyűjteményes kiadásához kért egész sor munkát és adatot; Pálóczi Horváth egy ízben Sophocles munkáiért, s egy megfelelő szótárért esedezik. Horányi Elek Memoria Hungarorumához kért forrásmunkákat, s valószínű, hogy Szászky-Tomka közvetítésével Ribini János pozsonyi tanár is használta a könyvtárban lévő Rákóczi kori kéziratokat, melyekre többször hivatkozik. Szászky-Tomka egyébként már 1737-ben azt ajánlja Rádaynak, hogy nyomtassa ki könyvtárának katalógusát, mert nagy jót tenne azokkal, akik a tudományokkal foglalkoznak. - Erdélybe Bod Péternek és Szilágyi Sámuelnek történeti kutatásaikhoz adott kölcsön forrásműveket, Kovásznai Tóth Sándornak és Zilai Sámuelnek pedig Gyöngyösi István munkáinak készülő kiadásához az előző editiókat. Zilai mellett Ráday ösztönzésére és példánya alapján adta ki újra, mint már említettem, Zrinyi Syrenáját. - Goschetz Gábornak ujságokat, Milesz József debreceni professzor számára ósének, Milesz Mátyásnak műveit kölcsönözte, de kölcsönzői közé tartozott Mesko Sámuel, Dobai Székely Sámuel vagy Tóth-Pápai Mihály, az alchimista pap is.

A felsorolt kölcsönzések világosan mutatják azt, hogy mennyire összefüggött a könyvtárnak a század kulturális életében játszott jelentős szerepe Ráday irodalmi működésével, azzal, hogy Pécel irodalmi központ volt, ahol a kor nagy írói, pl. Kazinczy szívesen időztek akár hetekig is. Ezért előzte meg jelentőségben a péceli Ráday könyvtár a marosvásárhelyi Teleki tékát, melynek anyaga ugyan jóval több volt, hiszen nagyobb anyagi erő állt gyűjtőjének rendelkezésére, de Teleki Sámuel kevésbé jelentős szerepet játszott a kor kulturális életében, s könyvtára csak a XIX. század elején, halála után nyílt meg az érdeklődők előtt. Hozzájárult ehhez az is, hogy Pécel az ország központjában volt, míg Marosvásárhely a keleti széleken. E két nagy gyűjteményen kívül nincs is más, hasonló jelentőségű könyvtár hazánkban az egész században,

kivéve az utolsó évtizedet, midőn Széchényi Ferenc könyvtára csatlakozott hozzájuk. A századnak azonban egyetlen nagy köznemesi gyűjteménye a Ráday könyvtár, mely egyuttal maga köré tömörítette a nemzeti függetlenségért küzdőket is. Ez természetes a páli korszakban, a kölcsönzési listán szereplő nevek is ezt bizonyítják; hasonlóképpen Ráday Gedeon idejében, akiről Kazinczy azt írja egyik levelében, hogy midőn kettesben voltak a péceli kastély nagy könyvtártermében, az öreg Ráday titkon emlegette apját, hogy bár nem szabad róla beszélni, de ők a család legszentebb tagjaként tisztelik s emlékét így őrzik. Az újabban előkerült levéltári anyag is azt bizonyítja, hogy Ráday Gedeon lelkében őrizte a kuruc hagyományokat, s ilyennek ismerték őt kortársai is, ezért jelentették fel 1767-ben Szebenben gr. Hadik András, gr. Lázár János és br. Szentkereszti, rebellióval vádolva, s ezért jelenti fel 1790-ben Kohlmayer ügyvéd, rendőri besugó, azzal gyanúsítva, hogy Izdenczy magyarellenes röpiratára ő írja a választ. Ebben a megvilágításban még kihangsúlyozottabb lesz a péceli Ráday Könyvtár szerepe, mely nemcsak a tudósok és irodalmárok, hanem az igaz magyarok központja is volt.

J e g y z e t e k

A Ráday könyvtár történetével eddig, néhány jelentéktelen cikk mellett, egyetlen monográfia foglalkozott; Pruzsinszky Pál - Hamar István, A Budapesti Református Theológiai Akadémia Ráday Könyvtárának multja és jelene. - Tanulmányom ennek adatait felhasználva, elsősorban levéltári kutatáson alapul. Az idevonatkozó anyag a Ráday család levéltárában található: Ráday I. Pál levelezése (94-99. fasc.), Ráday I. Gedeon levelezése (109-116. fasc.) és a Ráday család könyvtárára vonatkozó iratok (226-228. fasc.)

Zsindely Endre

Ráday Gedeon élete és munkássága +

Kazinczy Ferenc, mikor megírta emlékeit Ráday Gedeonról, azzal okolta ezt meg, hogy eljön még az idő, mikor késői nemzedékek lázasan kutatnak majd, hogy minél többet tudjanak meg róla. - Kazinczy jóslata napjainkban vált valóra, mikor az irodalomtörténeti kutatás egyre nagyobb figyelemmel fordul Ráday Gedeon munkássága felé. Ráday valóban egyike a XVIII. század legjelentősebb magyar alakjainak. Hires könyvgyűjtő, nagy hatású irodalmár és szenvedélyes érme-gyűjtő. Jelentős szerepe volt kora református egyházpolitikájában, ami pedig szorosán összefügg az egész akkori magyar politikai élettel, melyben közvetlenül is résztvett, mint megyei követ. Az ifjúságára és külföldi tanulmányutjára vonatkozó anyag pedagógiatörténeti szempontból is érdekes. Minderről külön is lehetne beszélni. Előadásom célja, hogy mindezt összefoglalva, egységes képet adjak Ráday Gedeon egész életművéről, eddigi kutatásaim alapján.

Ráday Gedeon 1713. október 1-én született. Fia volt Ráday Pálnak, aki Rákóczi diplomatája, titkos kancelláriájának vezetője és publicisztikájának irányítója, a szabadságharc bukása után pedig itthon a protestánsok vezéralakja volt. Mikor Gedeon született, apja akkor kezdi meg harcát a változott körülmények között a protestáns vallásszabadságért, ami egyuttal a nemzeti ellenállás egyetlen lehetséges formája ebben az időben. Gedeon már gyermekkorában olyan légkörben él, ahol féltve őrzik a magyar vallásszabadság és Rákóczi függetlenségi harcának emlékét, Rákóczi leveleire pedig külön gonddal vigyáznak a családi levéltárban. Ráday Gedeon édesanyja Kajali Klára, életben maradt testvérei Eszter, és Pál. A család a nógrádmegyei Ludányban, Pécelen és Losoncon lakott, Gedeon gyermekéveit itt töltötte, mélyen vallásos környezetben.

Ráday Pál jól látta, hogy a politikai életben csak a teljes behódolással lehet érvényesülni, ezért határozta el már előre, hogy fia "erejét egészen a nemzeti művelődésnek fogja áldozni" - mint Kazinczy említi - és így irányította egész nevelését.

+ Elhangzott a Ráday Gyűjtemény előadássorozatában, 1955. május 27-én.

Tízéves korában a pozsonyi evangélikus gimnáziumba küldte, mely a pietizmus friss és modern pedagógiáját képviselte. Bél Mátyásnál, kora kiváló tudósánál lakott, aki nagy hatással volt rá és nagyon szerette. Ráday Gedeon Pozsonynak köszönhette német és latin tudását s jó általános műveltségét, ami képessé tette arra, hogy apja már korán külföldi tanulmányuttra küldje.

Ráday Pál már 1727-ben, mikor Gedeon még csak 14 éves, tanácsot kért Bél Mátyástól, Kármán Andrástól, a költő nagyapjától, aki éppen külföldi tanulmányuton volt és Gyöngyösi Páltól, a száműzött kassai lelkipásztortól, az odera-frankfurti professzortól. Végül úgy döntött, hogy Odera-Frankfurtba küldi fiát. Erre pedig legfontosabb érve az a régi, még a fejedelem diplomáciai szolgálatában keletkezett barátság volt, mely őt Jablonski Ernst Dánielhez, a porosz udvari lelkészhez fűzte, aki mint befolyásos udvari ember, alkalmas volt arra, hogy a külföldre kerülő fiatal fiu támasza legyen. Jegyezzük itt meg Ráday Pálnak ezt a szinvalló lépését: Bécs helyett inkább a protestáns és az udvar előtt ellenszenves Poszországba küldte fiát, olyan ember keze alá, aki évekig volt a Habsburg-ellenes politika bázisa a Rákóczi korban.

Míg ilyen tervezgetések folynak, Gedeon éli a pozsonyi diákok életét, nagy verekedés főhőse lesz és Beer Vilmos rektor szigorú levelet ír apjának fia konokságáról. Az utazás egyre halasztódik, közben Gedeon megnő és az 1728-29-es országgyűlésre bejár meghallgatni hitsorsosai küzdelmét, akiket fenyegetéssel akarnak rákényszeríteni a Mária-esküre. Mindez nem maradhatott hatás nélkül a 15 éves fiúra. Több országos méltóság ismeri meg itt Ráday Pál fiát, akit egyébként tanárai - még a rektor is - nagyon dicsérnek. Szerénység és tehetség jellemzik már akkor is. Ebben az időben kerül szorosabb kapcsolatba a Drezdából hazatért Mányoki Ádámmal, a híres festővel, apja barátjával, aki meg is festi, a család többi tagjaival együtt. Mányoki - miután látja, hogy Magyarországon nem tud megélhetéshez jutni, bár Ráday Pál is sokat próbált érdekében, - visszamegy Németországba és Ráday vele küldi ki fiát. A haditanács sok nehézséget támaszt, nem akar Gedeonnak passzust adni, de 1731 május 2-án végre elindulhatnak.

Ráday Gedeon előbb Berlinben tölt egy évet, Jablonski tanácsára, a "Joachimicum Gymnasium"-ban, hogy a frankfurti egyetemre előkészüljön. Hiába igyekszik erről lebeszélni Ráday Pált egyik patronált frankfurti diákja, Varga István, elmondván, hogy Berlinben a diákok züllöttek, "verekedősök, kardosok", a jogprofesszor pedig "aluszékony".

Poroszország ebben az időben szerveződik nagyhatalommá, a szigorú és takarékos I. Frigyes Vilmos keze alatt, aki minden erejét a hadseregnek költi. Magyarországról is toboroztat huszárokat, és Gedeon örömmel találkozik velük odakint, mert a tisztek közül többet is ismer, sőt a toborzó zászlóssal, Maklay Pállal levelet is küldhet haza. Berlinben sikerül bejutnia a trónörökös, II. Frigyes eljegyzésére, és a porosz előkelőségek, nagy barátsággal kezelik, mert apjára többen emlékeznek még. Ráday Berlinben elég változatos anyagot hallgat: teológiát, régiségtant, logikát, egyházi, világi és politikai történelmet, stilus- és szónoklattan. Ezenkívül privát órákon franciát, rajzot és táncot tanul.

Frankfurtba Gedeont 1732 husvétján vitte át Jablonski és itt már önálló emberként rendezkedett be. Tanulmányai - a magyar köznemesi hagyományoknak megfelelően - főleg jogiak, ahogy ezt diáktársának, Szilágyi Sámuelnek, a későbbi bécsi református ágensnek Ráday Pálhoz írt leveléből tudjuk. A frankfurti egyetem kálvinista irányú volt, sok magyar és főleg erdélyi peregrinus diák látogatta. Az egész akkori német nevelést két tényező szabta meg: a hallei racionalizmus és a hallei pietizmus. Hatásukra a porosz iskolák az akkori legmodernebb tudományt képviselték, sokoldalú, gyakorlati embereket neveltek, így Odera Frankfurt is, melyet a nagy jogtudós, Heineccius tett híressé.

Ráday tehát jogi műveltséget és francia nyelvtudást szerzett Németországban; Jablonski és Szilágyi dicsérik feltűnő tehetségét. Már itt megkezdte a könyvek gyűjtését is. Tanulmányutja nagy áldozatot jelentett a családnak, sokszor kellett kölcsönt felvennie, mert a levelezés és a pénzküldés igen körülményes volt. Az elszámolásokból pontosan megállapíthatók kétévi peregrinációs költségei: 4.000 tallér, vagyis kb. 40 hl. tokaji aszúbor. Tanulmányait apja hirtelen halála szakítja meg, aki nem érthette meg fia hazatérését; 1733 május 20-án meghalt. Anyja azonnal felküld érte, nyáron már itthon van és résztvesz apja temetésén.

Ráday Pál halála után az itthoni dolgokban bizonytalanság mutatkozik, Végveresmartly Sámuel péceli ref. lelkész nagy összeg pénzt rejt el Rádayéknak Pécelen és a gazdaságban is sok a zavar. Ezután Rádayné veszi át a gazdálkodást, egészen 1741-ben bekövetkezett haláláig. Pál Pozsonyban tanul, Eszter Erdélyben van férjével, Teleki Lászlóval, Gedeon pedig anyjának segít a birtokok kezelésében és megteszi első lépéseit a megyei életben. Gyakran megfordul Pozsonyban, sőt Bécsben is. Szilágyi Sámuellel, a bácsi á-

genssel tartja a régi barátságot, az ő segítségével sikerül végre lehozatnia a könyveit Frankfurtból 1735 őszére. Könyvtára, valamint nagy olvasottsága korán tekintélyt szerez neki. Közben eljegyzi a borsodi köznemesi családból származó Szentpétery Katalint és esküvőjét 1737 február 25.-én tartja meg. Házasságából négy gyermeke született, de csak az 1754-ben született Gedeon maradt életben.

Ebben az időben - 1737 - után már irodalmi téren is tevékeny. Nemcsak arról a néhány korai verséről tudunk, amit később kiadott, hanem sok egyéb, szemérmesen titkolt költeményéről is: Rosos János, öccse preceptora még Szilágyi Sámuelnek sem meri őket megmutatni, míg Gedeon arra engedélyt nem ad. Szászky Tomka János pozsonyi professzor viszont elragadtatva ír Ráday magyar verseiről és mintákat kér tőle a ritmusos magyar verselés törvényeinek megállapításához, amire ő a leghivatottabb. "Mert a Te feladatod Uram, hogy a magyarok számára a verselés törvényeit megszabd" - írja a 25 éves Gedeonnak már 1738-ban. Ez a rimes-mértékes verselés első diadala hazánkban. Rövidesen mint könyvkiadó mecénást is látjuk, többek közt régi tanítómestere, Bél Mátyás is hozzáfordul "Breviarium rerum Hungariae" c. munkája ügyében 1741-ben, és később hálásan emlékezik meg bőkezűségéről a haza művelőjéről.

Egyházi ügyekben korán tevékeny, el is várják tőle, hogy apja nyomdokain haladjon. Szilágyi ágensi fizetése ügyében eljár az egyházkerületknél és egyházi munkák kiadásáról tárgyal. Gyürky István, a dunameléki egyházkerület főgondnoka, már 1740-ben arról ír neki, hogy betegsége miatt rövidesen leteszi tisztségét, s szeretné, ha Ráday volna az utóda, "örömöm lévén mindenkor azon, ha az én Istenem házában néhai nagy szolgának törökéből ki nyótt nagy reménségű vessző szál, jó Ur Öcsém olly oszlop lészen, akihez az Isten ügyét támaszthassuk." A kerület már 1741-ben beválasztja a királyné koronázására menő protestáns deputációba, amikor először vesz részt az országgyűlésen, mint Pest megye követe.

A politikai életben Ráday igen tartózkodó volt, Barátja, Szilágyi, hiába igyekszik ambícióit felkelteni az udvari élet iránt. Végül is kérényt ad be nevében címzetes consiliariusságért, 1744-ben, azzal az indokolással, hogy jobb, ha minél több református szerepel a magasrangúak között. Ráday felháborodása óriási és jellemzi felfogását minden udvari cím - és rangról, "melyeknek emberi opiniótul függ minden bötsök." - "Miért kívánnék ilyen árnyakért instálni, az mely, ha minjárt jól szólnak

is felőle, csak árnyék, ha pedig rosszul, betstelenség?" A kérvényt azonnal visszavonatta, mert úgy érezte, nem becsületére, hanem inkább gyalázatára válik. Ez maradt állásfoglalása az udvari titulusokkal szemben mindvégig. Megyei tisztséget viszont szívesen vállalt és három országgyűlésen képviselte Pest megyét Mária Terézia uralkodása alatt, 1741, 51 és 64-ben. Ezen az utolsón történt - Kazinczy elbeszélése szerint - hogy bizonyos fejedelmi önkényeskedések ellen senki sem szólalt fel, mert a tekintélyesebb követeket megfenyegették, mire a megrökönyödött fiatalság azt kiáltotta, hogy Ráday kíván szólni, ő pedig kénytelen volt felállni és úgy beszélni, ahogy szíve és magyarsága diktálta. Nem csoda, ha az aulikus körök mindig tartottak a visszavonult nagytekintélyű Rádaytól, és ha magyar részről valami fontosabb névtelen röpiratot jelentettek, mindjárt órá esett a gyanu. Két ilyen esetről is tudunk, egyizben pedig fel is jelentették "rebellióért".

Az 1750-60-as éveket főleg birtokai fejlesztésének szenteli. Mindennapi élete a földbirtokos megyei nemesélete. Öccse halála - 1746 - óta ő irányítja az egész, sokfelé aprózott családi birtokot, sokat utazik és még többet levelez intézőivel. A Rádayak gazdálkodása a középnemesi birtokok átlagánál fejlettebb fokon álló és sokoldalú volt. Emellett Ráday jogi ügyekben is szaktekintély, mint apja volt: birtokperekben sok tanácsot ad és rokonai gyakran kéri fel ügyeik intézésére. 1756-66-ig építi fel a péceli barokk kastélyt, mely rövidesen híressé vált könyvtártermével és freskóival. Ettől kezdve állandó lakóhelye Pécel lesz, de sokat tartózkodik Pesten is, ahol hivatali ügyeit intézi a megyénél.

Közben állandóan gyűjti az értékeket: könyvtárának és kéziratainak híre eljut Erdélybe is, innen főleg régi magyar könyveket kap. Ezzel távolabbi célja is van: már 1754-ben hallunk Szilágyi Sámuelről arról a tervéről, hogy magyar antológiát ad ki. Mikor azonban Bod Péter a Magyar Athenas tervével hozzá fordul, egy évvel később, lelkesen mond le a kezdeményezésről és régi magyar könyveivel támogatja célja elérésében.

Érmegyűjtői munkássága meglehetősen ismeretlen, maga a gyűjtemény szétszóródott. Itt csak két dolgot szeretnék kiemelni: egyrészt azt, hogy nagyon komoly áldozatokat hozott érte (egyedül a frankfurti Rotschildtól mintegy 1000 forint értékű érmét vásárolt 1781-ben) - másrészt azt, hogy elsősorban a régi magyar pénzek érdekelték. A református lelkészek és tanítók sokat küldözgettek neki, és jellemző, mennyire el van keseredve, mi-

kor büszkeségeit, egy Szt.István- és egy Salamon-pénzt a császári gyűjtéménynek kell átengednie.

Ráday Gedeon, mint édesapja, szintén jelentős szerepet vitt egyházának szolgálatában, de a változó körülményekhez alkalmazkodva. Míg ugyanis apja szinte generalis curator szerepét töltötte be és a reformátusok az egész országból hozzá fordultak panaszaiikkal, - addig fia idejében már rendes ágensi hivatal működik a kormány székek mellett, ahová a felek közvetlenül fordulhatnak. Ráday a dunántúli kerület főgondnoka, annál érdekesebb tehát, hogy gyakran intézi a dunamelléki egyházkerület ügyeit: Virág Mihály superintendens például rendszeresen neki küldi el az ágens fizetését a kerület részéről, 160 forintot évente, amit ő továbbít. Az, hogy az országos vallásügyekbe is nagy befolyása volt, nem valami tisztségnek, hanem tekintélyének és az ágensekkel való személyes kapcsolatának volt a következménye, akik vagy barátai voltak, mint Szilágyi Sámuel, - vagy patronáltjai, mint Nagy Sámuel, aki fia mellett mevelősködött, ágens korában pedig legfőbb könyvbeszerzője volt. Minden jelentősebb esetet, rendeletet jelentenek, minden fontosabb aktát megküldenek neki és tanácsát kérik. Egyházi hivatalát nagyon komolyan veszi; felesége panaszkodik egyszer, 1775-ben, hogy betegen is el akar menni egy egyházi gyűlésre, "ha mindgyárt meghal is aztán." Áldozatkészségével lépten-nyomon találkozunk: sok diákot támogat külföldi tanulmányaiban, itthon pedig gyakran tesz nagy adományokat a pataki vagy losonci iskolának.

Különösen érdekes Ráday egyházpolitikai szerepe 1781-82-ben, a Türelmi Rendelet által teremtett új helyzetben. Egyetlen fia, Gedeon, Bécsben van, mint a protestáns deputáció egyik tagja, és gyakran jár kihallgatásra a császárhoz, a protestáns panaszok és kérések ügyében. Minderről apjának számol be szinte naponta, az pedig állandó tanácsaival irányítja a küldöttség munkáját, sőt egyideig ő előlegezi a deputációs költségeket is, míg a kerületektől összejön a pénz. Mikor felmerül a kérdés: hogyan köszönjék meg a Türelmi Rendeletet, Ráday az, aki tanácsokat ad a kinyomatandó emlékirat tartalmára, nyelvére, sőt címére nézve is, amit a deputátusok tényleg meg is fogadtak, mert ez került a nyomtatásba is. Levelei érdekes bizonyítékai a magyar protestánsok jogi gondolkodásának, mely a Türelmi Rendelet felvilágosodási eredetére nem nézve, továbbra is a régi, protestánsok mellett hozott vallásügyi törvények alapján áll követeléseivel.

ben. A protestánsok sorsdöntő kérdése volt akkor, hogyan védjék ki a Türelmi Rendelet visszavonására irányuló a megyei ellenállás mezébe burkolt követeléseket? A majdnem 70 éves Ráday a pesti megyegyűlésen harcol a többi protestánsal együtt és büszkén írja fiának, hogy sikerült megakadályozniok, hogy a megye egyhanguan tiltakozzék a rendelet ellen. Ő írja meg fiának Bécsbe az itthoni hangulatot, az ellenszegülők érveit és meg is felel rá, pontokba szedve, leszögezve ezzel a protestánsok politikai álláspontját a klérus alkotmányosszinű ellenállásával szemben. Fontos kérdés volt a tanügyi reform ügye is: hogyan tarthatnák meg a református iskolák a "religiális libertas"-t. Erről levelez Mihályfalvy ágenssel, bevásáztatják az iskolaügyi deputációba, fel is megy Pozsonyba, sőt Teleki Józsefet is hívja, mert csábító lehetőségeket lát arra, hogy Erdéllyel együtt "az két hazában az studiumokra nézve uniformitást hozhatnánk be." Pontokba szedve küldi el a "normális iskolák"-ról irt véleményét, majd fia hívására úgy látszik, felmegy Bécsbe, a pápa bevonulására, miközben siet megszerezni a pápa látogatásáról irt felvilágosodott szellemű röpiratokat.

Mikor II. József bizonyítani akarja, hogy a protestánsok egyenjogú alattvalók államában, s címekkel és ranggal jutalmazza a vezető protestáns családokat, akkor elsők között a Rádayak kapnak báróságot, 1782-ben, 1790-ben pedig, Lipót koronázásakor, grófságot. A jozefinizmus politikáját a Rádayak elsősorban a protestánsok javára tett rendelkezéseiből ítélték meg és ez a magyarázata, hogy - bár az erőszakos germanizáló törekvésektől tartottak, - mégis a felvilágosult abszolutizmus támassaivá lettek. Ebben nem álltak egyedül, mert a kor vezető személyiségei közül többen, mint Kazinczy is, ugyanezt az álláspontot képviselték.

Az 1787-92 évek jelentik Ráday Gedeon nemzeti szempontból legjelentősebb munkásságát: aktív irodalmi tevékenységét. Ifjúkorától kezdve verselt, mint maga mondja Kazinczynak, és valóban, már az egyik frankfurti levél hátán olvashatók korai próbálkozásai. Külföldi utja azért is nagyjelentőségű, mert onnan hozta be a klasszikus mellett a nyugateurópai versformákat. "Tavaszi estve" c. verse 1735 körül első rimes-mértékes versünk, 1790-ben hozza nyilvánosságra. Az említett versformák behozatalával új irányt honosított meg hazánkban: a "Ráday rimet". Verseit csak élete utolsó öt évében közölte, de egész életén át foglalkozott költészettel, ha erről hosszú évtizedekig - Szászky-Tomka lelkes biztatásaitól egészen a kassai Magyar Museum megjelenéséig - nem is hallottunk. Költés-ményei közül 42 maradt ránk nyomtatásban, jórésze töredék, ezenkívül néhány

most előkerült kézirat. Ráday irodalmi működését azonban nem költeményei teszik fontossá irodalmunk történetében, hanem az a munkássága, amit Orczy Lőrinc úgy jellemezett, hogy Ráday "a magyar litterátusok atyja".

Igazi "poeta doctus". Műveltsége, kifinomult ízlése nagy tekintélyt ad nek. Több fiatal író a színházban próbál vele megismerkedni, mások műveiket küldik el neki, hogy mondjon véleményt róluk. Ezt tesz Rinóti János kecskeréti anító is már 1761-ben, majd a 80-as évekbe Kazinczy, Batsányi, Horváth Ádám, Édes Gergely és mások is. Ráday valóságos irodalmi és tudományos központ, az egész országból értesítik az írók munkájukról, Pozsonyból éppúgy, mint Marosvásárhelyről. Tamogatja Révait Pozsonyban, a Magyar költeményes gyűjtemény kiadásában. Figyelemmel kíséri a Révai által szerkesztett pozsonyi Magyar Hirmondó sorsát. Tanokái perceptora, Gyarmathy Sámuel, helyettesíti Révait a lapszerkesztésben, miután az a rendházba való erőszakos visszavitele elől Bécsbe szökik.

Ráday irodalmi tekintélyét legjobban az mutatja, hogy egyes művek kiadására hogyan rendelkezik. Főleg Zrinyi és Gyöngyösi új kiadásának terve foglalkoztatja. Ő bízza meg Szerentsi Nagy István győri lelkészt Gyöngyösi összes munkáinak jegyzetes kiadásával, sőt életrajzi bevezetést is ígér hozzá, de a Gyöngyös-rajongó erdélyi professzorok, Zilai és Kovásznai könyvgyűjtőre később neki adja át. Ezt a szuverén módon való rendelkezést pedig nemcsak az magyarázza, hogy a régi nyomatott, vagy kézirattanyagot ő bocsát a rendelkezésükre, - bár ez is nagyon jellemző, hiszen némelyikről még csak nem is hallottak, - hanem inkább azért, mert megízása szellemi támogatását is jelenti, nélkülözhetetlen irodalomtörténeti jegyzeteivel együtt. A kiadók nyelvészeti kérdéseire állandóan válaszol, amit nem győznek eléggé megköszönni. A Gyöngyösi kiadás Kovásznai Balála miatt ugyan soha nem készülhetett el, de Zrinyi "Ne bántsd a magyart"-ja Rádaynak köszönhette új erdélyi kiadását.

Irodalmi tevékenységének új tere nyílt 1783-ban a kassai Tudós Társaság megalakulásával és a Magyar Museum megindulásával. Neki is volt egy hasonló terve, de most is örömmel mond le a kezdényezésről, mint Bod Péter esetében, sőt saját tervét is elküldi a társaságnak. A Museum két főirányítója, Batsányi és Kazinczy, nagyon hálásak neki, hogy elvállalta a gyámködést lapjuk felett. Nagy tapasztalata és tudása óriás hasznot jelent a Museumnak: minden szám az ő kezén megy át, ő gondoskodik corrector-ról Földi János személyében, de ígérete szerint maga is átjavít minden szá-

mot. Kihagy, vagy egészen átír egyes részeket, gyakran megfelelőbb idézeteket tesz be és némelyik számot szinte egészen ő állítja össze. Batsányi be is vallja, hogy a Museum Bevezetését ki sem emésztette volna kezei között, ha nem tudta volna, hogy a nyomtatás előtt Rádayhoz kerülnek a munkáik. Ha a szerkesztők nem tudnak megegyezni, őt hírik fel döntőbírónak. A Museum adminisztrációs teendőit is ő intézi, mert ő van legközelebb a kiadóhoz, még azt a kellemetlen feladatot is vállalja, hogy Trattnerrel közölje: a Museumot kiveszik a kezéből, mert Batsányi Kassán akarja a kiadását folytatni 1790-től. Ugyanekkor Kazinczy új lapot indít, az Orpheust, miután nézegette eltérései voltak Batsányival, aki egyáltalán nem örül ennek a fordulathoz: "Maholnap több író lesz, mint sem olvasó" - panaszolja Rádaynak egy nemrég előkerült levelében. Ráday azonban pártatlan maradt és mindkét lapot támogatta írásaival és tanácsaival egyaránt. Batsányi még Kassáról is küldözgeti neki a Museumot javításra, Kazinczy Orpheusának pedig ő a fő munkatársa és félig-meddig szerkesztője is.

De nemcsak saját munkáival támogatja őket, hanem más írók beszerzésére is törekszik. Így kapcsolódnak be az erdélyi írók, - Aranka György Kovásznai Sándor, Zilai Sámuel, - a Museum táborába. Kéziratokat Ráday továbbítja a szerkesztőknek, ha pedig nem neki küldik, tőlük akkor is hozzá kerül kritikára.

Ő a Museum és az Orpheus leglelkesebb terjesztője: Erdélybe már előre megküldte a Museum Bevezetését, az egyes számok árával neki számol el Zilai, nem egyet ajándékba is küld erdélyi ismerősének, akik kérésére részlet a kritikát írják azokról.

Rádayt nem muzsája, hanem nagy tudása, széles látóköre és kifinomult ízlése tette az irodalmi élet vezéralakjává. Így dönt el néhány fontos irodalmi kérdést mera'andó érvénnyel, mint például a "Leoninus"-nak nevezett tetszetős, de üres verselés kritikájának, vagy a nyelvújítás helyes és helytelen módjának a problémáját. Céljai, ízlése Kazinczyban él tovább és így hatása saját életén messze túlterjed.

Nagy pártfogója a magyar színjátszásnak, még Erdélyben is hallanak arról, hogy Ráday "magyar játéknéző hely" felállítására törekszik. Ezt a munkáját unokája, Pál folytatja nagy lelkesedéssel - családjának egyetlen tagja, aki némileg megértette az irodalom és művészet iránti szeretetét, mivel jórészt nagyapja mellett nevelkedett.

Az öreg Ráday Gedeon ugyanis otthonában meglehetősen egyedül állott ezzel a lelkesedésével felesége halála óta. Menyével való ellentétei, aki

könyvgyűjtését és irodalmi működését egyaránt fölöslegesen tartotta, sok keserűséget szereztek neki. Családja nem tudta megérteni, hogy ő azzal minden udvari cinnél maradandóbb emléket állított a családnak nemzete történelmében. Csak a különcöt látták az öreg tudósban, aki szórakozottságában másnak omezi leveleit és aki fiának esküvőjén majdnem botrányt okoz, mert ünneplő ruhájához elfelejti parókáját feltenni és így Kazinczy által többször is említett tükörfényes koponyájával lép ki a vendégsereg fogadására. Az esetről még husz év múlva is beszéltek.

Ráday jelleméről szólva, ki kell emelni jószívűségét: nem engedi, hogy jobbágyait a gazdatisztek megbotoztassák, és mindig bőkezű azokhoz, akik segítségét kérik. Másrészt viszont hirtelenharagu ember és 1785-ben bírósági ügy lett abból, hogy egy németet pofonvágott, mert egyik könyvét nem akarta visszaadni. Szerénysége és szemérmessége közismert volt, jórészt ezért nem engedte meg, hogy verse alá a nevét kitegyék, mint ahogy könyvei sarkába is csak apró monogramját írta bele. Visszahuzódó szerénysége azonban káros is volt, mert a kezdeményezésre szinte képtelenné tette és így sok szép terve évtizedeket késett, ha végleg el nem maradt. Öregkorában csak úgy ontja magából a különféle munkák tervét, de Kazinczy szerint "Briareusikéz kellett volna arra", hogy valóra váltsa őket, mert ekkor már sokat is betegeskedik. Örök kár például, hogy a régi magyar írókról írt jegyzeteinek csak töredéke jelent meg, vagy marad fenn egy-egy könyv elé jegyezve, - a többi odajutott, ahová legtöbb kézirata halála után a család megsemmisítette.

1792. augusztus 6-án halt meg Ráday Gedeon, 79 éves korában. Országos tekintélyére jellemző az a pár szó, amit Teleki László írt halálára és befejezésül mi sem mondhatunk többet: "Diszes öregségre terjedett élete, ártatlansággal töltött napjai, egész életében a tudományok, vallás és hazadolgai körül való fáradhatatlan munkássága, és végre tsendes és keresztényi halála... az embert vigasztalhatják, de más felől az elvesztésében tett kárnak nagyságát is éreztetik az emberrel."

J e g y z e t :

Ráday Gedeon életével eddig három kisebb tanulmány foglalkozott: Váczy János, Ráday Gedeon, Irodalomtörténeti Közlemények, 1891, 57-69. és 164-168.l.; Váczy János, Gróf Ráday Gedeon összes művei (Bevezetés), Bp. 1892; Vas Margi, Ráday Gedeon élete és munkássága (doktori értekezés), Bp. 1932. - Tanulmányom ezek felhasználása mellett, főleg a Ráday család levéltárában lévő kiadatlan anyagra támaszkodik: Ráday I. Pál, Ráday I. Gedeon, felesége, Szentpétery Kata (119), és fia, Gedeon (193-194) levelezése és az Egyházi és iskolai iratok, (120-149.fasc.)

Huszár Lajos:

Az éremgyűjtő Ráday Gedeon^x

A mai felolvasó ülés meghívóján a felolvasás címének olvasásakor bizonyára többen gondoltak az önként felvetődő kérdésre: hát Ráday Gedeon ilyesmivel is foglalkozott? A nagy könyvbarát, az irodalom támogatója és aktív művelője, az elfoglalt közéleti férfiú hol és mikor talált időt ilyen elmélyülést kívánó, aprólékos passzió kielégítésére? De egyébként sem csodálható, ha ez a kérdés felmerül. Hiszen a Ráday Gedeon életével és munkásságával foglalkozó egyik kimerítő tanulmány is csak ennyit közöl ebben a vonatkozásban: "Szívesen foglalkozott numizmatikával s erről több levelében olvashatunk."^[1] - Érthető, ha az olvasó szeme átfut az ilyen általános frázison s távolról sem gondol arra, hogy e mögött a néhány szó mögött egy lelkes, tevékeny gyűjtőtermészet húzódik meg. De nemcsak az eddigi életrajzirók, hanem a numizmatikai szakirodalom sem tudott ennél sokkal többet Ráday Gedeonról, mint éremgyűjtőről, és a fennmaradt vonatkozó levéltári anyagot kellett végigtanulmányozni, hogy annak alapján igen jelentékeny gyűjteménnyel rendelkező és a kora színvonalán álló lelkes éremgyűjtőt ismerjünk fel Ráday Gedeon személyében.

Ráday Gedeon 1792-ben hunyt el, éremgyűjtői tevékenységének javarésze tehát a XVIII. sz. második felére esett. Szerencsés kor, mert a grande siècle-nek ezek az évtizedei az éremgyűjtés, de általában a numizmatika virágkorának tekinthetők. Az egész század numizmatikai életére voltaképpen XIV. Lajos kimagasló egyénisége nyomta rá a bélyeget, aki a maga állandó és szenvedélyes numizmatikai érdeklődésével olyan példát mutatott, melyet Európaszerte a koronás és nem koronás duodec XIX. Lajosnak akár hivatás-szerűen, akár csak divatból, mindenképpen igyekeztek követni. Mindez természetesen az érmészet páratlan fellendülését vonta maga után.

A versaillesi, majd a Napkirály halála után onnan Párisba átvitt hatalmas éremgyűjtemény az akkori numizmatikai élet gyűjtőpontjává vált. Mellette a másik központ a bécsi éremkabinet lett, melyet viszont VI. Károly császár áldozatoktól vissza nem riadt gyűjtői szenvedélye fejlesztett elsőrangú gyűjteménnyé. Európa e két leghatalmasabb államfőjének az érmészet iránt mutatkozó személyes érdeklődése természetesen nem maradt elszigetelt jelenség. Gomba-módra keletkeztek az újabb gyűjtemények és fejlődtek a korábban meglévők. Így erre az időre esik többek között a

^x Elhangzott a Ráday Gyűjtemény előadássorozatában, 1955. dec. 2-án.

brandenburgi, pfalzi, góthai és vatikáni uralkodói gyűjtemények kifejlődése, a British Museum alapítása, majd pedig számtalan főuri és polgári éremgyűjtemény keletkezése. Ennek illusztrálására talán elegendő egyetlen adat: Párisban a XVIII. sz. közepén 134 hires éremgyűjteményt tartottak számon. [2]

Természetesen a lendületbe jött gyűjtési érdeklődéssel párhuzamosan haladt az összehordott éremkincsek tudományos feldolgozása. Nagyméretű összefoglalások, corpusok és barokk pompával kiállított gyűjteményleírások jelentek meg, az utóbbiak főként bőkezű főrangú műgyűjtők támogatásával, úgyhogy méltán nevezhető ez a kor a numizmatika aranykorának.

A tudományos érdeklődés homlokterében ekkor az antik (görög és római) pénzek állottak és ennek a termékeny irodalmi tevékenységnek mintegy a betetőzését jelentette Eokhel Joseph Hilarius jezsuita szerzetes, a bécsi császári éremmuzeum igazgatójának Doctrina numorum veterum c. műve, melyben a görög pénzek rendszerezésének máig meg nem ingatott alapjait rakta le.

Ebbe az általános érdeklődésbe kapcsolódik bele a méreteiben szerényebb, de elevenségét illetőleg minden tekintetben megfelelő arányu magyarországi éremgyűjtés. Nem nyujthatunk most erről kimerítő képet, csak néhány jellemző adattal kívánjuk illusztrálni az egykoru hazai numizmatikai életet. Valamennyi gyűjtemény közül messze kimagaslott a két Viczay Mihály (apa és fiu) nemzetközi hírnévre emelkedett hédervári éremtára. De erre az időre esett a Magyar Nemzeti Muzeumot alapító Széchenyi Ferenc páratlan magyar éremgyűjteményének összehordása, majd a nagyszabeni Bruckenthal Museumot alapító Bruckenthal Sámuel, különösen erdélyi pénzek iránt érdeklődő éremgyűjtése, ezenkívül több főuri gyűjtemény keletkezése, melyek között messze ismert volt a Radvánszky család muzeuma és Andrássy Lipót ritkaságokban bővelkedő éremtára. Sokat áldozott az éremgyűjtemény fejlesztésére Klimó György pécsi püspök és Batthány Ignác erdélyi püspök, a gyulafehérvári Batthyaneum alapítója. Ezek mellett a főrangú gyűjtők mellett a kisebb magángyűjtők hosszú sora tette színessé és elevenné az egykoru numizmatikai életet. Kazay Sámuel debreceni gyógyszerész, Semsey András és az eperjesi Dobai Székely Sámuel gyűjteményei voltak a legismertebbek, de említhetők még Mállyó József premontrei és Peer Jakab piarista tanárok, továbbá a nagyszabeni Seivert Johann és Örtl Károly soproni ügyvéd vagy Fáy István, debreceni polgármester stb. gyűjteményei is, úgyhogy az ország minden ré-

szében találkosunk éremgyűjteménnyel s ezek tulajdonosai állandó érintkezést tartottak fenn egymással.

Mai értelemben vett közgyűjtemények akkor még nem voltak. Amennyiben közületek esetleg rendelkeztek némi gyűjteménnyel, -mint a nagyszombati egyetem vagy a ebreceni kollégium, azok anyaga jelentőségben messze elmaradt a magángyűjtők nagy kitartással és főként sok anyagi áldozattal kiépített éremsorozatai mellett.

Az éremgyűjtés lendülete nálunk is serkentőleg hatott a tudományos munka megindulására. A XVIII. század előtt magyar numizmatikai irodalomról jóformán beszélni sem lehet, most pedig egyszerre két irányban indult meg az irodalmi termelés. Egyrészt külföldön meghonosodott hazánkiai fejtettek ki tudományos munkásságot, mint például a brassói születésű, de Halleben élő Schmeizel Martin, aki az erdélyi érmeokről írt művet, majd a szebeni eredetű Agnethler Michael Gottlieb, helmstädti orvos, aki Schmeizel művét kiadta; [3] továbbá a selmeci származású Márai Dávid Sámuel anhalt-cötheni udvari orvos, akinek az 1765-67-es években megjelent Thalerkabinet-je máig használt forrásmunka. [4] Az itthoni példák közül elsőnek Köleséri Sámuel, "Auraria Romano Dacia" műve emlithető 1717-ből az erdélyi pénzekről, [5] ezt követi Schwarz Gottfried lőcsei rektor értekezése Sámuel király pénzeiről, [6] 1775-ben jelent meg Váli István almási prédikátornak inkább ikonográfiai, mint numizmatikai értékű könyve, "Római imperátorok tüköre" címen, [7] stb. E kiragadott legismertebb példák mellett azonban, ha átnézzük az egykoru történeti irodalmat, lépten-nyomon találunk benne numizmatikai tárgyú közléseket is. Elsősorban emlithetjük Cornides Dánielnek, a kiváló történetirónak, később pesti egyetemi könyvtárosnak vonatkozó munkásságát, de ugyanez tapasztalható akár Bél Mátyás vagy Wespriemi István, akár Pálma Károly Ferenc és Katona István stb. tudományos munkásságában is. Az éremgyűjtés lendületével párhuzamosan tehát a tudományos feldolgozó munka is arányos előhaladást mutat.

A szellemi atmoszféra tehát mindenképpen megfelelő volt ahhoz, hogy a Ráday Gedeonban lappangó gyűjtői hajlam aktív gyűjtői tevékenységgé váljék. Nála az előfeltételek erre egyébként is megvoltak. A Rádayak közismert könyvszeretete ebben a korban szinte automatikusan vonta maga után az érmeek iránt való érdeklődést is. E két gyűjtői kor szerves összetartozása a barokk kor általános divatja volt. A számtalan analógia közül elég talán hazai viszonylatban Széchényi Ferenc hasonló példájára hivatkozni vagy nemzetközi viszonylatban megemlíteni, hogy a világ egyik leghíresebb éremgyűj-

teménye a párisi Cabinet des Médailles a mai napig szervezetenként a Bibliothèque Nationale keretébe tartozik. A barokk felfogás szerint a gazdag fejedelmi vagy főúri könyvtárhoz szervesen hozzátartozott egy szépen rendezett éremgyűjtemény. Ez az egykorú divatáramlat bizonyára jelentős mértékben fokozta Ráday Gedeon érdeklődését a könyvek mellett a régi érmek iránt is.

Átvizsgálva a Ráday család levéltárának azon iratcsomóit, melyek Ráday Gedeon éremgyűjtői tevékenységére vonatkoznak, az iratanyag általában négy csoportra osztható. Az első csoportot azok a feljegyzések képezik, melyek a gyűjtemény szellemi kiépítésével állanak kapcsolatban, a második csoport a gyűjtemény tényleges fejlesztésére vonatkozó iratanyag, a harmadik magát a gyűjtemény állagát ismertető jegyzékeket öleli fel, végül a többi éremgyűjtő kortárssal váltott levelek zárják le a sort.^[8]

Az iratokból általában az tűnik ki, hogy Ráday Gedeon is, kora divatjának hódolva, elsősorban az antik érmek iránt érdeklődött, gyűjtött azonban magyar vonatkozású anyagot is és ebben szemelláthatólag az erdélyi pénzeket kedvelte. A gyűjtemény szellemi kiépítésére vonatkozó feljegyzések azt bizonyítják, hogy Ráday Gedeon teljes elmélyüléssel és komoly felkészültséggel igyekezett áttekinteni gyűjtési körét. E jegyzékek különböző szempontú feldolgozások az egykorú szakirodalom alapján. Így találunk összeállítást a római családi pénzekről, az aranypénzeket verő római császárok neveiről, majd a római pénzekben előforduló női nevekről és a császári pénzekben olvasható feliratokról. Táblázatban mutatja ki, hogy melyik császártól milyen méretű pénzek ismeretesek, külön felsorolja ugyancsak császárok szerint a legnagyobb méretű pénzeket. Találunk összeállítást a bécsi császári gyűjteményben hiányzó római császári veretekről. Végül több névsort készít különböző szempontokból az összes római és bizánci császárnevek felsorolásával. Legérdekesebb az a névsor, melyben feltünteti, hogy az egyes császároktól milyen fémekből veretett pénzek maradtak fenn. Ebben a névsorban ugyanis Attilát is szerepelteti arany és ezüst veret feltüntetésével. Ezek a sajátkezűleg írt kimutatások bizonyára azt a célt szolgálták, hogy teljes áttekintése legyen a gyűjtendő anyagról. Ezek alapján nemcsak vaktában szedi össze az éppen utjába kerülő példányokat, hanem szervesen építheti ki gyűjteménye feltűnőbb hiányait, mint ahogy ma is hasonlóképpen jár el minden rendszeres éremgyűjtő.

E jegyzékek és katalógusok összeállításánál rendszerint megjelölte a forrást is, ahonnan az adatokat merítette. Így kiderül, hogy általában kora

legkiválóbb és a legfrissebb kutatásokon alapuló szakkönyveit használta és kivonatolta. Emilit Goltzius Hubert, Banduri Anselmus, majd Mediobarbus Franciscus, Morelli és Vaillant Joannes neveit, akik mind összefoglaló művekben dolgozták fel az antik pénzeket. Műveik, mint kézikönyvek, általános használatban voltak és például Banduri műve Cohen oórpusának megjelenéséig az éremmeghatározásoknál mindenütt alapvető munka volt. Minthogy az említett szerzők mindenikének előfordu valamelyik műve a Ráday Könyvtárban, nem kétséges, hogy ezeket használta Ráday Gedeon az említett jegyzékek összeállításánál. [9]

A gyűjtemény gyarapítása többféle módon történhetett, elsősorban is az alkalmi vételek kihasználásával, amint erre a többi gyűjtővel folytatott levelezés fennmaradt töredékéből következtetni lehet. A gyűjtés módjára nézve azonban általában szűkszavu a leltári anyag, csak egyetlen forrást árul el teljes részletességgel, amelyik viszont a gyűjtemény fejlesztésének legfőbb forrása lehetett. Erre a fő beszerzési forrásra egy kiterjedt levelezés anyaga derit világosságot, melyet a majnafrankfurti Rotschild, Anselm Meyer, a Rotschild ház megalapítója intézett Ráday Gedeonhoz. Ez a Rotschild, miután látókörét a prágai, pozsonyi, lemergi és varsói talmudiskolában fejlesztette, visszatért szülővárosába és ott éremkereskedést nyitva, ezzel tette le az alapot a család vagyonosodásához és hatalmasodásához. [10] Az első levelet 1780 aug. 18-án intézte Rádayhoz, közölve benne, hogy egy bizonyos Baron von Zwing utazótól hallott Rádaynak az érmeir iránti érdeklődéséről és szolgálatait felajánlva, mindjárt küldött egy katalógust is eladó érmeiről. Ettől kezdve szakadatlan sorban érkeznek a levelek egészen 1785 márc. 20-ig. Az utolsó levélben Rotschild súlyos szembajáról panaszkodik és nyilván ez okozta a correspondentia megszakadását.

Már az első levélváltás is 520 forintos rendelést nyugtáz s ettől kezdve állandóan folyik a rendelés kisebb-nagyobb összegekrejéig. A levelek tartalmának nagyrésze is ekörül forog. A küldemények eleinte Bécsen keresztül érkeztek Rádayhoz, ahol Nagy Sámuel, a református egyháznak három évtizeden át szolgáló bécsi ágense volt a közvetítő Ráday és Rotschild között, de hamarosan közvetlenül Pestre érkeztek a rendelt éremcsomagok. Ezekben a levelekben aránylag kevés a konkrét numizmatikai adat. Inkább a rendelések felvétele, a küldés módja, az ellenérték kifizetése és a postázás nehézsége a levelezés fő témája. Találhatók bennük azért érdekes adatok is. Így részletes leírás olvasható II. Ferdinánd ritka 1627.-i magyar ötös dukátjáról, szó van bennük csereajánlatokról, különösen ki van emelve egy

Thököly emlékérem, stb. stb. A leglényegesebb adat azonban bennük az érme-
kért kifizetett összegek rendszeres nyugtázása, mert ezek összeadása után
világosan látható, hogy Ráday e pár év alatt is milyen jelentős summát for-
ditott éremgyűjteménye gyarapítására, csupán a Rotschild cégtől vásárolt
érmek fejében is.

E levelektől elkülönítve található egy sorozat éremjegyzék (Verzeich-
niss), melyek eredetileg nyilván a levelek mellékletei voltak s ezeken kö-
zölte Rotschild az eladó érmekeket. Ráday többször drágálja a felajánlott
anyag árát, olcsóbb ajánlatokat téve és rendszerint ilyen alapon bonyolódik
le a vétel. E jegyzékeket együttesen tekintve, általában a következő érem-
fajok szerepelnek a leggyakrabban rajtuk: kevés görög, barbár és bizánci
pénz, jóval több római érem, majd tallérok, főként erdélyi veretek, végül
Habsburg-kori történeti emlékérmek, különösen a török elleni felszabadító
háborúk idejéből. Nem kívánunk ezuttal az anyag további részletezésébe be-
lemenni, a fenti körvonalakból is pontosan lehet következtetni Ráday Gede-
on gyűjtési körére és irányára.

E közvetett adatokon kívül szerencsére maradt fenn néhány olyan jegy-
zék is, melyekben az éremgyűjtemény egyes csoportjainak részletesebb felsor-
olása is megtalálható és ezekből közvetlenül is kiderül, hogy miből is ál-
lott voltaképpen a gyűjtemény? Egyik ilyen jegyzék "Római arany és ezüst
pénzek, melyeket bírok" címet viseli és 25 arany, valamint 217 ezüstpénzt
említ meg. Egy másik - úgy látszik, későbbi - jegyzék már 50 császárnév
alatt 62 db. római aranyról beszél. Van közte 3 köztársasági (gens Antes-
tia, Julia és Julius Caesar), a császárnevek között pedig ritkább nevek is
előfordulnak, mint Livia, Numerianus, Carinus stb., végül 17 bizánci soli-
dus.

Eszerint volt nagyobb méretű (tehát többszörös dukátsúly) magyar
aranypénz 6 db., erdélyi 9 db. (ez utóbbiak mind tíz dukátosok), kisebb
(tehát dukátsúly) magyar aranypénz volt 78 db. (közte II. Lajos kettős du-
kát), erdélyi 19 db. (közte Bethlen kettős dukát), magyar tallér 86 db.,
erdélyi 56 db. (legtöbb Bethlentől 13 db.), apróbb magyar pénz 194 ezüst és
20 réz, erdélyi 17 ezüst és 5 réz. Ezenkívül 4 szlavón dénár és 34 határo-
zatlan példány. Végül "numismata" címszó alatt 16 arany és 88 ezüst emlék-
érem van uralkodók szerint felsorolva.

E sajátkezű részletező jegyzéken kívül van még egy jóval későbbről
származó összesítő jegyzék is, melyet 1828 szeptember 25-én vettek fel Pé-

celen. Ennek kimutatása szerint a gyűjtemény állaga akkor volt 203 db aranypénz 525 1/2 dukát súlyban, 736 ezüstpénz 527 lat súlyban és ezenkívül még 20 latnyi apróság.

Az állagfelvevő lajstromokon kívül előfordulnak még katalógusok a hiányzó magyar és erdélyi pénzekről, az utóbbiaknál Köleséri és Schmeizel műveiből kiindulva. Tehát Ráday itt is a gyűjtemény tervszerű kiépítésére gondolt és pontos áttekintést igyekezett szerezni az egész anyagról, akár csak az antik érmek terén.

Az említett számok igen tekintélyeseknek mondhatók, különösen ami az aranypénzek, tallérok és emlékérmek sorozatait illeti. Ennélfogva a gyűjtemény a maga korában a jelentősebb éremgyűjtemények közé tartozott. A jelen ismertetés keretében a néhány illusztráló statisztikai adat közlésével csupán nagyjából törekedtünk körvonalazni a gyűjtési kört és az éremgyűjtemény jellegét, de nem kétséges, hogy az említett jegyzékek, éremkatalógusok és a levelekben emlegetett érmek adatainak részleges feldolgozása útján meg lehetne hű képet lehetne nyerni részletekben is a gyűjtemény anyagáról, összefoglaló katalógus hiánya ellenére is.

A sokoldalú Ráday Gedeon éremgyűjtői tevékenységének jellemzése nem lenne teljes azon levelek ismertetése nélkül, melyeket kortársaitól érme-szeti vonatkozásban kapott. A fennmaradt levelek száma nem nagy, de tartalmuknál fogva mégis becses anyagot ölelnek fel. Tudománytörténeti jelentőségük nagyobb, mint numizmatikai értékük, mert az egykoru numizmatikai élet olyan részleteire vetnek fényt, melyekről más úton nem lenne alkalmunk tudomást szerezni.

A legkorábbi levél Dobai Székely Sámueltól való, 1765 május 25-i keltezéssel. A levél írója Eperjesen élő nyugalmazott kapitány volt, aki igen gazdag gyűjteménnyel rendelkezett és sokat levelezett kortársaival ennek érdekében.^[11] A Rádayhoz intézett levelében Major Pál volt csetneki lelkes gyűjteményéről számol be. Ezt többek között Hadik generális is szeretné megvásárolni, de igéri Rádaynak, rajta lesz, hogy 1000 rhenus forinton részére megvehető legyen. Jellemző a lelkes gyűjtőre a levél egyik részlete, melyben dicséri Major szép gyűjteményét, noha csak szegény prédikátor volt. "Bár minden nagy méltóságu püspök s canonok - írja - szedett volna ennyit össze, volnának Müntz Cabinetjeink". A sors iróniájához tartozik, hogy jóval később Székely gyűjteményének egy részét Klimó pécsi püspök, egy másik részét pedig Batthyány erdélyi püspök vásárolta meg.

Két levelet találunk bizonyos von Freysleben Ferdinand bécsi amatőrtől. Az első levél egy Marcianus érem körül forog, melyet Ráday hamisnak vélt, Freysleben viszont csak kettős veretű, de egyébként jó példánynak tartott. Második levél főként a Ráday által megvizsgálásra felküldött Antonius éremről szól. Ez az érem öntvénynek, tehát hamisnak bizonyult és hivatkozik a nagytekintélyű Eckhel egyező véleményére is, akinek a darabot megmutatta. Az érem a Podmaniczky gyűjteményből származik, ami nyilvánvalóan Podmaniczky Sándor aszódi éremgyűjteménye lehetett. Levele további részében elmélkedik az éremgyűjtés helyes módja felől, csereajánlatot tesz bizonyos római érmeikkel kapcsolatban és végül értesítést küld egy eladó tiz dukát súlyu ritka Livia aranyról, közölve a rávonatkozó egykoru irodalmat is. 1782-ben Fejérváry Károly, a maga korában híres régiséggyűjtő, dicséri a péceli gyűjteményeket és említést tesz Czirbesz eladó éremgyűjteményéről. Ez Czirbesz Jónás iglói prédikátorral azonos, aki főként a magyar pénzeket gyűjtötte és azokól rézmetszetű táblákat is vésetett.^[12] Levele korábbi részében II. Rákóczi Ferenc ellenjegyes rézpénzről ír és tudományos részletességgel magyarázza az ellenjegy célját és értelmét.

1786-ból két levél maradt fenn bizonyos Baron von Eckart bécsi ezredestől. A levelek a Seufferheld-féle gyűjtemény nürnbergi árverésén a Ráday részére kívánatos darabok érdekében íródtak, miután Eckart neje a gyűjtemény elhunyt tulajdonosának leánya és örököse volt. Ráday, úgy látszik, igen szeretett volna néhány példányt megszerezni, mert előleget is küldött a megbizáshoz, legalább is Eckart bizonyos 100 forint előreküldését feleslegesnek írja, minthogy ő egy "Cavalier" szavában megbizik. Az árverés-eredményéről nincs tudomásunk, de úgy látszik, az eredmény nem lehetett biztató Rádayra nézve, mert Eckart második levelében arról ír, hogy egy bizonyos "Liebhaber" az egész magyar és erdélyi anyagot egy tételben kívánja megszerezni.

Kovachich Márton Györgytől, a kiváló jogtudóstól egy keltezés nélküli levél ismeretes. Könyvek és érme áráról van benne szó, azonkívül mellékelve van hozzá egy éremjegyzék is, melyen Ráday sajátkezüleg jelölte meg a megszerezni kívánt példányokat. E mellékelt jegyzék magyar és különös módon török pénzeket sorol fel, összesen 27 forint értékben.

Végül egy keltezés és aláírás nélküli levél egy eladó gyűjteményről ad értesítést. A tulajdonos egy tételben kívánja az egész gyűjteményt értékesíteni; olyan megbizható személynél, - írja az ismeretlen levélíró - mint Ráday Gedeon is, esetleg több évi részletfizetéssel.

E kimondottan numizmatikai témájú levelek mellett bizonyos, hogy Ráday egyéb levelezésében is akadhatnak még itt-ott éremészeti vonatkozású közlések és utalások, melyek teljesebbé tehetnék az éremgyűjtői munkájáról nyert képet. Az egész levelezés egyébként főleg a gyűjtemény fejlesztése körül forog. Egyes érme és egész gyűjtemények adás-vétele, majd cserék, becslések stb. a fő témák, amint a hasonló levelezésekben szokásos. Akad azért bennük tudományos szemmel is értékelhető anyag, mint például a Livia arany ismertetése, vagy a kuruc ellenjegy értelmezése. A legértékesebb adatai azonban a levelezésnek - mint általában az ilyen levelezéseknél mindig tapasztalható - az a sok apró közlés, ami az egykorú gyűjtői életre vonatkozik. Utalásokat találunk benne gyűjteményekre (mint pl. a Major Pál vagy Podmaniczky gyűjteménye), melyekről eddig a pusztán létezésen kívül nem sokat tudtunk. Egyszerűen ezek a jelentéktelennek látszó adatok is teljesebbé teszik a hazai XVIII. századi numizmatikai életről eddig ismert képet.

Felvetődik végül a kérdés, mi lett a nagy fáradsággal és sok költséggel összehozott gazdag éremgyűjtemény sorsa? A levéltári anyag erre a kérdésre nem ad választ, csak annyi bizonyos, az 1828. szeptemberében felvett leltár tanúsága szerint, hogy akkor még együtt volt a gyűjtemény. A további sorsáról Rupp Jakab művéből értesülhetünk, aki 1841-ben adta ki a középkori magyar pénzek összefoglaló corpusát. Ennek bevezető részében közli az egykorú vagy közel egykorú ismert éremgyűjtemények jegyzékét is, részben ezekből merítve művének anyagát. E névsorban a Ráday gyűjteményről a következőket olvashatjuk "Ráday gróf egykor nevezetes gyűjteményét Promber kereskedő vette meg" ^[13] E kereskedőről viszont annyi ismeretes, hogy Promber Anton, bécsi kereskedő 1843. körül egyideig Liptóújvárbán élt, ^[14] A család nem kívánta tovább őrizni Ráday Gedeon numizmatikai hagyatékát és egy alkalmas pillanatban eladta a bécsi kereskedőnek. Elérte tehát ezt a gyűjteményt is a magángyűjtemények szokott sorsa, a szétszóródás. Bár ily módon a gyűjtemény darabjai a gyűjtői forgalomba kerülve, újabb gyűjtemények alapjaivá vagy diszeivé válhattak, mégis sajnálatos, hogy a nagy szorgalommal összehordott éremkincs nem került köztulajdonba, a könyvtárral együtt, és a könyvtárhoz hasonlóan a tudományos kutatást is szolgálva, nem őrzi méltó módon Ráday Gedeon nemes alakjának emlékezetét.

J e g y z e t e k :

- [1] Vas Margit, Ráday Gedeon élete és munkássága. Budapest, 1932. ; Entz Géza. A magyar műgyűjtés történetének vázolata. Budapest, 1937. 66-67. l.
- [2] E.Babelon, Traité des Monnaies Grecques et Romaines. I. Paris, 1901. 162.l.
- [3] Michael Gottlieb Agnethler, Martin Schaeizels Erläuterung Gold- und Silberner Münzen von Siebenbürgen welche zugleich auch die merkwürdigste Begebenheiten des XVI. XVII und XVIII. Jahrhunderts in selbigem Fürstenthum zu erkennen giebet. Herausgegeben und mit einer Vorrede begleitet von - . Halle i.Magd., 1784. 96 l. 8 t.
- [4] David Samuel Madai, Vollständiges Thaler-Cabinet. I-III. Theil, 1765-1767 és I-III. Fortsetzung, 1768-1774. Königsberg.
- [5] Samuelis Köleseri de Kereseer, Auraria Romano-Dacica. Cibinii, 1717. 243 l.
- [6] Godofredi Schwarz, Samuel rex Hungariae, qui vulgo Abs audit. Lemgoviae, 1761. 56 l.
- [7] Wáli István, Római imperatorok tüköre stb. Pozsony és Kassa 1778. 326 l.
- [8] Az iratok jelzete: Ráday család lt. 228. fasc. A levelezés: u.o. 116. fasc.
- [9] Hub.Goltzii, Sicilia et Magna Graecia sive Historiae urbium et populorum Graeciae ex antiquis numismatibus. Antverpiae 1647.; Anselm Bandurri, Numismata Imperatorum Romanorum a Traiano ad Palaeologos. Lutetiae Parisiorum, 1718.; Fr. Mediobarbi, Romanorum Imperatorum Numismata a Pompeio M. ad Heraclium. Argelati 1730.; Andr.Morelli, Commentaria in XII priorum Imperatorum Romanorum numismata etc. Thesauri Tomi tres. Amstelodami, 1752. és Jo.Foy. Vaillant, Numismata Imperatorum Romanorum Praestantiora a Julio Caesare ad Postumum. Romae. 1694.
- [10] K. Reitmann, Der Münzhandel in Österreich. Num.Zeitr. 1946. 94.l. és Mayer Amschel Rotschild Coin Dealer, The Numismatist XLI. 1928. 447.l.
- [11] Arch.Ért. 1869/70. 206. és 251.l.; Tudományos Gyűjtemény 1834. 41-42.l.
- [12] Magyar Kurír 1789. 969-974.l.
- [13] Rupp Jakab, Magyarország eddig ismeretes pénzei. I. Buda, 1841. XIV.l.
- [14] K.Reitmann, i.m. 112.l.

Csáji Pál:

Csider Szabó Pál lelkiéneke

A teológiai gondolkozást és a kegyességi életet megújító puritán mozgalom a református prédikátorok, az egyház vezetői és a nép széles rétegeiben mélyítette el a személyes hitbéli felfogást és a bizonyosságtevő életet. Alapfelfogása szerint a keresztyénségben az elvont tannál fontosabb és döntőbb az élet, ezért fektetett olyan nagy súlyt a hívő engedelmesség, a bűnbánat, a megtérés hirdetésére, hogy az élet megváltoztatásával az egész, élet istentiszteletté, Isten dicsőségére való életté válják.^[1] A puritán ébredés hatása alatt alakult át a magyar reformátusság Igét szemjuhozóbbá, zsoltaeros és bibliás néppé.^[2] Ez a személyes hiten nyugvó kegyesség, hitvallóan, kereszthordozóan jelentkezik a XVII. és a XVIII. század ellenreformációs üldöztetések idején. És noha a külföldet járt prédikátorok már a XVII. század végétől kezdve, a XVIII. század folyamán pedig egyre fokozottabban a racionalizmus hatása alá kerülnek, a nép továbbra is a puritán életstílust éli és mindvégig ragaszkodik hozzá.

A puritán kegyességnek a XVIII. század első felében élt egyik képviselője Csider Szabó Pál iskolarektor. Az országunkban kárttevő sáskák tábora c. 1749-ben Budán megjelent kiadványban olvasható két énekét a zenetörténet,^[3] 1751-ben ugyancsak Budán kiadott Magyar Arithmetiká-ját pedig az irodalomtörténet^[4] tartja számon. Egyébként eddig azon kívül, amit "számvető könyvecské"-jének címlapján mond, hogy "Nagygyőrben, Csépen, Losoncon, Somlyón és egyebitt" tanítóskodott, semmit sem tudunk róla. A XVIII. századnak a protestánsokra mostoha nyomdakörülményei, jezusita cenzurája állták el az útját annak, hogy figyelemre méltó hittani munkái, versei napvilágot láthassanak. Kéziratai s levelei közül nyolcat a Rádayak őriztek meg családi levéltárukban,^[5] 1734-ben irt Siralma pedig Esze Tamás gyűjteményében van. Ezekből az irodalom- és egyháztörténeti szempontból egyaránt érdekes iratokból kibontakozik Csider Szabó Pál hányt-vetett életsorsa, teológiai munkálkodása, s belőlük értékes adatokat nyerünk a korszak kegyességi életére is.

A református kegyességtörténetre és egyházi éneklésre vonatkozó értékes adatai indokolják, hogy közöljük Siralmat, az Ujjászületés eleire alkalmaztatott ének a XLII. zsoltaer nótájára című lelkiéneket és Heidelbergi

Kátémagyarázatai befejezésekor irt rövid hálaadó imádságát. Röviden ismer-
tetjük két puritán jellegű hittani munkáját s megemlítjük két Ráday Pált
köszöntő versét. Életrajzát tulnyomó részben saját adatai alapján adjuk.

Szilágyosmlyóról 1741 május 6-án Ráday Gedeonhoz és öccséhez, Pálhoz
küldött leveleiben közli vázlatosan életrajzát. "Református szülőktől szár-
mazván, iskoláimat kiskoromtól fogva Győrött jártam.^[6] Ennek elvégzése
után az ottani református egyház kántorává választott, ahol 14 éves munkám,
hogy mily eredményes volt, ajánlólevelem így tünteti fel: Csider Szabó Pál
nagyon kitűnően végezte kántori szolgálatát, ajánlja őt kegyessége és a
szentek egyességében való hiv forgolódása, stb. 1722. márc.17." A győri
egyház történetírója az eklézsia nevezetesebb tanítói közé sorolja.^[7]
1722-ben a dadi egyház hívta meg rektorának. Itt irta 1724-ben magyaráza -
tait a Heidelbergi Kátéhoz. Ez a munka képzett, komoly tudásu teológusnak
mutatja. Szigoru református felfogását alapos bibliai s gazdag hittani is-
mereteivel pontosan és élesen határolja el mind a római kathélikusok, mind
az evangélikusok, de az arminiánusok, a socianusok és az anabaptisták felé
is. Gyakran fordulnak elő magyarázatai közben Tertullianus, Ambrosius
Praxis-Pietatis-idézetek vagy utalások, sőt a hazai történelemből és élet-
ből vett megvilágosító példák, az akkori református egyházi életre vonatko-
zó alkalmazások. A Káté második részének magyarázatát ezzel a Balassa-stró-
fában irt hálaadóverssel zárja:

"Erőtlenségemben,
Igyekezetemben
Segéllettel Istenem,
Melyért néked áldást,
Tisztesség- s hálaadást
Tiszta szivből kell tennem.
A harmadik részt is,
Hogy dolgom légyen friss,
Engedjed véghezvinnem."

Kátémagyarázataival egyidőtájt irta második, kisebb terjedelmű munká-
ját: Az igaz vallásnak fundamentumá -t. Tizennégy részre felosztva, káté-
szerűen, ugyanolyan alapos felkészültséggel dolgozza fel a református val-
lás főbb tanításait, mint előbbi művében.

Három évi működés után, 1725-ben mennie kellett Dadról, "mert - amint
írja életrajzában - nem engedtem beleszólást az iskolába." A csépi reformá-

tusok hívták meg ekkor lévitájuknak, kik között "nagyon dícséretes munkát és szorgalmat tanusított." 1730-ban a losonci gyülekezet kántora lett. Bensőséges viszonyba jutott a Rádayakkal. "A mindenkor bőitéseget beszélő és az ő nyelvével igazságot szólló... pátronusát",^[8] a beteg Ráday Pált feleségével, Kajali Klárával, Gedeon és Pál fiaival s Eszter lányával együtt 1731-ben két, bibliai vonatkozásokban gazdag névnap. köszönőverssel "udvarlotta". Az 'Örvendetes Versek címűt maga szerezte dallammal látta el, mely értéke adalék a magyar zene kultúrájának erre a korszakára vonatkozólag. (Az Irodalomtörténeti Közlemények közölni szándékozik a verset egész terjedelmében dallamával együtt.) Hadd iktassuk ide, mutatóba, egyik strófáját:

Áldott legyen az Ur Isten! (Solt.66.20.)

Hogy erős - (Solt.125.1.v.) - kőoszlopul

Szegény magyar nemzetünkben

Az urat hiv gyámolul

Rendelte, - (Jel.3.12.) - a nek

Ékes eszédinek

Magyar keresztyének

Mindnyájan örülnek

Mos an s örvendeznek

Mint füvek essőnek. (Jób 29. 21-25.)

Csider Szabó személye és puritánus kegyessége 1734-ben gyülekezeti elmentéteket idézett elő Losoncon. A gyülekezet primárius prédikátora, Miskolczi Szigyártó János, aki a drégelypalánki egyházmegye espere tisztét töltötte be,^[9] vizsgálatot indított ellette s a lefolytatott tanvallomások alapján úgy ítélkezett, hogy Csider megrágalmazta a gyülekezet nemes urait. Ő azonban "pirulva, zavarodott lélekkel es fájó megbocsátással fordítja vissza a vádat az említett egyházi előljáró tisztességére."^[10] A második vád ennek az időszaknak egyik ismeretlen egyháztörténeti jelenségére, a szigorú puritánus kegyesség és a teológiai racionalizmus heves összeütközésére vet éles világosságot. Miskolczi "istenkáromlóknak" (blasphemantes) ítélte azokat a lelkiénekeket, amelyeket Csider énekelt a losonci gyülekezetben és eltiltotta őt azok éneklésétől.^[12]

Nyíltlevélszerű "Síralmá"-ban Csider Isten ügyének tekinti a lelkiénekek sorsát s összes magyarországi ekklézsiák elé tárja védekezését. Szövege így hangzik:

"A nemes losonczy reformata szent ekklézsiának méltatlan kántorának, Csider Pálnak Siralma, melyet tett 1734. esztendő Szent Jakab (julius) hava 3. napján.

"Vajha, Uram Jézus, a te beszédednek fegyvere most ne lenne tompa! (89.zsolt.44.v.) Cselekedjed hát, hogy akik e levelem olvassák, a te Igéd azoknak elméjébe és az ő osontjaiknak egybekötötzetéseikig és velejének oszlásokig, mint kétélű tőr, férkezzék bé! Én ugyan nem bizom elmémnek fegyverében és subtilitásomnak kezivében. (44.zsolt.7.v.)

"Ama bölcs Otrokocsi a reformata ekkléziát értelem nélkül való buzgósággal vádolja a római (levél) 10.r.2.verséből.^[13] Én is így vádoltatom. De hiszen te csábitottál el engemet a te anyaszentegyházad, Igéd és Lelked által. (Lukács 24.22.v.)

"Magyarországi Keresztyén Ekkléziák! Megvallom, sajnálom, hogy Otrokocsi Ferenc meggyalázta éneklésünket Examenjében,^[14] kihez kommunikált a gyöngyösi reformata ekklézia, nem próbálván meg tanítójának lelkét. (I. Ján.4. 1.v.) s mégis azt kérdi: miért engedte meg az Isten szent igéjét tőle elvétetni?^[15] Nem gondolja meg I.Kor. 11. 23-31. verseit.

"Sajnálom, hogy a debreceni reformata ekklézia amaz előben az Énekeskönyvet abbreviálta. Ám akkor csakhamar ott topanának a franciskánusok. Ugyanis, amely ház magában meghasonlik, elpusztul!^[16] (Máté 12. 25.v.)

"Sajnálom, hogy a lutheránusok (mint, amely kurvának orrát s füleit levágják) mutilálták az impressumot!^[17] Ám nyerjenek löselei typographiáikkal és sok elvétetett ekkléziákkal. (Jel. 3. 16.v.)

"Sajnálom, hogy Viski Pál azt izente Habókai által: a dicséretek csak typographusok kinja! Orvosolja meg már az ő megmetszett torkát. Ugyanis minden hivalkodó szóról számot kell adni.^[18]

"Sajnálom, hogy itt is tiszteletes komám uraimék káromlással, éneklésre érdemtelenséggel és egyéb gyalázatos nevezetekkel (vévén gunyolást vagy ama hires szakállós farkasról vagy a kecskéről vagy az öreg tanítókról) illetik szép lelkiénekeinket! melyeknek éneklésektől eltiltattam. (Csel. 4. 17-18.v.) De itt felelek a 19. versből. Miért nem gondolják meg, mit mond a Szentlélek? (Kol.3. 16-17. v., Ef. 5. 18-19. v.) Miért nem gondolják meg a Gradualéknak praefatioját?^[19] Miért nem a szent egyességet? Hogy némely szócskákban hiba legyen, azért kicsapni való-e a reformátusok impressuma?^[20] Én bizony megtartom boldogult Ráday Pál uram hozzám tett testamantumát. (119. zsolt. 106. versét.) Sőt ennekutána akármely gyülekezetnek

angyala mondja nékem: nem méltók éneklésre a mi impressumban lévő énekeink, átok légyen. (Gal.1.9.v.) Vége."

A Miskolczi-Csider viszály elkeseredettségére fényt vet a harmadik vádpont: az uralkodó iránti hűtlenség. Csider Jézust hívja bizonyságul, hogy "ő szinlelés nélkül, szivből éltette a királyt." [21]

Bár Csider védekezését a Szentírásra alapozza s mellette még olyan egyházi tekintélyekre hivatkozott, mint Geleji Katona István (aki az Őreg Graduál előszavában a lelkiénekeket a Szentlélek munkáinak deklarálja) és Ráday Pál (kinek istenes énekeit maga Miskolczi Szigyártó János is nagyon jól ismerte), a felvilágosodás eszméinek hatása alá került egyházi felettesével, Miskolcziival szemben Csider s vele a régi, biblikus kegyesség perverztes lett. Inferioritásba, a református társadalom elsőbb rétegeibe kényszerült a racionalizmusnak a református prédikátorok közt is egyre nagyobb mértékben hódító elterjedése következtében. [22]

Miskolczi Ráday Pállal szemben is kifejezte méltatlankodó elégedetlenségét, amikor Pál fiát a losonci kollégium helyett a győri iskolába küldte. [23] Rádayt erre a lépésre nem csupán az a meggondolás készíthette, hogy fiának a Tomka-Szászki vezette győri, majd a Bél Mátyás pozsonyi iskolájában magasabb nivóju kiképzést biztosíthat a losoncinál. Éppen Csidernek a szintén puritán kegyességű Rádayra való hivatkozása azt sejteti, hogy azonosította magát Csiderrel és ezért taníttatta fiát inkább a maga kegyességéhez közelebb álló pietista szellemű iskolában, mint a Miskolczi szellemét hordozó racionalista irányú Losoncon. Csider kegyességén (akár a Ráday Pálén) érezhető a szelid, pietista hatás, melynek magyarázatát abban találjuk, hogy Győr már Csider iskoláskora óta a dunántúli pietizmus középpontja, ahol bőven volt alkalma érintkezésbe jutni a legkiválóbb evangélikus pietista rektorokkal és konrektorokkal. Csider kegyességszemlélete már teljesen kialakult, amikor szerényebb győri munkakörét az önállóbb hatáskörű dadi rektóriával cserélte fel, ahogy ezt Dadon irt munkái bizonyítják. Ez egyébként szinte bizonyossá teszi azt, hogy a győri reformátusok puritán kegyességére hatással volt az evangélikusok részéről jövő pietista ébredési mozgalom. De hatással kellett lennie a dadi reformátusokra is, akik nem hívták volna meg rektoruknak a bizonyosan jól ismert Csidert, ha nem rokonszenveztek volna az általa képviselt iránnyal. Mindez azt mutatja, hogy a pietizmus, közelebbről annak a dunántúli, egészségesebb, letisztultabb ága,

elvénytőleg hatott azokra a református gyülekezetekre is, amelyek a pietizmustól áthatott evangélikus gyülekezetek körzetében éltek. Sőt, Helmezi Komoróczy István dunamelléki superintendens, Sopronból hozat evangélikuspietista ifjakat tanítókul a nagykőrösi lakola felvirágoztatása céljából. [24]

"Ötödfél esztendőig való kántorság" után az ekklézsiá következő elbocsátólevelével távozott Losoncra: "Csider Szabó Pál keresztyén atyánkfia kívánságára attestálunk arról, hogy közöttünk botránkozás nélkül való életet élt, sőt efelett keresztyéni hitünk sorsosinak bizalmasan rekommendáljuk, az holott statioját vehetné, kivált kántoriai hivatalban való alkalmazatos voltára nézve etc. Kelt... Losonc, 1734. aug. 17. Nagyréti Darvas József, a losonci nemes reformata ekklézsiának főkurátora s.k. (p.h.), Miskolci János s.k., Jánosi György s.k." [25] Ugy látszik, a prédikátorok és a kántor közötti egyenetlenkedés egy időre elcsitult, mert Csider újabb ajánlólevelét 1736. május 10-én állította ki Monori János losonci jegyző. [26]

Csider távoztával azonban nem oldódtak meg a gyülekezeti ellentétek, melynek Csider személyén tulmenőleg mélyrehatóbb okai lehettek. 1736 tavaszán Miskolczinak is távoznia kellett Losoncra. "Szegény tiszteletes Miskolczi uramat kimará a losonci istentelenség, talám Isten még jobb nyugodalmat ad Tállyán az idegenek között. Adgyon is Isten. És Losoncnak is hasonló jó prédikátort" - írja Teleki László anyósának, Kajali Klárának. [27]

Losonc utáni életsorsát így írja le Csider Ráday Gedeonhoz intézett levelében: "Ennek a soha eléggé meg nem gyászolható emlékű ekklézsiának bizonyítványa alapján Isten keze (engem, a méltatlant) Ócsára méltoztatott vezetni, ahol - miután Peleskei János tiszteletes uram veszekedése és kálvinista keresztje [28] miatt már két rektor szökött el, az így támadt üresédest tiszteletes superintendens uram velem töltötte be. Itt nyolc hónapon át a prédikátornétól felbujtott harangozó fia által vidrának és osódörnek csufolva éjt-napot bánatban töltöttem és mert az említett tiszteletes megtudta, hogy Szekeres István nemzetes urammal barátságban, Fördös Mihály nemzetes urammal komaságban vagyok, kaján irigységgel kijátszott engem. Mivel az említett nemzetes urak a seregélyesi pelikánt megszabadították őtiszteleteségétől, megszámláltuk, hogy szolgálatom kitöltése után 15 nap alatt hat rektor menekült el Peleskei tiszteletes uram szeretetreméltósága és barátságos magatartása miatt. Ennek az ekklézsiának 1736. április 4-én kelt ajánlásával és tiszteletes Patay János uram május 1-én kelt bizonyít-

ványától támogatva, tiszteletes Szigeti Gyula István^[29] uramhoz mentem, hogy énektanításra jogosítványt nyerjek. Innen visszatérve, Somlyón nemcsak névleg, de tényleg is már négy éve vagyok kántor. Élvezem Albisi Tamás tiszteletes uram barátságát és - Deo volente - pátriámba törekszem. Most amint illik, Tóled (hogy úgy mondja: Krisztus jegyesétől) bucsut veszek. Virágozz a túske és csalán közt is! Az igazság nap a ragyogjon Reád! Az Isten dicsősége töltse be Téged! És mert gyöngeségemet megismerted, bocsáss meg nekem, mint az Istentől kéred, hogy bocsásson meg Neked. Én pedig feleségemmel és gyermekemmel oltalmadba ajánlom magam és kérek, hogy gyermekkorom óta végzett szolgálataimat ott és akkor, amint az Neked legmegfelelőbb, anyai jóakarattal jutalmazni és engem elhelyezni méltóztatással. Isten veled!"^[30]

A Csider és Miskolczi közötti viszálykodás még 1741-ben is dult.^[30a] Csidernek Ráday Gedeonhoz és Pálhoz folyamodó leveleire az adott okot, hogy tiszteletes Miskolczi János uram bizott ellenem való panaszt tiszteletes Peleskei János uramra, ő kegyelme ismét ekklézsiánkban lévő prédikátorra, tiszteletes Albisi Tamás ura-ra vagy maga keze által vagy másé által."^[31] Hogy miben konkretizálódott e panasz, nem világlik ki az iratokból. Csidernek be kellett mutatnia losonci szolgálati bizonyítványait Zoványi György tiszántuli superintendens előtt s a két Ráday testvéren keresztül kereste meg a losonci "Tanácsbéli uri személyeket" az 1734 és 1735-ben kiadott bizonyítványai újabb kiadása végett.

A superintendens előtt kedvezően intéződhetett el ügye, mert még 1743-ban is Somlyón kántoroskodik, amikor is meghált nála a heterodox tanításai miatt vacans Szerencsi Fodor János, legutóbb monostorpályi prédikátor és ez sokat beszélt neki az esperesek, különösen Szódi István debreceni esperes hatalmaskodásairól. Csider a hallottakat jelentette Szódinek, aki megbizta az 1743-ban tóti iskolamesterségre került Csidert az ugyancsak ez évben Tótiban prédikátorrá lett Szerencsi Fodor János prédikációnak ellenőrzésével. "Csider, mint hüsegei szolga - írja Fodor önéletrajzában - eljárta a parancsolatban. Csakhamar kinyilatkozék a dolog. Látván az ekklézsiában, hogy papjának nincsen békesége, mert cirálók vannak utánna, lárma lón az ekklézsiában. Csider, mint afféle tüztámaszt, proscritáltak."^[32] Számtankönyvének 1751-ben Budán történt kinyomtatásából arra lehet következtetni, hogy hazatérési vágya teljesült s valószínűleg Ráday Gedeon közbenjárására valahol a Dunamelléken helyezkedett el. További életsorsa ismeretlen.

Csider Szabó Pál "istenkáromló" lelkiénekeinek egyike: "Ujjászületésnek eleire alkalmaztatott ének a XLII. zsoltár nótájára". A legnehezebb teológiai összefüggéseket: a bűntudat, bűnbánat, megváltás, kegyelem, megtérés, ujjászületés és megszentelődés kérdéseit mély gondolatokban gazdagon, olyan természetességgel és átérzéssel önti versekbe, ahogyan arra csak az képes, aki maga is átélte azokat. A magyar puritánus kegyességirodalom egyik legszebb bizonyágtevő verse ez. Méltó arra, hogy 200 évnél hosszabb ideig tartó levéltári elrejtettségből kikerüljön. Egyébként több ilyen lelkiéneket is irt és ezek ez dallamot is szerzett. Siralmának utolsó mondatában említi, hogy éppen ilyen "istenkáromló", eltiltott lelkiénekek már "impressumban" vannak. Ennek a kiadványának azonban 1734 körül semmi nyomát sem találjuk. Kur Géza említi a komáromi református egyházmegye című munkájában^[33]: "Voltak munkák, amik a kor viszonyai miatt napvilágot nem láthattak és kéziratban sem maradtak reánk, de amelyekre az egykoru eljegyzésekben, levelekben utalásokat is találunk. Így pl. Valesius esperes^[34] az egyházi énekeink dallamának időkenként, sőt községenkénti nagy eltérése miatt arra törekedett, hogy az énekeket kottából tanulják és énekeljék a hívek. E végből kottára tette a használatos énekeket Csider Szabó Pál losonci kántor, amit Valesius nagy szakértelemmel bíralt felül. Sajnos azonban, hogy csak Valesiusnak Csider Pálhoz küldött birálatát ismerjük, az énekek és kották eddig nem kerültek elő." Az 1749-ben Budán kinyomtatott "Országunkban kárt-tévő sáskák tábora" c. apró nyomtatványban kettő, ill. három "istenes", "penitentiára és az életnek megjobbítására" intő éneke jelent meg.

A lelkiénekek (dicséreték) a kegyességi mozgalmak állandó kísérő jelenségei. Az ébredések idején a személyesen átélt hittartalom az igehirdetés megújulásán kívül, mind kultikus, mind propagatív célból - a bizonyágtevés és a misszió második tényezőjeként - elmaradhatatlanul megnyilatkozik új tartalmu énekekben és új stilusu éneklésben. Így volt ez a reformáció századában, a puritánusoknál és a pietizmusban is. A Csider szerzetese vers, imádság, az általa énekelt lelkiénekek, egybevetve a XVIII. század első feléből, középeről fennmaradt kéziratok imádságokkal és prédikációkkal, megerősítik Tóth Endrének az 1735-ös parasztfelkelőkkel kapcsolatban kifejezett, de természetesen nem kizárólag csak rájuk értelmezett azt a véleményét, hogy ezidőtájt ébredési folyamatokon ment keresztül a magyar reformátusok nagy része.

E kérdés mélyebb és szélesebb körű tárgyalása helyett, utalva készülő dolgozataimra, most csak annyit jegyzek meg, hogy ezek az ébredési, másként kegyességi megmozdulások, még ha észlelhető is bennök egyik-másik esetben pietista eredet és hatás, a puritán hit és életfelfogás keretei közt folytak le és jellemző vonásuk a nemzet sorskérdésével való szoros egybefonódás volt. Ezt az egyházban végbemenő kegyességi elmélyülést a XVIII. században két református parasztproféta - Gál József és Schultz György - működése is jelzi és igazolja. Az előbbinél a református öntudatosság, a hódító-missziói, az utóbbinál a hitbeli elmélyedés mellett bizonyos szociális irányú aktivitás jelentkezik. Tatai Csirke Ferenc debreceni prédikátor, a későbbi tiszántuli superintendens egyik prófétai erejű prédikációjával pedig Visnyai János debreceni tógátus a Tisza-Dunamenti tájak reformátusságát mozgatja meg az 1753-as parasztfelkelés idején.

Csieder Szabó Pál lelkiéneke:

Ujjászületésnek eleire alkalmaztatott ének a XLII. zsoltár nótájára

1. Mit mond lelkem esméreti:

Istentül elpártoltam!
Látom, igaz ítéleti,
Hogy a bűnnek hódoltam,
Már én ellenem készül;
Sok bűnöm haragot szül.
Bosszuállóisten karja
Talán vesztemet akarja.

3. Ezen én szívem elbusult,

Elájul bennem s kereng,
A föld alattam megindult,
Mintha elnyelne, úgy reng.
Oh én lelkem mit tégyek?
Vigasztalást hol végyek?
Szaladnék, hogy szaladhatok,
Istentül el nem buhatok.

2. Mint ellenségére úgy néz

Reám az igaz Isten.
Ha törvényszékihez idéz,
Elkárhoztathat menten.
Előtte hogy állhatok,
Módot nem gondolhatok,
Azt mutatja lelkem s testem,
Hogy kegyelméből kiestem.

4. Jaj, testem, vélem mint bántál?

Bűnnek rabjává tettél;
Elveszteni hogy nem szántál,
Ily utra hogy vezettél?
Látom, minden kívánság
Lelkemet gyötrő hivatás.
Rossz világ, gonosz példáddal
Elrontál, mást mondál száddal.

5. Már én, Istenem, itt vagyok;
Reszketek, nem szólhatok.
Én rettegésim oly nagyok,
Hogy alig maradhatok.
Ha megölsz, méltán ölhetsz,
Szined elől elvethetsz.
Ha törvényt székedben béülsz,
Ugy én rajtam nem könyörülsz.
6. Ebben az én háborumban
Hogy hánykódnám, Istenem,
Azt gondolám, szörnyű bumban
Vagyon nékem kezesem,
Akit te magad adtál,
Érttem halálra szántál,
Kit bűnöm terhe izzasztott,
Szent oldalából kiontott.
7. Azért, ha bűnöm lobbantja
Haragod szörnyű lángját,
Szent fiad v re eloltja
Annak felgyuladását.
Jézus testébű kifolyt vér
Bűnömért fizetett bér.
Immár szívem csendesedik,
Halálból elevenedik.
8. Oh, de hol van az igaz hit,
Mely meggyózzön, hogy értem
A Jézus ontotta vérit;
Szívem szerint nem kértem
Ezt az Isten kegyelmét,
Szentlelke segedelmét.
Ezen ismét felakadok,
Egy tórból másban szaladok.
9. Még nem késő, most koldulok;
Istenem, széked előtt
Kegyelemért leborulok.
Bánom, hogy eddig nem lőtt.
Már vissza nem húzhatom,
Napjaim csak siratom.
De jaj, eléggé nem sirok,
Noha van rá számtalan ok.
10. Testem ellentáll, de lelkem
Kész töredelmességre;
Testem földre von, de szívem
Emelkedik az égre.
Jövel Szentlélek, segélj!
Testem rossz, - lelkemben élj!
Testem is szenteld templomul
Magadnak tetsző hajlékul.
11. Már szánom, lelkem, én is: test
- Kinek vesztére voltam -
Nem lések már bolond és rest...
Jó, hogy így meg nem holtam.
Lelkem te uralkodjál,
Bennem jól munkálkodjál,
Már megyek, amint mehetek,
Kérj kegyelmet, követhetlek.
12. Oh, gonoszra néző szemek
Kivájlak benneteket;
Gonosz lábak, undok kezek
Elvagdallak titeket.
Bűn testét eltemetem.
Ó-emberem feszitem,
Oh Jézusom, rajtam segíts,
Súlyos harcombul szabadíts!

13. Érzem immár, hogy szívemben
Az Isten magva mozdul.
Ugy van, lelkenben s testemben
Imhol új élet indul.
De lám amaz oroszlány
Sok tüzes nyilakat hány
Ezer. új s gyenge magzatot
Hogy elnyeljen, már ordított.

14. De vagyon egy menedékhely:
Jézus megnyilt oldala.
Azért lelkem szárnyadra kelj,
Megtartatol általa.
Oh Jézus, engem ne hagyj,
A Sátánnak ki ne adj!
Hiszem, már én tied vagyok,
Te szánakozásid nagyok.

15. Drága árt adtál érettem
Jézusom, életedet.
Bűnös lelkemért, kezesem,
Adád tiszta véredet.
Hogy lennék hát Sátáné?
Áldott lelked nem szán-é?
Haláloddal nyert juhodat,
Ne engedd másnak jussodat!

16. Elmegyek, csak te elől menj,
Szárnyad alatt csatára,
Nem árt nékem pokol, sán menny,
Te vagy lelkemnek vára.
A setétségnek láncát,
Elrontod minden sáncát,
Melyből lelkem lövöldözik,
Háborgatóim üldözik.

17. Többé setétség tábora
Hozzám prédára ne jöjj!
A Jézus, lelkem pásztora
Megőriz, akár mint jöjj.
Jézusom lelke páncélt
Adott, nem talál sz itt célt.
Ezzel minden nyílt elverek,
Hogy Isten fiában hiszek.

18. Nem csak szám mondja, hogy hiszek
Szentlélek bizonyítja;
Igéd mondja, el nem veszek,
Reményem bátorítja.
Semmi kárhoztatásom,
Nem leszen átkoztatásom;
Kárhozatra le nem szállok,
Mert Jézus hitiben állok.

19. Áldott Szentlélek pecsételj
Engem magad számára;
Kegyelmekkel hordozz s viselj,
Ne hagyd lelkem magára.
Néked adom e szívet
Formálj benne új mivét,
Hogy Jézus szívemben éljen,
Öntsd bé szeretetét mélyen.

20. Így leszen teljes reményem,
Hogy e siralomvölgyén
Nem akad oly szövevényem,
Mely előmben vetődvén
Pályámat meggátolja,
Sőt hitem orvosolja.
Édes leszen minden kereszt,
Mert Jézus segít vinni ezt.

21. Ha Kanahánig van Jordán,
Mely örvénnyel fenyeget,
Jézus utat csinál habján,
Ha föld kiüz, nyit eget.
A kisértetek után
Kész öröme vár osztán.
Sulyos harcom után ily vég:
Lészen állandó dicsőség!

Csieder Szabó Pál szívében füstölgő

Lelki áldozat

Oh Isten! Szerelmes Atyám! Kegyelmes Szabadítóm! Édes Megszentelőm!
Mit adjak Tenéked a Te velem közlött jótéteményeidért, melyeket közlöttél
énvelem eleitől fogva?

A hálaadásnak poharát felvészem és a Te nevedet hirdetem Édes Atyám s
Istenem! Mert atyai szerelmedből felindítottál e Te örök éltet adó szent
beszédnek irására. És sok vétkezésemet Kegyelmes Megváltóm! elfedezted
drága szent érdemednek palástjával, hogy büneimért következhető átok miatt
dolgom félbe ne szakadna. É Édes Vigasztalóm! Kegyes Bátorítóm! Hitemet
erősítette, elmémet, szívemet megszentelted, újjászülted, világosítottad s
a bolondságnak, hijjábaváló gondolatoknak sűrű ködeitől, fellegeitől, hab-
jaitól megtisztítottad. Légyen dicsőség Néked. Ámen.

J e g y z e t e k

- [1] Theologiai Szemle. 1944. 1.sz. 27-30.l. Bodonhelyi József, A puritán ébredés igé hirdetésének néhány elvi szempontja.
- [2] Theologiai szemle. 1943. 1.sz. 13-14.l. Révész Imre, Egy fejezet a magyar református ébredés történetéből.
- [3] E kiadvány az Országos Széchényi Könyvtár L.eleg.m. 762 x. jelzete alatt van feltüntetve, de az apróbb nyomtatványok (ponyvák) átrendezése miatt, eredeti helyén nem találtam. E kiadvány énekeit közli Szabolcsi Bence, A XVII. század magyar világi dallamai . munkájában s jelzi, hogy a két ének versfői Csider Szabó Pál nevet adják ki. E kettőt követő harmadik ének, a 'Penitencia-tartó ének' c. ke, melynél a dallam formája: redukált Balassi ers, stílus és tartalomrokonsága következtében Csider ~~versnek~~ vehe ő. Lásd még Szabolcsi Bence, A magyar zenetörténet kézikönyve. Bp. 1947. 69.l. 3/b.sz. példa. Megjelent uo. az 1955-ös kiadásban is.
- [4] Szinnyi József, Magyar írók. I .k. 351.h.
- [5] Csider Szabó Pál munkái: 1. Heidelbergi Káté magyarázata. Jelzete: K.l. 513/a. sz., 2. Csider Szabó Pál szíveben füstölgő Lelki áldozat. Imádság. K. l. 513/b sz., 3. Az igaz vallásnak fundamentuma. K.l. 513/c sz., 4. Örvendetes versek, melyekkel a mindenkor ölcse séget beszélő és az ő nyelvél igazságot szálló tekintetes, nemes és nemzeti Rádai Pál urat - Zsolt 37. v. 30. - mint bizodalmas patronusát udvarlotta Csider Pál. 1731. esztendő. K.l. 532/a sz., 5. Egynéhány együgyü versek, melyekkel a tekintetes, nemes és nemzeti Rádai Pál urat kedveseivel, nevezetesen ifjú Rádai Pál urfiával köszöntötte Csider Pál. 1731. esztendő Boldogasszony (január) hava 25. napján. K.l. 532/b.sz., 6. Ujjászületésnek eleire alkalmaztatott ének a XLII. zsoltár nótájára. K.l. 532/c sz., 7. Levél Rádai Gedeonhoz. "Speculum vitae Pauli Sartoris Csiderius." Szilágysomlyó, 1741. máj.6. Rádai család lt. Egyházi és iskolai iratok 526/b. 8. Levél Rádai Pálhoz. Szilágysomlyó, 1741. máj.6. u.o. 526/a.
- [6] Családja eredetéről, szüleiről, születési helyéről nem emlékezik meg, így nyitott kérdés, vajjon a Vas, Sopron/vagy a Nyitra megyei Csiderék közül származott-e, vagy azoknak a Csidereknek a leszármazottja, akik

- "a katolikus vallásüldözés elől menekültek Csehországból Magyarországra" s akiknek egyik utódja, Csider Antal, a XIX. sz. elején ref. lelkes a Gömör megyei Balogon, (Szinyei J.i.m. II. 351. h.) Csider Imre 1782-ben a cseh-morva testvérek prédikátorának ment ki Sárospatakról. Prot. Szemle. 1910. 375-390.
- [7] Liszkay József, A nagygyőri ev. ref. egyház multja és jelene. Győr, 1868. 51.1.
- [8] L. 5. jegyzet, 4. pontot.
- [9] Zoványi Jenő Cikkei a Theologiai Lexikon számára. Bp. 1940.
- [10] L. 5. jegyzet 7. pontot.
- [11] L. 5. jegyzet 7. pontot. "Paulus Csider ... porro blasphemantes (sic J. Miskolczi dixit) cantilenas reformatorum ibidem deflevit".
- [12] L.Csider Siralmát.
- [13] Otrokocsi Fóris Ferenc, 1694 utáni ránk maradt munkáiban hiába kerestem ~~és itt idézett~~ bibliai locust. Feltehetően valamelyik elveszett munkájából idézi; RMK. I.1453.; RMK. I. 1465. Egyébként Otrokocsi a ref. egyházat ezzel "az értelem nélküli buzgósággal" a Roma Civitas Dei Sancta c. könyvének mind a latin, mind a magyar kiadásában egyaránt vádolja.
- [14] Otrokocsi Fóris Ferenc, Examen reformationis... Tirnaviae, 1696. 415-418. 1.
- [15] Otrokocsi F.F. 1681-1687-ig gyöngyösi prédikátor. Zoványi J. i.m.Otrokocsinak 1694-ben r.katolikussá történt áttérésére céloz Csider.
- [16] Ez a debreceni kiadása megrövidített énekeskönyv ismeretlen.A franciskánusok 1716-ban telepedtek meg Debrecenben. Csürös Ferenc, A debreceni városi nyomda története. 173. 1.
- [17] Fábry Gergely, a győri ág.ev. kollegium rektora "1734-ben szerkeszti énekeskönyvét, az Uti Társ-at, melyet a debreceni "Halott temetéskorra való énekek"-kel együtt Müller János győri nyomdással adat ki, de hogy nyomdájukat titokban tartásák, Norimberga szerepel a címlapon" Győr helyett. Századok. 1935. 7-8.sz. 329.1. Szentiványi Béla, A pietizmus Magyarországon.
- [18] Viski Pál a debreceni nyomda vezetője, 1722-1731, felesége 1733 -ig, Viski P. 1733 febr. végén halt meg. Csürös F., i.m. 181.1. A Viski halálát okozó betegség nemére vonatkozik ez a célzás? Habókai Márton 1742-ben Rác-Böszörményben iskolamester. Magyar Protestáns Rgyházi és Iskolai Figyelmező. 1877. 438.1. Csider gondolatmenete: akik az énekek

ellen vétkeztek, megbűnhődtek - következésképpen ez lesz a sorsa Miskolczinak is.

- [19] Az Öreg Graduálnak Geleji Katona István által irt Előszavában: "Lelki énekek... Ilyen éneket kíván az apostol mitőlünk keresztyénektől. Teljesedjete meg, ugymond Lélekkal, ti. Szentlélekkal, szólván magatok között psalmusokkal, hymnusokkal és lelkidicséretekkel ... Mert noha aféle szűből való isteni szent éneklések a Szent Léleknak munkái...mikor az... ujjászületett ember szive szerint valami szép és szent materiáju, ékes rythmasu és gyönyörű nótáju dicséretet mond vagy hall, ugyan felbuzdul az Istenhez való ájtatosságra belől a szive és az öröm miatt megtelnek szemei könnyel..."
- [20] Az énekeskönyvnek "a különféle helyeken és kiadóknál megjelent kiadások egyikében-másikában valóban bőven akadhattak bosszantó, sőt botrányos sajtóhibák... Ez azonban semmiképpen nem az énekek alkalmatlan voltát, hanem a gyülekezeti éneklés szörnyű és sötét elesettséget árulja el." Csomasz Tóth Kálmán, A református gyülekezeti éneklés. Bp. 1950. 160-161.l. Csider sem az énekekben látja a hibát. Lásd Valesius reformtörekvéseit.
- [21] L.5. jegyzet 7.p.
- [22] Vö. Révész I., i.m. uo.
- [23] Miskolczi Sz.János levele Ráday Pálhoz. Losonc, 1731. szept. 29. Ráday család lt. Egyházi és iskolai iratok. 377. "Bizonyos, hogy mind ő kegyelmének (ti. Kármán András losonci rektornak), mind ekkleziánknak, egész országszerte nagy gyalázatjára szolgál, valahová elmégyen hire, hogy az ur szerelmes fiát még is idegen scholába kívánta küldeni...."
- [24] Földváry László, Adalékok a dunamelléki ev.ref. egyházkerület történetéhez. Bp. 1888. II. rész 94-95. l.
- [25] L. 5. jegyzet 8. p.
- [26] Uo.
- [27] Ráday család lt. 108 fasc. Ráday I. Pálné Kajali Klára levelezése. Telleki László levele. Huszt, 1736 máj. 23.
- [28] Így nevezik tréfásan a XVIII. századi kunsági jegyzőkönyvek a fokost. (Zsámbéki László, Magyar művelődéstörténeti kislexikon. Szeged. 1937., Gyórfy István - Viski Károly, A magyarság néprajza. II.32.l.)
- [29] Nagyenyedi professzor. Zoványi J., i.m.
- [30] L.5. jegyzet 7.p.

- [30a] Miskolczi Sz.János 1739 jul. 15-én halt meg. Hézszer Emil, Állásai ev. reform.egyház története 1540-1900. 87.l. Bp. 1900.
- [31] L. 5. jegyzet 8.p.
- [32] Magyar Prot.Egyh. és Isk.Figyelmező, 1877. 438. l. Hoffer Endre, Fodor János ref. lelkész önéletrajza a mult század közepéről. - Fodort eretnek tanításai miatt 1754-ben a nagyváradai püspök följelentette az uralkodónál, felküldve "Haeredes et paradoxa" c. írásait is. A kóji lelkészi állásától, papi tisztétől megfosztott Fodor 1758-ban, börtönbüntetésének negyedik évében, latin hexameteres hosszú versfolyamodványban kér kegyelmet Mária Teréziától. (Országos Levéltár, Magyar Kancellária, Literae Consilii Locumtenentialis. 1754. 349. Ráday lt. Archivum agentiales: Collectio instantiarum IV. 3876.sz. 353-355.l. és Ráday család lt. Egyházi és iskolai iratok 616. sz.
- [33] 242-243.l.
- [34] Valesius Antal János 1711-1736-ig a Magyarországi "bujdosó cseh egyház" lelkipásztora, (Csáji Pál, Jesseniusz György...c. tanulmánya. Kézirat.) 1714-től rétei magyar lelkész, 1719-től ekeli, 1723-tól csallóközarányosi, 1740-től nemesócsai, 1745-től nagykeszi lelkipásztor, 1725-1754 - ig a komáromi egyházmegye esperese. (Zoványi Jenő Cikkei a Theologiai Lexikon számára. Bp. 1940.)

Mályuszné Császár Edit

A Rádayak és hazai színjátsságunk.^x

A magyar kulturtörténetben - a nagy színészdinasztiák, a Lángok, Lendvayak, Szerdahelyiek kivételével - egyetlen olyan család sem ismeretes, amely oly hosszú ideig s oly szorosán összefonódott volna a színház ügyével, mint a Rádayak. A köznemesi sors homályából való kiemelkedés első évszázadában, a XVIII. század végén már biztos kézzel írják nevüket a magyar színésztörténelem lapjaira. Ráday I. Gedeon, a "nagy" Gedeon, a péceli kastély építtetője és annak a gyönyörű könyvtárnak a megalapítója, amelyet a falak között őriznek; unokája, Ráday III. Pál, s végül ennek fia, IV. Gedeon voltak a színházbarát Rádayak.

Ráday I. Gedeon élete a felvilágosodás eszmekörében telt el. Nagy műveltsége, finom irodalmi ízlése szinte predestinálták arra, hogy átvevője és terjesztője legyen a haladott gondolkozásnak, sőt egyes irodalmi formáknak is. (Mint tudjuk, ő volt az első, aki Magyarországon rimes-időmértékes költeményeket írt.) Mint minden litterátus ember, aki a felvilágosodás bűvkörébe került, Ráday is megtanulta ismerni és becsülni a színházat. Természetesen ő a színpadot csak mint irodalmi és kulturális propaganda-eszközt tekintette, s a péceli kastély színháztermében a felvilágosodás gondolatkinését nem is magyar - mert ilyen még nem volt -, hanem németnyelvű színészet tolmácsolta. Német vándorszínészek azonban sűrűn megfordultak nála, s a liberálisan gondolkodó öregur azt sem akadályozta meg, hogy unokái, az ő keze alatt nevelkedő Pál és Gedeon, szóba elegyedjenek a komédiás-néppel. Idősebb unokája, Pál színházi kapcsolatairól alább lesz szó, de a kis Gida - III. Gedeon, a későbbi selmeci bányagróf - is ismert minden nevesebb német színészt s a huzamosan távollévő Pált leveleiben állandóan tájékoztatta a pesti német színházról vagy a péceli vendégjátékokról. Egy ilyen gyermeki levélből tudjuk, hogy 1788-ban a Szöktetés a szerályból is színrekerült Pécelen, valamint azt is, hogy a két Ráday-fiu legbizalmasabb társaságában is voltak színészek.

---

^x Elhangzott a Ráday Gyűjtemény előadássorozatában, 1955. nov. 4-én.

A színház nagy nevelő értékét felismerve, természetes, hogy a magyar nyelvű színjátszásnak is készséges támogatójává vált a nagy Gedeon. Kazinczyval folytatott levelezésében megemlékszik az első magyar színelőadásról, az 1790 októberében a budai Várszínházban, majd a pesti Rondellában színrehozott "Igazházi"-ről. "... az Igazházi nagy applausussal játtzattatott mind Pesten, mind Budán, ugy még az Judex Curiae maga is tsattogtatott applausust a' Játtzóknak", "... de mind ezekről bővebben fogja az Urat tudósittani Pál Fiam. Az Igazházin kívül többet nem játtzhattak, mert mind egész eddig akadályoskodott Gróf Unverth, ámbár ezen Magyar Theatrum dolgában, nem tsak az Nemes Vármegye, hanem még a' Consilium is bele avatta magát." Az idézett levéltöredékből is kiviláglik, hogy Ráday melegen érdeklődött nyelvünk fejlesztésének e fontos szerve, a magyar játékszin iránt. Annál sajnálatosabb, hogy mire Kelemen László társulata ténylegesen megkezdte működését, 1792 májusában, nagyon törődött, nagyon öreg ember volt már s néhány hónap mulva, 79 éves korában meg is halt. Nem állhatott a színházbarát unoka, Pál mögött sem helyeslésével, sem tanácsaival, sem vagyona súlyával. S ezt az elmaradt erkölcsi és anyagi támogatást a fiatal magyar színjátszás ugyancsak megsínylette.

Hogy az öreg Ráday Gedeon halálának jelentőségét a magyar színügy szempontjából felmérhessük, be kell kissé pillantanunk a Ráday család életébe, meg kell ismerkednünk az új családfóvel, II. Gedeonnal. Ezt merőben más fából faragták, mint a könyveket gyűjtő, felvilágosodásért lelkesülő, írókkal barátkozó apát. Ő közéleti férfit volt, a protestáns egyházi ügyek lelkes harcosa ugyan, de emellett az udvari ember ambíciói fütötték; az ő tevékenysége szerezte meg a családja számára a bárói, majd a grófi címet, s az irodalommal nemcsak, hogy nem törődött, de édesapja ilyenirányu hajlamait egyenesen szégyelte. Fiai nevelésével nem foglalkozott; maga, ha nem Bécsben előszobázott, Ludányban élt, míg a gyermekek a nagyapával Pécelen. Az viszont kétségtelenül az ő befolyása lehetett, hogy a két fiu olyan alaposan meghódolt a német kultúra előtt. Serdülő koruktól fogva nem irtak bizalmas családi levelet magyar nyelven s jóllehet ifjúkori fogalmazványaik szórendje, helyesírása, a nevelők állandó összetévesztése arra vall, hogy magyarul gondolkodtak s fogalmazványaikat verejtékesen gyurták át éppen nem schilleri németiségű nyelvre, hősiesen törték kerékbe a der-die-dast, amint az a késői barokk eszményekért lelkesülő arisztokratákhoz illett.

S 1792 augusztusában, amikor az újjáéledt magyar irodalom egyik büszkesége, az öreg Gedeon meghalt, a huszegynéhány éves Ráday Pál állt a magyar színház élén...

Az ifju Pál nem volt az enciklopédisták szellemében bölcselkedő vidéki ur, mint a nagyapja, s nem volt a politikai fortélyok és törtetés bajnoka sem, mint az édesapja. Gondtalan és kellemes gyermekkor után, derült, szívélyes modoru és a szórakozásokat kergető fiatalemberré serdült. Németül még pozsonyi diákévei alatt megtanult, a jogi kart Pesten végezte, s itt évfolyamtársa volt Kármán Józsefnek. (Kármán azonban jobb tanulmányi eredményeket ért el...) Mint már említettük, ugyszólván kisgyermekkorá óta vonzódott a színházhoz, ismert minden Magyarországon megforduló német vándorszínészt. Érzéke is volt a színházhoz. Értett a rendezéshez, gyakorlott szeme azonnal különbséget tett jó és gyenge alakítás között és emberséges hangon beszélt a komédiásokkal. Kérdés, hogy mindez elég volt-e ahhoz, hogy az ujonnan megalakult, s a német bérlő, a hiányos műsor és a színpadi tájékozatlanság akadályaival küzdő magyar társulatot elvezesse? Kazinczy 1790-ben hitte és egy életen át vallotta, hogy igen. A színésztörténelem sajnálattal kell, hogy megállapítsa: nem.

Megállapíthatjuk pedig ezt anélkül, hogy ítéletünk Ráday Pál elmarasztalását jelentené. Kelemen László társulatának tárgyalásánál még a szakirodalom is abba a hibába szokott esni, hogy 30-40 évvel későbbi állapotokat vetit vissza a XVIII. század végére, s a társulatot valahogy olyannak képzei el, mint a kassai színjátszás - Déryné, Szentpétery, Megyeri, Udvarhelyi-, vagy pesszimisztikusabb szemlélet esetén, Balog István dunántuli vándortruppja lehetett. A magyarázat erre az, hogy részint azonnal idealizálunk, amint a "magyar színészet hősi harcának" uttörőiről emlékezünk meg, részint Kelemenékre vonatkozólag oly kevés adatunk van, hogy igen nehéz reális képet festenünk. Nagy általánosságban azonban megállapíthatjuk, hogy Kelemen színészei még nem tehatték olyan mértékben magukévá a francia forradalom erkölcsi alapelveit, mint a husz-harminc évvel később alkotó művészek, nem érezhették oly mértékben át a közösség építő erejét, mint azok, s nem válhatott vérükké az igazság, hogy a munka a szabad ember legfőbb életcélja. Kevésbé tudatosak, kevésbé műveltek, s főként kevésbé fegyelmezettek voltak. Ugyenebből az anyagból Wesselényi gyurhatott színészeket, mert azok az ő állandó személyes befolyása alatt éltek, ő minden vitás kérdéshez hozzászólt, s aki vasakarátának ellenszegült, az ugyancsak poruljárt.... Azon-

ban, mint nemzeti színházat, intendánsként vezetni ilyen színészanyagot, az nem egy huszonnégy éves fiatalembernek, hanem magának Sztanyiszlavszkijnak sem sikerült volna.

Ráday Pál, mint mondtuk, lebilincselő modoru, kedves életművész, mai kifejezéssel élve, "bájos ember" volt. Egyszer-kétszer eltűrte, hogy ez a néhány kurtanemes, - aki keveset tud, de mint az "una eademque nobilitas" tagja, rendkívül önérzetes, - semmibe vegye tanácsait, - aztán elutazott Pestről, helyettesként Kármán Józsefet hagyva hátra.

Ha Ráday mögött még ott áll a nagyapa, akit érdekelt a magyar színház ügye, bizonyára nem veszi ilyen hamar kedvét. De ennek az esetnek éppen az ellenkezője forgott fenn. Atyja, a septemvir, aligha örvendett fia színházi kapcsolatának. Az általános véleményre egyébként van egy érdekes adatunk: mikor Endrődy János könyvét, a Kelemen László társulatának történetét tárgyaló munkát - tehát az első magyar színészettörténetet! - a cenzor véleményezi, kifogásai felsorolása után megjegyzi: más törlendő nincs, hacsak Ráday Pál gróf nem fog neheztelni a miatt, hogy őt mint a társulat intendánsát emlegetik. Magyar színházat vezetni az 1790-es években vajmi kevésbé lehetett előkelő állás...

Jóllehet nem csodálkozhatunk azon, hogy a fiatal Ráday nem boldogult a magyar színészekkel, hiszen ugyanigy járt Busch, a német igazgató, sőt maga a helytartótanács is, annak sincs értelme, hogy most évszázadokon keresztül a magyar játékszin nagy apostolaként ünnepeljük. Annál kevésbé, mert a theatromániában szenvedő főúr csak a magyar színház ügyével hagyott fel, de nem a németével. Mint az eperjesi kerületi tábla bírása, majd elnöke, egyre-másra rendezte ott a németnyelvű műkedvelői előadásokat s nem szüntette meg a német színészekkel folytatott baráti viszonyt sem. 1801-ben meghalt az immár koronaóri méltóságra emelkedett édesapja, II. Gedeon. Az elsőszülött Pál ekkor elhagyja Eperjest, hogy átvegye a birtokok kezelését. A főváros közelében élve, most már a családi nehezteléstől sem kellett tartania, hiszen Gedeon öccse is nagy színházbarát volt, s így lépéseket tett, hogy kapcsolatát a pesti német színházzal a lehető legszorosabbra fűsse. 1807-ben jelentkezett tehát bérlőnek és hangsúlyozta, hogy a német mellett a magyar színészetet is pártolni fogja. Célt azonban csak 1814-ben ért, ekkor nyerte el három évre az 1812-ben felépült új, nagy színház és a budai Várszínház bérletét. Ekkor viszont már sem a kormányhatóságokhoz intézett be-

adványai, sem szervező munkája nem foglalkoztak magyarnyelvű színjátszással.

Ráday Pál német-színházi igazgatásának történetét tökéletes anyagismerettel és kitűnő stílusban írta meg Fukánszkyné, - A pesti és budai német színház története 1812-1847 c., 1923-ban megjelent művében. Nem fukarkodik a dicsérő szavakkal Ráday rendezői ízlését, irodalmi ismereteit és színészeivel szemben tanúsított szociális érzékét illetően, s ha észrevesszük is, hogy Ráday, ez a nagy charmeur, több mint egy évezred távolából is meg tudta nyerni a különös jóindulatát, ítéletét helyesnek kell elfogadnunk. A magyar kultúra szempontjából azonban kénytelenek vagyunk ezt a férfikora délen álló "Theater-Rádayt" negatívan értékelni. 1807 vagy éppen 1814 már nem volt 1792, Ráday meglett férfi volt, a vagyon ura, s szeme előtt alakult, vergődött és tört egyre följebb a magyar színjátszás. Még pedig nem a Sehy korszak vagabundusai immár, hanem a Benkék, Dérynek - sőt Kátona Józsefek szorgalmas, önmagukat állandóan képező nemzedéke. Sajnos azonban, Ráday fogga egy életre belevásott a magyar színjátszásba. "A magyar színészeket dicséri Kultsár uram, nem Te..." írja neki egy levelében Kazinczy, s rögtön le is vonja a konzekvenciát: ha pedig Ráday nem dicséri, nem is lehet az jó. A jobb német összjáték, vagy éppen a nagy külföldi vendégeken csiszolódott ízlésű gróf keveselte a szegény truppozó magyarokat. Német színháztörténeti szempontból tehát lehet Ráday Pál komoly érték, a magyarság szempontjából azonban nem az. A kilencvenes években más gyakorlati eredmény nem származott színházvezetéséből, mint hogy Kármánnak alkalmat adott szép színházi törvénykönyve megalkotására, a későbbi időkben pedig a magyarokkal szemben tanúsított tartózkodása egyenesen megszégyenítő ezekre nézve. Holott, ismerve Ráday képességeit, megállapíthatjuk, hogy magatartása a hazai színügy nagy veszteségére volt. Közvetve, a németeken át szolgálni a magyar játékszin és kultúra ügyét, mint ő tette, erkölcsileg legalább is kétes értékű vállalkozás.

Ráday Pál fia, IV. Gedeon, már apai örökségként kapta a színházi kapcsolatokat. A közszereplést szívesen vállaló, Pest megye életében sűrűn szót kérő ember volt, s ez utóbbi már azt is elárulja, hogy mint színházi szakember, a magyar játékszin támogatja. Egyébként a színház iránti hajlamon kívül kevés közös vonása volt apjával. Széchenyi hatása alatt lett politikussá, de csakhamar balra fordult, s mint a megyei ellenzék vezére és Kosuth személyes hive játszott szerepet. Mind a l'art pour l'art, mind a szin-

házába felejtkezé barokk főur lénye távol állt tőls. Neve és népszerűsége a megyénél hozta magával, hogy az ujonnan megnyilt Pesti Magyar Színháznál azonnal fontos személyiség lett. A rt. - mert a színház kezdetben afféle megyei magánügynek indult és csak 1840-ben került országos kezelésbe - alapszabályait Ráday fogalmazta, s tagja lett az igazgató-választmánynak is. 1838 őszétől 1839 jan. 20-ig ténylegesen vezette a színházat. 1841-ben néhány hónapig, mint az immár Nemzeti Színház kormányzó-választmányának tagja, ismét igazgató volt.

Az összesen fél esztendő is alig kitevő kétszeri igazgatás alatt már megmutatkozott Ráday színházvezetői egyéniségének pozitív oldala: a dráma ügyének megértése és az Egressy iránti különös jóindulat.

Amikor, a mai előadás folyamán immár másodsor, fejet hajtok Pukánszky-né óriási tudása és vonzó előadásmódja előtt, kénytelen vagyok ezuttal levont következtetéseivel szembehelyezkedni s egyben pár mondattal megvilágítani az akkori színházi ellentéteket.

A magyar nemzeti színház megalapítása az 1780-as évek óta napirenden lévő gondolat volt. Pukánszky-né a Nemzeti Színház Története c. műve II. fejezetében megállapítja, hogy az alapítandó színház nem a magyar drámát volt hivatva fellendíteni, hiszen ilyen még nem is volt, hanem a magyar színészet felvirágoztatására szánták.

Legyen szabad kijelentenem, hogy ez az állítás téves. Magyar színészet a XVIII. század végén még annyira sem volt, mint magyar színműirodalom. A magyar játékszin megalapításának indoka, nemcsak a XVIII. század felvilágosult írói, hanem a XIX. század elejének emlékiratokat hátrahagyó vándorszínészei szerint is egyedül a magyar nyelv ápolása volt. Kétségtelen, hogy a nyelvművelést csak a drámai előadások szolgálhatták, az operaiak nem, s hogy ilymódon, bármily kulturaterjesztő és jövedelmező lett is legyen a daljáték, Egressynek több köze volt a Nemzeti Színházhoz, mint az opera divójának, Schodelnének. Így tudta és érezte ezt az opera iránt elfogult Nyáry Pál kivételével a megyei választmány és Ráday is egész életében. Mivel pedig a drámai színészek legkiválóbbikának - igen helyesen - Egressyt tartotta, minden bérharcban mellé állott, s ha a drámai együttes húzta a rövidebbet, igyekezett a sérelmet minél előbb orvosolni. A bérharc kérdését illetőleg, a következőkről volt szó: az operai tagok jóval magasabb fizetéseket kaptak, mint a drámaiak, az első énekesnő pedig közel ötszörösét a második énekesnő honoráriumának. (Schodelné 5000, Schodel mint énektanító

1000, Déryné 1200 évente.) Pukánszkyne szerint az méltányos is volt, hiszen az opera nagyobb közönséget vonzott, mint a dráma, s az énekesek értéke nemzetközi árfolyamon volt meghatározható stb. Ez tény. A dolog azonban valahogy úgy állt, mint a jelenben a tudományos és művészi előadók viszonya: meghívják valakit egy rendezvényre, vagy tart egy TTIT előadást, és kap érte 50 ft.-ot, míg a vele párhuzamosan, esetleg az ő mondanivalóinak illusztrálására fölléptetett művész egy versszavalásért, egy dalért kap 500-at, 1000-et. Kétségtelen, hogy szélesebb rétegekhez szól egy népdal, mint a tudományos előadás, de az is kétségtelen, hogy az előadó alaposan megdolgozott az eredményeiért s hogy ezt a honorálást méltánytalannak kell éreznünk - mint ahogy méltánytalan volt az is, hogy a drámista Egressy oly sok szorgalom és tanulmány után, kis töredékét kapta az operai diva fizetésének. Ráday s drámai színészek mellé állt. Ezért csak elismerést érdemel.

1841 husvétján, megelégetve a sok huza-vonát, másodszor is lemondott az igazgatásról, hogy azután 1844-ben újra elvállalja. Harmadik igazgatása idejéhez fűződik az az esemény, ami lehetetlenné teszi színházvezetői pályájának egységesen pozitív kiértékelését. Ez a színház bérlő-igazgatójával, Bartay Endrével való civódás, majd ennek a sajtó, hatalom és rang nélkül álló, de kiváló szakembernek az igen lovagiatlan eltávolítása volt.

Bartay 1842-ben, összekuporgatott vagyonekájából, kibérelte a bukás szélén álló Nemzeti Színházat. Csodálatos érzéke volt a szinpadhoz. A szökött katona táblás házaí, a Hunyadi László bemutatója, sőt még a Himnusz megzenésítése is az ő igazgatói agilitásához fűződik. Az 1843-44-es országgyűlés azonban főigazgatót állított a bérlő-igazgató fölé a színház élére. Széchenyire gondoltak, de mivel ő nem vállalta, Ráday nyerte el a méltóságot. - Ráday Gedeon pedig nem fért meg Bartayval, a fölényes mágus az ügybuzgó köznemessel, a vidéki földesur a volt városi tisztviselővel. Kapóra jött, hogy Bartay ellen - aki rengeteget fektetett bele a színházba - hitelezői csődöt kértek. Ráday ekkor lemondásra kényszerítette, amíg anyagi ügyeit tisztázza, s mikor ez megtörtént, nem engedte többé vissza, hivatkozva "megbizhatatlanságára". Holott Bartay egyénisége mutatott a jövő felé, mert ez végül is nem a főuri dilettánsok, hanem a polgári szakemberek színházvezetését kívánta meg.

Ráday, a megyei politikus, Kossuth barátja, tevékeny részt vett a szabadságharcban és utána várfogságra ítélték. 1856-ban azonban, amikor a fekete-sárgára átnézolt kulturintézményt a sajtó a kellemesnél többet támad-

ta, mégis újból rábízta a vezetését. Most már meglehetősen kötött keze volt. Az anyagi ügyeket Simonsits János, majd ennek halála után egy régi kamarai tisztviselő, Vezzerle intézte, a legfőbb hatalom pedig egy gutgesinnt főurakból álló Comité kezében volt, akik a kevésbé előkelő Rádayt lenézték. - Elvi síkon most is a réginek mutatkozott: a színház magjának a drámát, még pedig a komoly drámát tartotta s kedves színészei Laborfalvi Róza és Egressy voltak. A szabadságharc óta nem szerződött Egressyt viszaszerződtette, fiát, Ákost kiszabadította az osztrák ármádiából, a Jókai házaspárral bizalmas barátságban élt. Érdekes azonban, hogy a fejlődés irányát ezuttal sem ismerte fel: a növekvő főváros igényeinek megfelelő s már erősen az ajtón kopogtató polgári színművet nem kedvelte, az erre teremtett színészanyaggal nem tudott mit kezdeni. Egressy mellett azonban újra kiállt, s mikor a Comité előtt kevésbé népszerű művész vidéki száműzetésre kényszerült, nem nyugodott addig, amíg vissza nem hozta. Véleményével nem állt egyedül. Egressy nélkülözhetetlensége nem volt színházi vagy színésztörténeti babona. E mellett tanuskodik az öreg Fáy Andrásnak egy levele is, ami szintén a Ráday Gyűjtemény tulajdona, s amiben az öreg író valósággal könyörög Rádaynak, hogy segítsen Egressyn. Ez az 1858-ban kelt levél tudtommal ismeretlen az irodalomtörténészek előtt, s a maga érdekes és becses voltával egyúttal azt is tanúsítja, hogy a Gyűjtemény milyen értékes színésztörténeti szempontból.

A Kelemen László társulatára vonatkozó, máig feltárt forrásanyag kb. 70 %-a van itt, szépen rendezve. Ugyancsak elsőrangú forrás a Gyűjtemény a Pesti Német Színház történetére vonatkozólag. Különösen szép a színlapgyűjtemény. Az egyéb vonatkozásban nem jellemző levéltári anyag külön, mint Színháztörténeti Iratok van nyilvántartva és csomagolva, természetesen szigorú időrendben. Felhívom azonban színháztörténész kollégáim figyelmét, hogyha az illető korra vagy személyre missilis anyag is van, azt sohase mellőzzék; lehet rá eset, hogy egyetlen missilis többet mond, mint hat köteg elszámolás. Sőt még a keresett személy könyveit sem árt átnéznünk: én találtam már Ráday-könyvtári könyvben is színházról szóló bejegyzést. A Ráday Gyűjtemény nagy színháztörténeti becsét éppen az fokozza abszolút értékénél is magasabbra, hogy 1./ egyike a legszebben rendezett pesti levéltáraknak, 2./ topográfice egy helyen vannak különféle jellegű, de ugyanarra a korra, személyekre vonatkozó adatok.

Jegyzetek:

A péceli német színjátszásra vonatkozólag: Ráday III. Pál levelezése, a Ráday család levéltárában, Ráday III. Gedeon - Ráday III. Pálhoz, 1787 dec. 1., 1788 ápr.23., szept.6., 1789 márc.15. Valamennyi hely nélkül. (Pécel, Pest.) - Ráday I. Gedeon Kazinczyhoz: Váczy János, Kazinczy Ferenc levelezése, II.k., Bpest, 1891. 162.l. Ráday II. Gedeon viszonya családjához jól tükröződik saját, valamint fia, Ráday III. Pál levelezésében. - Ráday III. Pál a magyar játékszin élén: Bayer József, A magyar játékszin története. I. k. Budapest, 1887. és Lugosi Döme, Kelemen László és az első magyar játékszini társaság, Makó, 1927. Kelemen társulatáról uo. Wesselényiről: Ferenczi Zoltán, A kolozsvári színészet és színház története. Kolozsvár, 1897. - A censor Ráday szinigazgatói "méltóságáról": Országos Levéltár, Helytartótanács, Dep.Rev.Lib., 1792. fons l. pos. 48. - Eperjesről: Ráday III. Pál levelezése, Ráday III. Gedeon R. III. Pálhoz h.n., 1788. ápr. 23., U(jházy) M(iklós) Ráday III. Pálhoz, B(udamér), 1799 febr. z. - Ráday kérése a pesti tanácshoz, fogalmazványban: Ráday család levéltára, Színház-történeti Iratok, 4 fasc. - Ráday IV. Gedeon a Nemzeti Színház élén: Pukánszky A Nemzeti Színház százéves története. Bpest, 1940. II. és III. fejezetében. - A gázsikról: uo., és Déryné Naplója, III. k. (sajtó alá rendezte Bayer József) Bpest, 1900. 231. l. - Fáy András levele Egressy érdekében: Ráday család levéltára, Ráday IV. Gedeon levelezése.

A Ráday család tagjainak levelezését, ha nem kiadott műből idézem, a Ráday család Levéltárában található eredetiből ismerem.

Németh Balázs

Munkácsi Albert

Ormányság forradalmi lelkésze 1848/49-ben

A forradalom eszméi 1848-ban nagyon hamar eljutottak a drávamenti kis falvakba is, hol országos viszonylatban súlyosak voltak a jobbágyság megoldatlan kérdései: kemény volt a szülődézsma, a robot, igazságtalan a legelölkülönítés és súlyos földesurnak járó szolgáltatás.

Táncsics Mihály képviselte 1848-ban mind a sajtóban, mind parlamenti tevékenységében a szegényparaszság érdekeit, azokét, akik részben kívülmaradtak az 1848-as jobbágyfelszabadítás határain. Harcolt a legelölkülönítések igazságos rendezéséért, azért, hogy az uraság és a parasztság kezére kerülő legelők különválasztásakor a falu népe meg ne károsodjék, mert bizony a földesurával szemben magárahagyott parasztság igen sok esetben a rövidobbet húzta. Küzdött a regáliák és az urbéri szolgáltatások ellen, vagyis azért, hogy az ital- és húsmérésnek, vadászásnak, halászásnak, malomtartásnak joga immár ne kizárólagosan a földesurakat illesse meg, hanem a felszabadított jobbágyokat is, és hogy a jobbágyoknak ne kelljen többé kárpótlás címén robotolni volt földesuraiknak. Ahogy Révai József írja: "Táncsics földkommunista programja, kapcsolatban a legelölkülönítéseknek revíziójával és valamennyi feudális szolgáltatás kárpótlás nélküli követelésével, volt a magyar forradalom legradikálisabb, következetesen polgári programja." [1] Táncsics a parasztság érdekeit védő politikai felfogása által vált ismertté a szegényparaszság, így az ormánysági nép között is. Elveit leginkább a Munkások Ujságja c. lapján keresztül ismerték meg, amely tanítók és lelkészek közvetítésével jutott el hozzájuk, hiszen a parasztlevelezők mellett ezek voltak Táncsics közvetlen munkatársai, egyben lapjának vidéki terjesztői is. [2]

Táncsics Mihály legharcosabb barátjai fegyvertársa, Munkácsi Albert szaporcai református lelkész volt.

Munkácsi Albert 1821. november 19-én született Harkányban, hol apja, Dániel, lelkész volt. 14 éves koráig a szülői házban nevelkedett Harkányban, majd Szaporcán. 1835-37 között Kiskunhalason járt a gimnáziumba. Felsőbb theologiai tanulmányait Kecskeméten végezte és 1844. június 17-én tette le a lelkészi vizsgát, jeles eredménnyel. Iregi, dunapataji, solti és foktői

segédlelkészkedés után 1847 őszén beteg atyja mellé került helyettes lelkésznek, majd ennek halála után szaporcai lelkész lett 1848 tavaszán.^[3]

Munkácsi Tánicsot és törekvéseit valószínűleg a Munkások Ujságján keresztül ismerte meg: ő maga írja a Március Tizenötödikében, hogy "Tánics lapját igen sok helyiségek olvassák, innen ismeretes ő azon vidéken."^[4] Tánicsban azt az embert látta, aki igazán képviselni tudná a szegényparasztság érdekeit. Ez indította arra, hogy kezdeményezője és vezetője legyen annak a mozgalomnak, amely az 1848 júliusában összeülő népképviselői országgyűlésre a siklósi választókerület mandátumát Tánics Mihálynak kívánta juttatni. Hogy Tánicsot és elveit a nép megismerje, illetve, hogy képviselőnek jelölje, Láng Ferdinánddal, a Batthyány uradalom ispánjával közösen két népgyűlést hívtak össze a siklósi járásban 1848 május 28-ra: egyiket Nagytótfaluba, a másikat pedig a Drávacsepely melletti, erdőszélre. Munkácsi tevékenysége ehhez az utóbbi népgyűléshez kapcsolódik.

Május 28-án délben Drávacsepely alatt csakugyan összegyűlekeztek 15-16 falu képviselői, köztük Munkácsin kívül Belevári Ferenc diósvizslói, Tóth Ferenc adorjási, Illés István drávacsepelyi, Gózon Lajos drávapalkonyai rendes és Nyerges Dániel kémesi helyettes lelkész. Először Láng Ferdinánd ismertette röviden a követválasztás jelentőségét és Tánicsot javasolta képviselőnek. Utána Munkácsi Albert szólott az összesereglett néphez. Egy későbbi nyilatkozatában így foglalta össze beszédét: "Elmondottam a népnek, hogy Isten adta jogát, mely szerint képviselői által maga alkothat magának törvényt, mert már szabad lévén gyakorolnia, igyekezzék oly követet választani, ki őt a szó szoros értelmében képviselendi. Illy követet, mondám, inkább találhat saját parasztestvérei között, s figyelmöket irányozám Tánicsra, kit már ujságjából különben is ismertek és kit már az előttem szólott is ajánlott nekik. Később szóbajött a regale és az ugy nevezett uri jogok. Én elmondám, hogy az én hitem szerint azok megszűntek, mert a magyar forradalom kimondta a jogegyenlőséget, az országgyűlés pedig a forradalom elveit magáévá tette. Az arisztokrácia ugyan, mondám, másként vélekedik, mert - ugymond - nincs a törvényben világosan kimondva, de éppen mondám, ez új ok arra, hogy követül ne válasszunk arisztokratát, hanem olyat, ki igyekezzék törvénybe iktatni a regalék és uri jogok eltörlését." Szavait Tánics lapjának, a Munkások Ujságja néhány cikkének felolvasásával támasztotta alá. Ezután lelkésztársa, Belevári Ferenc szólott a néphez, - mérsékeltebb hangon, mint Munkácsi, - de ő is Tánicsot ajánlotta.

A népgyűlés utolsó felszólalója Tóth Ferenc adorjási lelkész volt, aki azt javasolta, hogy mivel a választókerület lakosainak többsége református, képviselőül is reformátust válasszanak. Amikor pedig egyesek aggodalmaskodtak, hogy Táncsics talán nem is választható meg Siklóson, mert nincs birtoka a választókerület területén, több jelenlévő felajánlotta, hogy földje egy részét Táncsicsnak adja és nevére iratja. A népgyűlés, főleg Munkácsi lelkes beszédének hatására, egyhangulag Táncsicsot jelölte képviselőjének. Azok, kik Vavrek János uradalmi mérnök vezetésével "bizonyos konferenciában választott követ (Batthyány Kázmér, a vidék földesura) mellett akartak agitálni", - szóhoz sem jutottak.

Miután a nagytótfalusi népgyűlés is egyhangulag Táncsicsot jelölte, közös küldöttséget menesztettek Táncsicshoz, hogy tudósítsa a jelölésről. A küldöttség egyik tagja Munkácsi Albert volt. Mohácson túl azonban nem jutottak a mohácsi hajóállomáshoz, a megyei hatóság közegei, Batthyány Kázmér főispán parancsára feltartóztatták őket és vissza kellett térniök. [5]

Baranya megye alispánjának május 29-én jutott tudomására a drávacsepelyi népgyűlés. Az asznapi megyei bizottsági ülésen mindjárt meg is tárgyalta az ügyet. A jegyzőkönyv szerint "egy népgyűlés minden előre volt bejelentés nélkül Csepely helységben tartatván, azon mindenféle kommunisztikus, a fennálló alkotmányos rend és kormány elleni kitérések és felszólalások, ugyszintén lázító szónoklatok jöttek vala szőnyegre, melyek a jelenvolt tömegnél nagyobb ingert támasztó, indulatos ismétli kitéréseket hozának elő." A megye, Dóry László főszolgabíró elnöklete alatt, bizottságot küldött ki az ügy részletes kivizsgálására.

A bizottság május 30-án kiszállt Csepelyre, és több tanu kihallgatása után a népgyűlésen felszólaltaktól nyilatkozatokat kért. Munkácsi Albert azonban bátran odamondta a megye embereinek, hogy a történetekből arra lehet következtetni, "mintha ezen eljárással a századok előtt divatozott tribunal inquisitionis életbeléptetése idéztetnék elő." Ezekután nem meglepő, hogy a bizottság jelentése nem sok jóindulatot mutat személye iránt. "Munkácsi Albert lelkész tettelesen a törvények magyarázatába, és pedig balmagyarázatába avatkozva, ezzel a népet tévuttra birhatta volna", - olvassuk jelentésükben. A népgyűlést és Táncsics jelölését is törvényellenesnek helygezték, mondván, hogy Drávacsepelyen nem volt képviselve az egész választókerület, Munkácsiák nem jelentették be előzetesen a népgyűlést a főszolgabírónak. Mindez azonban nyilván csak ürügy volt, hiszen a siklósi választókerület

területén ugyanazon nap Nagytótfaluban is tartottak népgyűlést és ott is Tánacsicsot jelölték képviselőnek, s azt is tudjuk, hogy a népgyűlés összehívásáról Munkácsi május 27-én értesítette a fősolgabíró, bár ez a levelet csak késve kapta meg, mivel éppen nem tartózkodott Siklóson, hogy ez a későbbi kivizsgálás folyamán kiderült. A bizottság és a megyei tisztikar magatartásának okai nyilvánvalók: a megye főispánját, a nagybirtokos gr. Batthyány Kázmért akarta képviselőnek jelöltetni, s utjában állt Munkácsi aki a szegényparasztság érdekelért küzdő, az arisztokráciával és földesurakkal élesen szembenálló képviselő megválasztására buzdította a népet. Az sem tetszett a megye előljáróinak, hogy a szaporcai lelkész a regáliák és urbéri szolgáltatások igazságtalan voltára hívta fel a nép figyelmét.

Baranya megye főügyésze az iratok áttanulmányozása után a megyei bizottmány véleményéhez hasonlóan csak Munkácsit találta "bűnösnek" a csepelyi népgyűlésen szónoklók közül. "Munkácsi Albert az egybesereglett népnek elég hibás és balvéleménnyel, úgy a törvény rossz és tilos értelmezésével hirdetvén, - olvassuk jelentésében - az egybesereglett földmivelő népet az urijogok, mint kizárólag magántulajdon, tilos sértésére izgatni elég vakmerőséggel bátorzkodott. Ugyanazért véleményem az, hogy a meggondolatlan, nem annyira, mint egyenesen vétkes szónok szántsándékosan törvényellenes ténnyre irányzott beszédjéért, mint népiizgató és bujtó ellen, a megyei bizottmányi gyűlésben fenytő vád rendeltessék, és a megyei törvényszék által elítéltessek." A főügyész véleménye alapján ismét a megyei bizottmány tárgyalta Munkácsi ügyét s a megye alispánja, Perczel Imre elnöklete alatti hosszas tárgyalások után végül is felmentette. Ahogy a főispánnak, Batthyáynak írt jelentésükben áll: bár Munkácsinak a regalék ellen való felszólalása "az eddigi törvények által biztosított tulajdoni szentség ellen irányzott vétkes izgatás, mint törvénytelen tett, ezennel helytelenítettik, azonban leginkább azon tekintetből, hogy helytelen izgatásnak hatása ellenkező nyilatkozatok által gyengítettvén, aként a józan és férfias viseletet tanusító népnél káros következményeket nem szült, ellene tisztí ügyészileg véleményezett fenytő vádnak hely nem adatik."

Az alispán felterjesztésével egyidőben Vavrek János nemzetőr, uradalmi mérnök is írt a csepelyi népgyűlés tárgyában a főispánnak. Levelében kifejti, hogy jelentését azért írja, mert ismeri "a lőporba szórt szikrák gyújtó erejét," továbbá azért, mert elégedetlen a megye ítéletével. Ugy tünteti

fel, mintha a közhangulatot képviselné, amikor arra kéri a főispánt, egyben földesurát, hogy az ügyet szigorúan bírálja el és Munkácsit büntesse meg. Batthyány, támogatva az "éber" Vavrek feljelentését, június 12-én továbbította az iratokat a belügyminisztériumnak, kísérő levelében külön is rámutatva arra, milyen felelősség terheli Munkácsi Albertet. "Részemről némileg restellnem kell, - írta, - hogy ezen események éppen az én birtokom kebelében, a jószágom ellen irányultak, de öntudatom nem hagy engem azért osüggedni, hogy ne tegyem, mit kötelességemnek tartok, s miben a közjó érdeke van. Kénytelen vagyok privát tudásomnál fogva hozzáadni, hogy én az emlitett papot már régenten mint nyughatatlan s népet felizgató egyént ösmerém. Egyébként meggyőződésem, s ez a főügyésznek mint máltóstatik észrevenni, egyformán az, hogy ezen esetben azon egyén részéről igazán felbujtogatás és a törvények elferdítése történt. Nézetem az, hogy ha a haza nem is forogna oly vésszel tele körülmények között, mint a mostani, ahol osztályt osztály ellen felgyujtani, egyéb semmisen, mint hazaárulás, de más viszonyok között is higgadt politikával soha össze nem férő aljasság, mely a nemtelen népvad ösztönei és indulataihoz szól." -

A belügyminisztérium azonban június 26-án kelt leiratában teljes mértékben jóváhagyta a megyei bizottság Munkácsit csak megdorgáló, de alapjában véve felmentő határozatát, sőt, egy kicsit ki is oktatta a tulbuzgó főispánt: "Óhajtom - olvassuk a leiratban - hogy Önnek hasonló tárgyakbani intézkedései a megyei bizottmány hozzájárulással mellett és azzal egyezőleg történjenek." [6]

Batthyány Kázmér azonban nem elégedett meg a világi hatósági eljárással, hanem Munkácsi Albert felettesénél, Polgár Mihálnál, a dunamelléki ref. egyházkerület püspökénél is jelentést tett a csepelyi népgyűlésről, és kérte Munkácsi egyházi uton való megbüntetését. [7] Polgár Mihály erre körlevelet bocsátott ki a felsőbaranyai lelkészekhez, intve őket, hogy a csepelyi népgyűlésen "gyászosan szereplő megfélemedezett paptársaikat" térítsék jó utra, a rájukbizott népet pedig buzdítsák a felsőség iránti engedelmesre és bizalomra. Ezzel a körlevéllel együtt utasította Szabó Péter felsőbaranyai esperest, hogy küldjön ki egy bizottságot a helyszínre az ügy kivizsgálására.

Munkácsi Albert Diósvizlón, Belevári Ferenc lelkésztársa lakásán június 14-én kapta kézhez a püspöki körlevelet. Hirtelen haragjában "becsületsértő körlevélnek" nevezte azt, egyrészt azért, - írta, - mert az egyhá-

zi felsőségeknek tudnia kellene, hogy a megyei hatóság felmentette, "másodszor, mert esperes ur, püspök ur megbízásából éppen akkor rendelt inquisitiót, mikor egyszersmind e körlevelet elbocsátotta, s így becsületünk beszennyezésével előbb vagyunk büntetve, mint az illető felsőbbség hivatalos tudomást szerzett volna, ha vajjon megérdemeljük-e a gyalázatos köröztetést."^[8] Ugyanakkor Polgár Mihály püspöknek is irt, s levele alá nemcsak saját, hanem a vendéglátó és a csepelyi népgyűlésen felszólaló Belevári Ferenc nevét is aláírta. Kétségtelen, ez a levél bizonyos mértékben tiszteletlen volt (a püspök körlevelét "testületünket ok nélkül piszkáló körlevélnek" minősítette), de ezt hirtelen felgerjedt haragjával lehet magyarázni. Az ingerülthangu levél soraiból is kiveszül azonban a szegényparaszt-ság sorsáért való aggodása: "Mi a haza üdvén nem érthetünk mást, mert nem is lehet, minthogy a nép egyeteme a lehető legjobb karba helyeztessék, de a magyar föld népe érdekének nemcsak az illyr, hanem az arisztokrácia egyrésze is ellensége. Az arisztokrácia egyrésze nyomta eddig is a népet kebellázítólag. Őket néhányukat cselekedetükben az vezette, hogy nem akarták, hogy a márciusi, vívmányok "csupán mézesmadzag legyenek a nép szájában."^[9]

A felsőbaranyai egyházmegye esperese, Szabó Péter, Pápai Benjámint te-rehegyi és Tasnádi Nagy Mihály kovácshidai lelkészeket bizta meg a népgyűlés ügyének kivizsgálásával. A vizsgálatot június 15-én Csepelyen meg is tartották. Ez alapján tettek jelentést az egyházmegye előljárói a püspöknek június 21-én azzal a megjegyzéssel, (amit különben Munkácsi is hangoztatt az egyházi előljárók előtt), hogy mivel a megyei bizottság már itélkezett az ügyben, az egyházi vizsgálat vakmerő és igazságtalan lenne.^[10] Hasonló szellemű Szabó Péter esperesnek Polgár Mihályhoz július 5-én irt levele, melyben felteszi a kérdést: szükséges-e az esperesi dorgálás, miután a megye végzésileg rosszalta Munkácsiék tettét? "Én úgy gondolom - írja most már elmaradhat, hogy két büntetést ne lássanak venni."^[11]

A szabadságharc eseményei ezután egyideig elaltatták a Munkácsi Albert ügyében való ítélet egyházi meghozatalát. Az egyházkerületi közgyűlés 1849 július 4-én is csak ideiglenes ítéletet hozott a több mint egy év óta húzó-dó ügyben. A közgyűlési határozat Munkácsi Albertet, "mivel már az eddigi kétségtelen egyes adatokból reá fölötte terhelt vádak nehezdednek, és nem ok nélkül tarthatni attól, hogy 3 ilyen körén kívüli dolgokba való meggondolatlan avatkozása... nemcsak a felsőbaranyai egyházmegyében szolgáló, de az egész magyar hazabeli református lelkészeket terhelt előgyanusításokra (praesumptiókra) fogna több-több okot szolgáltatni", a papi szolgálattól

ideiglenesen felfüggeszti. A határozat értelmében az iregi lelkeszi állást sem foglalhatta el, ahová időközben meghívták.^[12] Munkácsi felfüggesztésével Batthyány Kázmér elérte egyházi vonalon azt, amit hiába próbált világi úton.

Miközben Munkácsi Albert ügye a minisztériumban és az egyházi hatóságoknál járt, a siklói választókerületben megtörtént a képviseléválasztás. 1848 június 20-án a Siklóson összesereglett nép egyhangulag Tánicsics Mihályt választotta meg képviselőjéül.^[13] A választókerület Munkácsi Albert és Dömötör Pál nagyharsányi jegyzőt bizta meg azzal, hogy a mandátumot személyesen adják át Pesten Tánicsicsnak.^[14] A megbízottak Pesten hangsúlyozták, hogy a nép kivált azért döntött Tánicsics mellett, mert a nép jogaiért szenvedett rabságot és ma is a nép érdekeiért küzd.^[15]

Ezzel egyidőben Munkácsi egy cikket írt; eredetileg Tánicsics lapja számára készítette, nem tudni, miért, mégis a Március Tizenötödikében jelent meg. Címe: A hazáról és az egyenlőségről. "Az egyenlőségnek szűk határokat akar szabni az arisztokrácia, kiváltságainak némely rongyait meg akarja tartani, - írta benne. - E bajon segíteni kell, ami az országgyűlés feladata. Miként lehet segíteni? Ha a nép egyetemének érdekét képviselők lennének többségben az országgyűlésen." Ezért szavazott a siklói kerület Tánicsicsra. Cikke befejezésében teljesen Tánicsics gondolatmenetének nyomdokain halad, amikor azt írja, hogy "most a hazának hű polgárok kellene, a nép pedig csak oly hazához tud hű lenni, amely irányában méltányos."^[16]

Tánicsics június végén, személyesen is megfordult választókerületében, Siklós vidékén. Itt valószínűleg újra találkozott Munkácsi Alberttel is, kinek döntő mértékben köszönhette mandátumát.^[17] Kapcsolata azonban Pesten sem szakadt meg választókerületével, s ez megint Munkácsi érdeme. Az ő személye és a nép érdekében való munkálkodása volt a hid Tánicsics és a délbaranyai parasztság közt. - Erre legjobb bizonyíték az, hogy nagyrészt ő volt annak a népi mozgalomnak a kezdeményezője, mely írásba foglalta a parasztság panaszait, javaslatait, hogy azt az országgyűlésen való ismertetésre Tánicsicshoz juttassa. 49 nagyrészt baranyai falu 1848 július közepén, írásba foglalta sérelmeit, melyek a legelőelkülönítés és az urbéri szolgáltatások körül érte. A 49 kérvény közül tizet maga Munkácsi írt, még szövegük is csaknem azonos,^[18] de valószínűleg része volt a többi kérvény megírásában is. Munkácsi a nép sérelmeinek hű tolmácsolója volt. Pontosan, és

a legteljesebb együttérzéssel írta le bajaikat, vázolta az uraság visszaéléseit: "Nem volt az egész megyében egy pártfogónk, - írja a síaporcaiak nevében, - nem, ki nyomorult ügyünket felfoghatta volna. Az eszes hatalom visszaélt együgyűségünkkel. Ha néha világosabb jogainkat emlegettük, volt eset, hogy az ellenünk használt ok 25 botnak ígér ~~és~~ volt. Ha sérelmeinket mind elősorolnánk, az emberibb kebelnek lehetetlen lenne öszve nem borzadni." Ezért örültek a márciusi vívmányoknak. "Ez örömünk azonban igen lehanggoltatott, midőn a törvények kihirdetésekor hallanunk kellett, hogy hol a legelőkülönözések megtörténtek, maradnak úgy, mint vagynak." Ahogy a drávaszerdahelyiek kérvényében írta: "Hitünk és reménységünk ellenére a regálék és uri jussok fennmaradtak, és így az oly sokat emlegetett jogegyenlőség csak cifra beszéd maradt, mely életbe nem lépett." Világosan látja Munkácsi, teljesen Táncsicsal egyértelműleg, hogy a márciusi vívmányok főleg vidéken még nem valósultak meg és hogy a forradalom nem állhat meg, hanem minél szélesebb néprétegek érdekeit kell védenie, ha másként nem, hát az arisztokrácia kárára; ezen a téren bizony csalatkozott a szegényparasztság az első felelős magyar minisztériumban. Munkácsi minden kérvényt csaknem teljesen hasonló szavakkal fejezett be. Ahogy a piskóiak kérvényében olvasuk: "Hisszük, hogy a haza a forradalom-kimondta ígéket testesíteni akarja. - Akar igazságot, akar egyenlőséget, akar testvériséget, akar hű és hasznos polgárokat, nem pedig nyomorult proletariátusokat." [19]

A siklósi választókerület 1848 augusztus elején ismét küldött Táncsicsnak egy nyílt levelet. Ebben már sokkal keserűbben fakadnak ki, hogy az országgyűlés még most sem teljesítette a szegényparasztság óhajait, köztük az 6 júliusi kéréseiket sem. Soraikból elkeseredés, de ugyanakkor határozottság csendül ki. Munkácsi Albertnek valószínűleg tevékeny szerepe volt ismét ennek a levélnek megírásában, - ezt a levél gondolatmenete is mutatja. "Annálfogva azt mondjuk, jól vigyázzanak kendtek, - olvassuk a nyíltlevélben - ütött a szabadulás órája. De kinek? - veti fel merészen a kérdést. - Nem azoknak, kik eddig is szabadok voltak, hanem nekünk, raboknak. Mi erre méltán mondhatjuk: hála Istennek! Mi úgy hisszük, hogy valamint a szabadulás órája Isten műve, megeléglésvén népe sanyaruságát; úgy a lázadásban is Isten kezét látjuk, adott szabadságunk megalapítására." Befejezésüképpen írják, hogy míg a szegényparasztság kéréseit nem teljesítik, azok "potomra" véruket nem örömet ontják: "ha az insurrectio Kossuth szavaként mindenre ki-

terjesztetett, tehát a haszon is kiterjesztessék, különben a magyar arisztokrácia sirját ássa meg!" [20]

Ahogy haladnak előre az események, úgy válik Munkácsi Albert hangja is mind keserűbbé és keserűbbé. Világosan látta, hogy a márciusi események óta nemhogy előhaladás lett volna a szabadság kiszélesítésében, hanem 1848 nyarán a kormány és a pesti polgári közhangulat felfogásában inkább jobbra tolódott. A márciusi vívmányokkal kapcsolatos ígéretek teljesítéséről egyre kevesebb szó esett, s mindjobban megfélelkeztek a szegényparasztság kívánásairól. Munkácsi, a baranyai parasztság szócsöve és érdekeinek harcosa, felháborodva ír ezekben az időkben a Kossuth Hirlapja szerkesztőjének, a Baranyában táborozó, népsanyargató, arisztokratikus-nemzetőr-tisztekről, kik a parasztokat emberszámba sem veszik, hanem mint az állatot, saját élvezetükre és szórakozásaik zavartalan biztosítására, a legteljesebb mértékig kihasználják. [21] Ezért azután nincs is kedvük a parasztoknak az urak mellett Jellasics ellen harcolni, - írja később Táncsics Mihálynak. Levelében rámutatott arra, hogy a nemesség saját érdekének védelme miatt feladta a nemzeti összefogás politikáját és földesuri szűkkeblűségével szakadást idézett elő a nemzeten belül. Munkácsi látta, hogy szabadságharcot eredményesen csak úgy lehet vívni, ha a nép széles rétegei biztosítva látják demokratikus jogaikat. Enélkül a nép fia nem fog fegyvert hazájáért: "Hiába lelkesitem a népet küzdelemre, - írta, - azok nem akarnak Jellachich ellen harcolni, mivel Jellachich csak az urakat irtja... Az urak őket meg akarják oszalni. Most is az országgyűlésen még az ő javukra semmit sem tettek. Jellachich pedig makkoltatást engedett. Legelőt adott, olcsó sőt ad alattvalóinak... A nép mondá, szolgálatunkat csak kívánják, de szeretnénk tudni, miért szolgálunk; Szeretnénk tudni, hogy elrablott legelőink és földünk visszaadtnak-é?" [22]

Munkácsi Albert bátor és haladó állásfoglalása nem maradt hatás nélkül Baranyában. Főleg lelkésztársai közül hallunk sokról, kik a szegényparasztság, a nép oldalán állottak. Gondoljunk csak Belevári Ferencre, ki maga megmondta, hogy Munkácsi ösztönzésére állt Táncsics és haladó elvei mellé. Azután itt van Ács Gedeon laskói lelkész, ki a drávamelletti népfölkelés egyik szervezője, ki a szegényparasztság érdekében még Kossuthnak is ír, felhívja figyelmét a baranyai súlyos állapotokra, a szállódézsma szigorú követelésére és a reakciós megyei tisztviselőkre. [23] A drávamelléki népfölkelésnek volt egyik irányítója Hetessy Dániel vajszlói lelképásztor is, [24] azután a

két Kossa-testvér, Károly nagyvátyi lelkész és Dániel, a marócsai előimádkozó.^[25] Tóth Ferenc adorzási lelkipászotr, aki pedig egyáltalában nem pártolta Táncsics megválasztását, 1849-ben tevékeny szervezője volt a baranyai népfölkelésnek, majd később Komáromban lett tábori lelkész és csak 1849 késő őszen tért vissza mint kapituláns, Baranyába.^[26] Már az egykoru sajtó is felfigyelt a baranyai lelkészek nép érdekében való tevékenységére. A reakciós Fünfkirchner Zeitung felháborodva írta 1848 őszen, hogy a baranyai "kálvinista papság nagyrészének vészthozó szelleme a falusi lakosságot hydra gyanánt környezi, s a rendkívüli balkörülmények által sértett szabadságát némely exaltált, ábrándos fő veszedelmes ragálynak festi. Egy gyalázatos párt, fölhasználva a haza szerencsétlen perceit, egész helységeket lázít föl, azon ürügy alatt, hogy a sok teher a szabadság gyümölcse, s hogy ezek méginkább fognak szaporodni. A Dráva mellékéről már többen átmentek Jellachichhoz."^[27] Ez a tudósítás a dolgok legteljesebb rosszindulatu félremagyarázásával, félreérthetetlenül Munkácsira és a körülötte csoportosuló haladó baranyai református lelkészekre utal. A válasszal azonban nem maradtak adósak, mert Kossa Károly nagyvátyi lelkész több lelkésztársa nevében közölte a Kossuth Hirlapja szerkesztőjével, hogy "a protestáns papság barátja a szabadságnak, és a Camarilla alacsony eszközévé sohasem szegődött. E papság, mely mindig a nép között van, azt nem ösméré olyannak, mint amilyennek a Fünfkirchner Zeitung festé." Ezekután elutasítja a tudósító hamis vádaskodásait.^[28]

Baranya azonban, nagyrészből Munkácsi és társai szervezkedése folytán, tüzfészekként szerepelt országos viszonylatban is a kevésbé haladó elemek előtt. Vas Gareben egy Táncsics ellen írott cikkében azt írja, hogy "Baranyának nagyrésze, Somogyé szinte, Táncsicsnak nevével kezdte egy iszonyu lármát, mit Jellachich betörése akadályozott meg következményeiben."^[29] Ez ismét félreérthetetlen célzás Munkácsiéknak Táncsics szellemében a legelő-elkülönítések igazságos rendezése és az urbéri terhek eltörlésére irányuló mozgalmaira, kérvényeire.

Hosszu hallagtás után csak 1849-ben hallunk ismét Munkácsi Albertről, mikor fegyverrel a kezében harcolt a szabadságért. 1849 nyarán, Kossuth Lajos kereszteshadjáratra felhívó szózata után Munkácsi és Kossa Dániel marócsai előimádkozó vezetésével egy több ezer főből álló kaszás, ormánysági népfölkelősereg szervezkedett és igyekezett az ország szive felé. A népföl-

kelők, kik közt alig volt 200 rendesen felfegyverzett katona, 1849 június 9-én ütköztek meg Turonynál a Siklós felől Pécs irányába előnyomuló horvát sereggel. Azonban súlyos vereséget szenvedtek, és szétszóródtak. Egyesek észak felé menekültek, köztük Munkácsi Albert is.^[30] Csak a világosi fegyverletétel után, 1849 szeptember közepén ment vissza Szaporcára, azonban felfüggesztése miatt lelkészi állását nem foglalhatta el.^[31] A császári hatóságok szeptember 25-én, több más, az 1848-as baranyai eseményekben tevékenyen résztvevő hazafival együtt elfogták és Pécssett bebörtönözték. November havában Pétre hozták és az Újépületben zárták el. 1850. április 5-én a hadbíróság felségsértésért összes vagyonának elkobzására és 10 évi vasban eltöltendő várfogságra ítélte. Haynau azonban, leváltása előtt, és efeletti bosszúja miatt, sok más elítélttel együtt, 1850. június 22-én Munkácsi büntetését is elengedte és szabadlábra helyezte.^[32]

A lelkészi funkció felfüggesztésére vonatkozó határozatot esperese, Szabó Péter, püspöki megbizásból 1850. július 8-án helyezte hatályon kívül; ekkor ismét elfoglalhatta szaporcai állását.^[33] 1857. őszén azonban még egy kellemetlensége volt a császári hatóságokkal, mert falujából népszámlálás idején önkényesen távozott és megtagadta a népszámlálási bizottság előtt való megjelenést.^[34] Mint lelkész, rendkívül tevékeny ember volt, ki terveit vasakarattal vitte véghez. Szaporcai lelkészsége alatt kezdődött az egyház anyagi jóléte. Parókiát, iskolát, tanítólakást építtetett, az egyháznak földeket vett és még az ő lelkészsége idején kezdtek hozzá az új templom építéséhez.^[35] A felsőbaranyai egyházmegye 1870-ben főesperesének választotta, ő azonban nem fogadta el ezt.^[36] 1877. február 23-án halt meg tüdővészben, 9 árva hagyva maga után.^[37]

Munkácsi Albertben előttünk áll a szabadságharc - korabeli református lelkészek egyik legradikálisabb és legharciasabb alakja. A márciusi forradalom legbaloldalibb irányzatával: A Március Tizenötödike, de főleg Tánccsics és a Munkások Ujságja köré csoportosult radikálisokkal a református lelkészek közül neki volt a legélénkebb kapcsolata. Politikai felfogása Tánccsicsal és a Munkások Ujságjával való kapcsolata folytán izmosodott a szegényparasztság érdekeit szolgáló meggyőződéssé. Tánccsichoz hasonlóan nem akarta, hogy a márciusi forradalom dinamikája elposványosodjon, hanem minden erejét latbavetette, hogy a polgári forradalom átlendüljön egy alulról kibontakozó népforradalommá, amelyikben a kisemmizett parasztságnak

messzemenő szabadságai és jogai vannak, mert szabadságharcot sikeresen folytatni csak úgy lehet, ha a nép széles rétegei tudják, hogy miért harcolnak, tudják, hogy van szabadságuk, amit meg kell védelmezni. Munkácsi ennek a felismerésnek volt egyik harcos katonája Baranyában. Közvetítő volt Tán-
csics, illetve a szabadságharc haladó csoportjai és a szegény baranyai parasztság között, s mindég a legteljesebb mértékig azonosította magát azzal a néppel, amelyik között hirdette Isten igéjét: népének nyomorusága neki is fájt, annak kívánságai az ő kívánságai is voltak, és ezekért bátran ki is állt. Nincs felfogásban, elméletben azonosult népével, hanem áldozatokat vállalva harcolni és küzdeni is tudott érte, akár népgyűléseken, akár a harcmezőn, akár pedig a béke idejében, a gyülekezést építő, fáradtságot nem kimélő munkával.

Jegyzetek:

- [1] Révai József, Marx és az 1848-as magyar forradalom. Bp. 1948, 50. p.
- [2] D.Szemsó Pirooska, Táncsics Mihály 48-as lapja, a Munkások Ujságja, Irodalomtörténet 1952, 489 p.
- [3] Ld. Munkácsi Albert Önéletrajzát [1856], Ráday lt., Felsőbaranyai Egyházmegye lt., 158.fasc.
- [4] Munkácsi Albert cikke, Március Tizenötödike 1848, 70.sz.
- [5] A drávacsepelyi népgyűléshez ld.: a megyei bizottmánynak a népgyűlés kivizsgálásával kapcsolatos iratait, O.Lt. Belügy. Elnöki oszt. 1848/460. Munkácsinak az egyházi vizsgálóbizottság előtt tett nyilatkozata: Ráday Lt. Felsőbaranyai Egyházmegye Lt., 96 fasc.; Munkácsi újságcikke a népgyűlésről, Március Tizenötödike 1848, 70.sz., Táncsics Mihály, Életpályám, Bp. 1949, 251.p.
- [6] A drávacsepelyi népgyűlés kivizsgálásának iratai: O.Lt. Belügy. Eln. oszt. 1848/460.
- [7] Batthyánynak ez a levele a Ráday Lt.-ban nincsen meg, de az 1848-as egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyv említést tesz róla.
- [8] Ráday Lt. Felsőbaranyai Egyházmegye lt. 96.fasc.
- [9] Munkácsi levele Polgár Mihályhoz, Dióviszló, 1848 június 14. Ráday lt. Püspöki lt. 1850-59. Fb.10. Polgár Mihály, megkapva ezt a levelet, mindkét lelkészt egy válaszlevélben megfeddette; Belevári Ferenc ismét válaszolt július 4-én a püspöknek és tanukkal bizonyította; igaz, hogy Munkácsi Albert az ő házában írta a fenti levelet, de annak szellemével és hangjával nem értett egyet, ezért alá sem írta. (Ráday Lt. Püspöki lt. 1850-59. Fb.10)
- [10] Ráday Lt. Felsőbaranyai Egyházmegye lt. 96.fasc.
- [11] Ráday Lt., Püspöki lt., 1850-59 Fb.1.
- [12] A Dunamelléki Ref. Egyházkerület Jegyzőkönyve 1849 4.
- [13] Közlöny, 1848, 15.sz.
- [14] O.Lt. Belügy Országglászáti Oszt. 1848. 2 ktf. 162. tétel.
- [15] Táncsics Mihály, Életpályám, Bp. 1949, 251.1.
- [16] Március Tizenötödike 1848, 77.sz.
- [17] Munkások Ujságja 1848, július 2.sz. és Kossuth Hírlapja, 1848, 71.sz.

- [18] Ez a tiz község: Kísszentmárton, Kovácshída, Hírics, Piskó, Szaporca, Tésenfa, Drávaszerdahely, Kórós, Drávaesehi és Czun. (O.Lt. Arch.Regn. Lad. XX. 22. fasc. 2. A No. 157.)
- [19] Táncsics az országgyűlés 1848. július 29-i ülésén interpellált a 49 kérvény bemutatásával a legelőkülönítés igazságos rendezése, ill. ahol erőszakkal már megtörtént, ott új, igazságos legelőkülönítés érdekében visszamenőleg Mária Terézia urbérrendezéséig. (Beér János, Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés. Bp. 1954. 172. l.) Baranya megye déli részében csakugyan történtek erőszakoskodások és botlások a legelőkülönítéssel kapcsolatban 1848-ban a földesurak részéről. (Ember Győző, Iratok az 1848.-i magyarországi paraszttrosgalmak történetéhez. Bp. 1951, 80. l.)
- [20] Eredeti kérvény: O.Lt. Arch.Regn. Lad. XX. 22. fasc. 2. A Nr. 248/b. Közli: Munkások Ujságja, 1848. aug. 13. sz. Táncsics az országgyűlés 1848. aug. 28-i ülésén olvasta fel a siklósi választókerület kérvényét és a következő napi ülésen a fenti levél alapján már egy törvényjavaslatot nyújtott be az országgyűlésnek a bordézsma és egyéb uri regálék kártérítés nélkül való eltörlésére. Táncsicsnak ez a törvényjavaslat a mássikkal együtt azonban csak javaslat maradt. (Beér János, i.m. 191. és 640. l.)
- [21] Munkácsi Albert levelét a kormánypárti Kossuth Hírlapja szerkesztője, Bajza József nem közölte le az ujságban. Ld. O. Lt. Kossuth Gyűjtemény R. II. Kossuth Hírlapja iratai. Közli: V. Waldapfel Eszter, A forradalom és szabadságharc levelestára. Bp. 1950, II. 386-388. l.
- [22] Munkások Ujságja, 1848. szept. 24. sz. Jellasiós csakugyan végzett földosztást a drávántuli földeken, ezáltal akarta magához csábitani a dráváninenni lakosokat. (Ember Győző, i.m. 83. l.)
- [23] Ács Gedeon levele Kossuthhoz, közli V. Waldapfel Eszter, i.m., II. 114. l.; Ácsról való nekrológ: Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 1887, 1566. l.
- [24] Varga János, Népfölkelő a guerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén. Bp. 1953, 249. l.
- [25] Varga János, i.m. 274. l.; Kossa Károly, Önéletírás, kézirat, Apostol Pál ref. theologiai hallgató birtokában.

- [26] Tóth Ferenc önéletrajza, Ráday Lt. Felsőbaranyai Egyházmegye lt., 158. fasc.; Komáromi Lapok 1849, 254.1.; Szinnyey József, Komárom 1848/49-ben, Bp. 1887, 324.1.
- [27] Kossuth Hirlapja, 1848, 71.sz.
- [28] Kossuth Hirlapja, 1848, 91.sz.
- [29] Kossuth Hirlapja, 1848, 154.sz.
- [30] Az 1849-es baranyai népfölkelésre és a turonyi csatára id.: Fejes István, Siklós multja. Siklós, 1937, 317.1.; Váradi Ferenc, Baranya multja és jelene. Pécs, II. 1897, 698-700 l.; Vörös Márton, Pécs-Baranya részvétele az 1848-49. évi szabadságharoban. Pécs, 1954. 45-46.1.; Kovácsy József, A turonyi csata. Református Jövő, 1941, 50.sz.; Kossa Károly, in.; a turonyi ref. egyház I. anyakönyve elején lévő bejegyzés; Turonyi Ref. Egyház lt.
- [31] Szabó Péter esperes levele Polgár Mihályhoz; 1849 szept. 27. Ráday Lt. Püspöki lt. 1850-59, Fb.3.
- [32] Ráday Lt. Püspöki lt. 1850-59, Fb.10.
- [33] U.o.
- [34] Ráday Lt., Püspöki lt. 1850/59, Fb. 151.
- [35] Munkácsi lelkésziségére bő adatokat ld.: Illés Géza, A felsőbaranyai ref. egyházmegye egyházközségeinek története, Szaporca, kézirat, Ráday Lt. K.C.76.; Szász Károly canonica visitációs iratainak a II. kötete, felsőbaranyai egyházmegyére vonatkozó rész Ráday Lt. Püspöki lt. 1440. sz.; A felsőbaranyai egyházmegye egyházközigazgatási iratainak Szaporcára vonatkozó csomója: Ráday Lt. Felsőbaranyai Egyházmegye Lt. 96. fasc.
- [36] A felsőbaranyai ref. egyházmegye Siklóson, 1870 okt. 3-án tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Pécs, 1870, 4.1.
- [37] Kálmán Farkas nekrológja Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok 1877, 379.1.

A Ráday Könyvtár ösnyomtatványainak katalógusa

Összeállította: Segesváry Viktor

A $\times$ -gal jelölt munkák többé-kevésbé csonkák

1 ANTONINUS Florentinus *Y 465 Inu*

Chronicon. Basel, Nicolaus Kessler, 1491. Egyszerű iniciálékkal. 2r. 33 cm.

1. vol. (14) 215 (7) lev.

2. vol. (14) 241 (téves, valóságban 240) (6) lev.

3. vol. (14) 256 (4) lev.

Hain: 1161, GW: 2074.

2 Auctoritates Aristotelis et aliorum philosophorum. (Köln, Heinrich Quentell), 1498. (54) lev. 4r. 20 cm. *Y 40 Inu*
Cimlap: farszetet

Hain: 1937, GW: 2827.

3 AUGUSTINUS, Aurelius *Y 97 Inu*

De civitate Dei. Venezia, Gabriele di Pietro, 1475. (296) lev.

Diszes és egyszerű iniciálékkal. 2r. 29 cm. $\times$

Hain: 2052, GW: 2880. *[Tallo]*

4 AUGUSTINUS, Aurelius *Y 115 Inu*

De civitate Dei. Komm: Thomas Waleys és Nicolaus Trivet. Basel, Michael Wenasler és (Bernhard Richel) 1479. (248) lev. Diszes iniciálékkal. 2r. 50 cm.

Hain: 2058, GW: 2885.

5 AUGUSTINUS, Aurelius *Y 103 Inu*

De civitate Dei. Komm: Thomas Waleys és Nicolaus Trivet. Venezia, Bonetus Locatellus, 1489/90. (264) lev. 2r. 30 cm. *Cimlap: farszetet*

Hain: 2065, GW: 2889. *az stamplato, a farszetet*

6 BARTHOLOMAEUS (Sacchi) de Platina *Y 113 Inu* ✓

Vitae pontificium. Nürnberg, Anton Koberger, 1481. (128) lev. 30 cm. 2r.

Hain: 13047, EMC: II. 420, Mead: 1187.

7 BESSARION

Adversus calumniatorem Platonis. Roma, Konrad Sweynheym és Arnold Pannartz, 1469. (234) lev. 2r. 30 cm. (Ed.princeps.)

Hain: 3004, GW: 4583.

8 (Biblia. Teljes. Latin. 1475.)

Biblia latina. Venezia, Franz Renner és Nicolaus von Franckfurt, 1475.(455) lev. 1. lev. diszes, többin egyszerű iniciálé. 2r. 27 cm.

Hain: 3054, GW: 4216.

9 (Biblia. Teljes. Latin. 1478.)

Biblia latina. Menardus monachus toldalékjával. Nürnberg, Anton Koberger, 1478. (1) 461 (6) lev. Egyszerű iniciálékkal. 2r. 39 cm.^x

Hain: 3069, GW: 4234.

10 (Biblia. Teljes. Latin. 1479.)

Biblia latina. Venezia, Nicolaus Jenson, 1479. (452) lev. Diszes és egyszerű iniciálékkal. 2r. 34 cm.^x

Hain: 3073, GW: 4238.

11 (Biblia. Teljes. Latin. 1481.)

Biblia latina. (Basel, Johann Amerbach), 1481. Egyszerű iniciálékkal. 2r. 30 cm.^x

1. vol. (299) lev.

2. vol. (273) lev.

Hain: 3081-3083, GW: 4246.

12 (Biblia. Teljes. Latin. 1489.)

Biblia latina. (Speyer, Peter Drach), 1489. (582) lev. Diszes iniciálékkal. 2r. 28 cm.^x

Hain: 3103-3105, GW: 4264.

13 (Biblia. Teljes. Latin. 1492.)

Biblia latina. Kiadta: Petrusangelus de Monte Ulmi. Venezia, Hieronymus de Pageninis, 1492. (552) lev. 8r. 17 cm.^x

Hain: 3114, GW: 4271.

BIBLIAMŰZÉUM

BIBLIAMŰZÉUM

14 (Biblia. Teljes. Latin. 1495.)

765 Jma BIBLIAMÚZEUM

Biblia latina, Gabriel Brunus átdolgozott tabulájával. Basel, Johann Froben, 1495. (508) lev. 8r. 16 cm.^x

Hain: 3118, GW: 4275.

15 (Biblia. Teljes. Latin. 1497.)

7 136 Jma

Biblia latina. Gabriel Brunus átdolgozott tabulájával. Strassburg, (Johann Grüninger), 1497. (492) lev. 2r. 28 cm. Egyszerű iniciálékkal.^x

Hain: 3122, GW: 4277.

16 BOETHIUS, (Anicius Manlius)

7 64 Jma Vol 2

Kötések eddig

De consolatione philosophiae; benne: Compendiosa consolationis resumptio. Komm: Pseudo-Thomas de Aquino (Thomas Walays). Deventer, Jacob von Breda, 1491. (168) lev. 4r. 21 cm.

Cop: 1111, GW: 4552.

17 BOETHIUS, (Pseudo)

7 64 Jma

De disciplina scholarium, egy névtelen kommentárjával. Deventer, Jacob von Breda, 1492. (60) lev. 4r. 21 cm.

Hain: 3414, GW: 4599.

18 BRUNUS ARETINUS, Leonardus

7 140 Jma

Epistolarum familiarum libri VIII. Kiadta: Antonius Moretus és Hieronymus Sgarzaficus. (Venezia, Damianus de Gorgonzola és Petrus de Quarengis), 1495. (56) lev. 2r. 30 cm.^x

Hain: 1567, GW: 5607.

19 CAMPANUS, Johannes Antonius

7 84 Jma

Opera. Kiadta: Michael Ferus. Petrus Sabinus toldalékjával. Venezia, Bernardinus de (Vianis), (1500 körül). (1)2-118(6)84(2)58(4)26(2), valójában 340 lev. Egyszerű iniciálékkal. 2r. 31 cm.

Hain: 4285, V.Ö. GW: VI. 79 p.

20 CICERO, Marcus Tullius

7 93 Jma

De oratore et alia opera. Komm: Omnibonus Leonicensus. Venezia, (Philippus Pincius), 1495. (186) lev. 2r. 31 cm.

Hain: 5109, GW: 6752.

3 427. Jan. Vol. 2
Concilium Basiliense: Decreta. Kiadta: Sebastian Brant. (Basel, Jacob Wolff, 1499. márc. 1. után.) (112) lev. 4r. 21 cm.

Hain: 5609, GW: 2787.

3 433. Jan.
Concilium Constantiense: Acta et decreta. Jacobus Locher Philomagus és Conradus Summenhart megbizásából kiadva, egy Hieronymus de Croaria tulajdonában lévő kézirat alapján, Locher és Summenhart toldalékjával. Hagenau, Heinrich Gran, 1500. (112) lev. Egyszerű iniciálékkal. 4r. 21 cm.

Hain-Cop: 5609, GW: 2787.

3 454. Jan. TÁRLÓ!
CURTIUS RUFUS, (Quintus)

Historia Alexandri Magni. Verona, (Drucker des Augurellus), 1491. (70) lev. Egyszerű és az 1. lev.-en díszes iniciálékkal. 2r. 30 cm.

Hain: 5884, GW: 7874.

3 455. Jan.
ESCHENBACH, Wolfram von

Parsifal. (Strassburg, Johann Mentelin), 1477. (160) lev. Egyszerű iniciálékkal. 2r. 29 cm.^z

Hain: 6684, BMC: I. 59, Mead: 86.

3 456. Jan.
ESCHENBACH, Wolfram von

Tyturrell. (Strassburg, Johann Mentelin), 1477. Egyszerű iniciálékkal. 2r. 29 cm
1. vol. (151) lev.

2. vol. (156) lev.

Hain: 6683, BMC: I. 59, Mead: 87.

3 460. Jan.
HALY, filius Abenragel, Albohazen

Liber in iudiciis astrorum. Kiadta: Bartholomaeus de Alten. Venezia, Erhard Ratdolt, 1485. (4) 152 lev. 2r. 30 cm.^z

Hain: 8349, BMC: V. 290, Mead: 2503.

3 490. Jan.
Decimus
JUVENALIS, Decimus Junius

Satyrae. Komm: Domitius Calderinus és Georgius Valla. Venezia, Bonetus Locatellus, 1492. (102) lev. 2r. 31 cm.

Hain: 9705, BMC: V. 439.

18 Laborintus poeta et horator mirificus de rectorum scholarium laboribus onerosis nec non de horatorum et poetarum instrumentis. (Deventer, Jacob von Breda, 1500 után?). (24) lev. 4r. 2l cm.

(LASKAI Osvát) Michael de Hungaria J 197 Jm

Sermones Biga salutis de tempore. Hagénau, Heinrich Gran, 1499. (374) lev. 4r. 23 cm.*

Hain: 9055, BMC: III. 686, Szabó: III. 47.

28 MANTUANUS, Baptista J 123 Jm

De patientia. Johann Bergmann és Sebastian Brant toldalékjával, Baesl, Johann Bergmann, 1499. (118) lev. 4r. 22 cm.

Hain: 2407, GW: 3307.

29 MARTIALIS, Marcus Valerius J 94 Jm

Epigrammata. Komm: Domitius Calderinus és Georgius Merula. Venezia, Philip-
pus Pincius, 1491. (1) 168 (3) lev. 2r. 3l cm.

Hain: 10821, Madsen: 2672.

30 NICOLAUS de Lyra J 200 Jm

Postilla super totam Bibliam. Paulus Burgensis toldalékjával. Nürnberg, An-
ton Koberger, 1481. 2r. 36 cm.*

Hain: 10369, BMC: II. 419, Mead: 1181.

34 PETRUS Comestor J 138 Jm

Historia scholastica. Strassburg, Georg Husner, 1500. (208) lev. 2r. 27 cm.

Hain: 5538, BMC: I. 163.

32 PLINIUS SECUNDUS, Gaius J 97 Jm

Historia naturalis. Venezia, Marinus Saracenus, 1487. (272) lev. 2r. 3l cm.

Hain: 13096, BMC: V. 413, Mead: 3005.

35 (POLYBIOS) J 143 Jm

De primo bello Punico. Ford: Brunus Aretinus Leonardus. H.ny. é.n. (1500 kö-
rül). (2) 3-24 lev. 2r. 30 cm.*

Hain: 13249, Dalman: 68 p. V.ö. GW: 584.

34 QUINTILIANUS, Marcus Fabius *7 100 Jan*

Institutiones oratoriae. Komm: Raphael Regius. Venezia, Bonetus Locatellus, 14(93), (206) lev. 2r. 30 cm.

Hain: 13652, BMC: V. 441, Mead: 2909.

SALLUSTIUS CRISPUS, Gaius *7 05 Jan*

Opera. Laurentius Valla kommentárjával a Bellum Catilinariumhoz. Kiadta: Pomponius Laetus. Venezia, Bernardinus Benalis, (1493?). (46) lev. 2r. 31 cm.

Hain: 14221, BMC: V. 374.

36 SCHEDEL, Hartmann *7 240 Jan*

Das Buch der Chroniken. Ford: Georg Alt. Nürnberg, Anton Koberger, 1493. (10) 286 (1) lev. 2r. 42 cm. (1. német kiad.)^z

Hain: 14510, BMC: II. 437.

SCHEDEL, Hartmann *7 177 Jan*

Liber chronicarum. Nürnberg, Anton Koberger, 1493. (21) 298 (7) lev. 2r. 45 cm. (Ed. princeps.)^z

Hain: 14508, BMC: II. 437.

8 SENECA, Lucius Annseus *7 94 Jan*

Tragoediae. Komm: Bernardinus Gellius és Daniel Caietanus. Venezia, Johannes Tacuinus, 1498. (4) 146 lev. 2r. 31 cm.

Hain: 14670, BMC: V. 533.

9 (TEMESVÁRI Pelbárt) Pelbartus de Themeswar *7 199 Jan*

Sermones Pomerii de sanctis. Hagenau, Heinrich Gran, 1499. (518) lev. 4r. 20 cm.

Hain: 12555, BMC: III. 686, Szabó: III. 49.

10 (TEMESVÁRI Pelbárt) Pelbartus de Themeswar *7 198 Jan*

Sermones Pomerii de tempore. Hagenau, Heinrich Gran, 1498. (382) lev. 4r. 20 cm.

Hain: 12551, BMC: III. 686, Szabó: III. 42.

TERENTIUS AFER, Publius *J 192 Jan*

Comoediae. Komm: Aelius Donatus. Venezia, Nicolaus Girardengus, 1479. (178) lev. Egyszerű toldalékkal. 2r. 30 cm.
Hain: 15409, BMC: V. 272, Mead: 2555.

(TURÓCZI János) Johannes de Thwrócz *J 195 Jan*

Chronica Hungarorum; Rogerius Carmen miserabile c. énekével. Brunn, (Konrad Stehel és Mathias Preunlein), 1488. (168) lev. 4r. 30 cm. (Ed princeps.)^x
Hain: 15517, BMC: III. 815, Szabó: III. 16.

(TURÓCZI János) Johannes de Thwrócz *J 196 Jan*

Chronica Hungarorum; Rogerius Carmen miserabile c. énekével. Augsburg, Erhard Ratdolt, 1488. (174) lev. 4r. 15 cm.
Hain: 15518, BMC: II. 381, Szabó: III. 15.

VERGILIUS MARO, Publius *J 95 Jan*

Opera. Komm: Servius Honoratus Marius. Venezia, Antonius (Mischomini), 14(7)6. (285) lev. 2r. 31 cm.
Cop. 6044, BMC: V. 240, Mead: 2467.

46mm 44 ab

A Réday Könyvtár antiqua könyveinek katalógusa

Összeállította: Segešváry Viktor

A π -gal jelölt művek többé-kevésbé csonkák

1 AGRICOLA, Rudolf *7 33 215*

De inventione dialectica libri III. Komm. Johannes Matthaeus Phrissemius.
Köln, Heron Alopecius, 1523. (8) 237 (7) lev. 4r. 22 cm.

2 (AISOPOS) Esopus *7 33 190*

Gantz new gemacht und in Reimen gefasst... hundert newer Fabeln... Némètre
ford. és versbe átírta Burchard Waldis. Frankfurt, Herman Gülferich, 1548.
(8) 385 (7) lev. 8r. 15 cm.

3 ALCIATI, Andrea *7 36 201 2011 2*

De verborum significatione libri IV. - Commentaria de verborum significa-
tione. Lyon, Jacob Giunta örökösei, 1548. 222 (2) 587 (5) p. 8r. 17 cm.

4 ALES, Alexander *7 193 201 2011 2*

Expositio prioris epistolae ad Timotheum. H.ny.n. 1550. (76) lev. fm. 8r.
15 cm.

5 Amadia de Gaule. 1-12 vol. ford: Nicolas d'Herberay des Essarts. Paris.
fm. 2r. 34 cm.

1. 1.vol. Estienne Groulleau, 1548. (6) 150 lev.
- 2.vol. Pasquier le Tellier, 1550. (4) 196 lev.
- 3.vol. ny.n. 1547. (4) 94 lev.
2. 4.vol. ny.n. 1555. (6) 111 (1) lev.
- 5.vol. ny.n. 1550. (4) 117 (1) lev.
- 6.vol. Estienne Groulleau, 1557. (6) 128 lev.
3. 7.vol. Jean Marnef, 1546. (4) 123 (1) lev.
- 8.vol. Estienne Groulleau, 1548. (10) 182 lev.
4. 9.vol. Estienne Groulleau, 1553. (8) 190 lev.
- 10.vol. Estienne Groulleau, 1555. (8) 127 (1) lev.
5. 11.vol. Estienne Groulleau, 1554. (8) 155 (1) lev.
- 12.vol. Estienne Groulleau, 1556. (8) 240 lev.

ANSBERTUS, Ambrosius *3 152 Int*

Commentarium in S. Johannis Apocalypsin libri X. Köln, Eucharius Cervicornus, 1536. (24) 442 (2) p. fm. 2r. 31 cm.

3 72 Int
Anticlaudiani singulari festiuitate, lepore et elegantia poetae libri IX. Basel, Heinrich Petri, 1536. (7) 183 (1) p. 8r. 15 cm.

APOLLONIOS Rhodios *3 38 Int. Koll 2*

Argonauticorum libri IV. Latinae ford. Johannes Hartung. Basel, Johannes Oporinus, 1550. (32) 226 (30) p. 8r. 19 cm.

APOLLONIOS Rhodios *3 38 Int.*

Argonautika, kommentárokka. Frankfurt, Peter Brubach, 1546. 248 lev. 8r. 19 cm.

ARBITRUS, Petrus *3 138 Int. Koll 4*

Die christliche Buzlehre mit der papistischen vergleicht... Magdeburg, Christian Rödingen, é.n. (26) lev. 4r. 23 cm.

ARTOPAEUS, Petrus *3 49 Int. Koll 3*

Apocalypseos Iaagoge. - Enarratio libri Apocalypseos Joannis. Utóbbi kiadta: Theodor Bibliander. Frankfurt a. O., Johannes Sciurus, 1549. 56 lev. 8r. 15 cm.

AUGURELLUS, Aurelius *3 117 Int. Koll 2*

Opera. - Iambicus. - Sermones. - Carmina. Venezia, Aldus, 1505. (128) lev. 8r. 15 cm.

AUSONIUS, Decimus Magnus. *3 126 Int.*

Varia opuscula. Basel, Valentin Curio, 1523. (16) 249 (3) p. fm. 8r. 17 cm.

3 126 Int.
Autores historiae ecclesiasticae. - EUSEBIUS: Historia ecclesiastica. Ford: Rufinus. - RUFINUS. - Historia ecclesiastica tripartita... Kiadta: Beatus Rhenanus. Basel, Johann Froben, 1543 (?). (12) 856 (5-) p. 2r. 27 cm.^x

3 126 Int.
Autores historiae ecclesiasticae. - EUSEBIUS, Historia ecclesiastica. Ford: Rufinus. - RUFINUS. - THEODORETUS... Basel, Hieronymus Froben és Nicolaus Episcopus, 1544. (12) 851 (37) p. 2r. 33 cm.

Autores historiae ecclesiasticae. - EUSEBIUS: Historia ecclesiastica. Ford: Wolfgang Musculus. - RUFINUS. - EUSEBIUS: De vita Constantini. Ford: Wolfgang Musculus... Basel, Froben nyomda, (1549 után). (12) 806 (64-) p. 2r. 3l cm. ^{7 225 22} ¹⁵⁵⁴

BAPTISTA MANTUANUS ^{7 415 416 417}

Bucolica seu adolescentia. Kiadta: Jodocus Badius Ascensius. - Carmen de sancto Joanne Baptista. - Dialogus de vita beata... H. ny. n. (előszó: 1502.) (4) 71 (13) /// lev. 4r. 22 cm.

BAPTISTA MANTUANUS ^{7 457 458}

Opera. - Parthenicon... - Vitae heroum quoque sanctorum trium... - Hymni...
Komm: Sebastian Murrho, Sebastian Brant, és Jodocus Badius Ascensius. Paris, Jodocus Badius Ascensius, 1513. fm. 2r. 30 cm.
1.vol. (5) 252 lev.
2.vol. 168, 49 (1) lev.

BARTHOLINUS, Richardus ^{7 430 431}

Concinna descriptio rebus etiam externarum gentium, quae interim gestae sunt. (Augsburg, Silvanus Otmar), 1518. (16) lev. 21 cm.

BENEDICTUS, Alexander ^{7 421 422}

Omnium... morborum signa, causae, indicationes et remediorum compositiones utendique rationes... Basel, Heinrich Petri, 1539. (56) 1271 (1) p. 4r. 21 cm.

(Biblia. Teljes. Görög. 1545.) ^{7 75 76}

Biblia graeca. Basel, Johann Herwagen, 1545. (4) 969 (7) p. fm. 2r. 25 cm.

(Biblia. Ujszövetség. Görög. 1549.) ^{7 41 42}

Novum Testamentum. Paris, Robert Estienne, 1549. 528, 361 (3) p. 12r. 13 cm.

(Biblia. Teljes. Latin. 1521.) ^{7 133 134}

Biblia latina cum concordantiis. Lyon, Jacques Sacon, 1521. (14) 317 (25) lev. fm. 2r. 37 cm.

(Biblia. Teljes. Latin. 1522.) ^{7 6 7}

Biblia latina. Nürnberg, Friedrich Peypus, 1522. 492 (helyesen 490) lev. fm. 4r. 22 cm. ^z

(Biblia. Teljes. Latin. 1543.)

Biblia latina. Zürich, Christoph Froschauer, 1543. (18) 387 (1) 98, 114 (20) lev. fm. 2r. 38 cm.

(Biblia. Teljes. Latin. 1545.)

Biblia latina. Paris, Robert Estienne, 1545. (12) 156, 172, 116, 180 (helyesen: 184), 128 (40) lev. fm. 4r. 20 cm.^x

(Biblia. Teljes. Latin. 1545.)

Biblia latina. Paris, Robert Estienne, 1545. (12) 156, 172, 116, 180 (helyesen: 184), 128 (40) lev. fm. 4r. 20 cm.

(Biblia. Ószövetség. Héber. 1525.)

Biblia hebraica. Venezia, Daniel Bomberg, 1525. (535) lev. 4r. 21 cm.

(Biblia. Ószövetség. Német. 1524.)

Das ander Tayl des alten Testaments. Ford: Martin Luther. (Augsburg, Simprecht Ruff), 1524. fm. 8r. 15 cm.

1.vol. (1) CCXXXVIII (29) lev.

2.vol. (1) CCXL-CCCCCLX lev.

(Biblia. Ószövetség. Poliglott. 1534.)

Biblia hebraica et latina. Latinra ford: Sebastian Münster. Basel, Michael Isengrin és Heinrich Petri. 2r. 33 cm.

1.vol. 1534. (12) 365 (1) lev.

2.vol. 1546. (2) 747-1601 (3) p.

(Biblia. Ószövetség. Poliglott. 1550.)

Biblia graeca et latina... Basel, Nicolaus Brylinger, 1550. fm. 8r. 16 cm.

1.vol. (2) 829 (1) p.

2.vol. (2) 1100 (2) p.

3.vol. (2) 666 (4) p.

4.vol. (2) 567 (7) p.

(Biblia. Ószövetség. Görög. 1546.)

Novum Testamentum. Paris, Robert Estienne, 1546. 528, 361 (7) p. 12r. 13 cm.

36 (Biblia. Ujszövetség. Latin. 1541.)

Sanctum Jesu Christi evangelium... Paris, Simon de Colines, 1541. 264, 193
(22) lev. 16r. 11 cm.

37 (Biblia. Ujszövetség. Latin. 1543.)

Evangelium secundum Matthaeum, secundum Marcum... Paris, Robert Estienne,
1543. 279 (1) 200 (8) lev. 16r. 14 cm.

38 (Biblia. Zsoltárok k. Latin. 1513.)

Quincuplex Psalterium. Gallicum, Rhomanum, Hebraicum, Vetus, Conciliatum.
Paris, Henri Estienne, 1513. (12) 294 lev. fm. 2r. 31 cm.

39 BOETHIUS, Anicius Manlius

Opera. Kiadta: Henrichus Loritus Glareanus. Életrajzát írta: Martianus Ro-
ta. Basel, Heinrich Petri, 1546. (24) 1238 (2) p. 2r. 31 cm.

40 BONFINI, Antonio

Des Aller Mechtigsten Königreichs inn Ungern warhafftige Chronick... Né-
metre fordította: Hieronymus Boner-Schultheiss. Bern, Ruprecht Winther ba-
seli nyomdász megbizásából Mathias Apiarius, 1545. (5) 380 lev. fm. 2r.
30 cm.

41 (BRANT, Sebastian)

Stultiferae navis... Kiadta: Jodocus Badius Ascensius. Paris, Jodocus Ba-
dus, 1515. 107 (1) lev. fm. 4r. 19 cm.

42 BRASAVOLUS, Antonius Musa

Examen omnium simplicium medicamentorum. Lyon, Jean és François Frellon,
1546. 862 (66) p. 8r. 13 cm.

43 BRASAVOLUS, Antonius Musa

Examen omnium syruporum. Lyon, Jean és François Frellon, 1546. 281 (7) p.
8r. 13 cm.

44 BRENTZ, Johannes

Argumenta et Sacrae Scripturae summa, librorum Veteris videlicet et Novi
Testamenti. H.ny.n. 1546. (24) lev. fm. 8r. 16 cm.

BRUNFELS, Otto *J 102. 5nt*

Herbarum vivae icones. Strassburg, Johann Schott, 1532. fm. 2r. 32 cm. 1 db.
(Ed. princeps)

BRUNFELS, Otto *J 229. 5nt*

Oratio, ut afflictionibus Rhodiorum militum ordinis Sancti Joannis Baptistae succurratur... Basel, Andreas Cratander, 1523. (8) lev. 4r. 21 cm.

BRUNFELS, Otto *J 140. 5nt*

Volumen insignium medicorum. (Pseudo) SERAPION: De simplicibus. - AVERROES: De simplicibus. - RASIS: De simplicibus. Strassburg, Georg Ulrich Andlanus, 1531. (20) 400 p. 2r. 33 cm.

BULLINGER, Heinrich *J 62. 7. 5nt*

De origine erroris libri II. Zürich, Christoph Froschauer (előszó: 1539) (4) 161 (1) lev. 4r. 22 cm.

BURBACH, Georg *J 218. 5nt*

Quadratum geometricum. Nürnberg, Johann Stuchs, 1516. (10) lev. fm. 2r. 32 cm.

CALLIMACHUS Experiens *J 14. 5nt*

Historia de rege Uladislao, seu clade Varnensi. Augsburg, Sigmund Grimm és Marx Wirsung, 1519. (58) lev. fm. 4r. 22 cm.

(CANUTUS) Kamintus *J 185. 5nt*

Tractatus de regimine pestilentiae. Kraków, Hieronymus Viotor, 1525. (8) lev. 8r. 18 cm.

CAPELLA, Martianus Felix *J 99. 5nt*

De nuptiis Philologiae et Mercurii. - De septem artibus liberalibus. - Grammatica. - Dialectica. Basel, Heinrich Petri, 1532. (8) 226 (2) 2r. 30 cm.

CASTENBAUR, (Stephan) Steffan *J 42. 5nt. 4. 11. 16.*

Ein köstlicher gutter notwendiger sermon vom Sterben, wie sich der Mensch darzu schicken soll, mit etlichen Schlüsselreden vom Leyden Christi. Mühlendorf, ny.n. 1523. (8) lev. fm. 4r. 20 cm.

- 48 CELTES (PICHEL), Konrad *7 229 Int*
Amores. Függelékében Nürnberg leírása. Nürnberg, ny.n. 1502. 73 (47) lev.
fm. 4r. 26 cm.
- 38 CERVUS, Johannes *7 185 Int*
Epitome pontificii ac caesarei iuris: de cognationibus nuptia... Kraków,
Florianus Unglerius, 1534. (10) 145 (1) lev. fm. 8r. 18 cm.
- 38 CICERO, Marcus Tullius *7 50 Int*
Epistolae familiares. Komm: Paulus Manutius. Paris, Robert Estienne, 1550.
320 p. 8r. 17 cm.
510 p. (3 cent.)
- 46 CICERO, Marcus Tullius *7 25 Int*
(Opera.) De officiis libri III... Kiadta Sebastian Murrho. Strassburg,
Mathias Schürer, 1512. (36-) lev. 4r. 23 cm.^z
- 58 CICERO, Marcus Tullius *7 200 Int*
Opera philosophica. Kiadta: Johann Sturm. Strassburg, Wendel Rihel, 1541.
fm. 8r. 18 cm.^z

2.vol. (8) 214 (14) lev.
(Csonka: 1.vol.hij.)
- 38 CICERO, Marcus Tullius *7 24 Int*
Tusculanarum quaestionum libri V. Kraków, ny.n. 1507. (84) lev. 4r. 23 cm.^z
- 54 CLAUDIANUS *7 1 Int*
Opera. Basel, Johann Bebel, 1534. (8) 190 (helyesen 200) lev. 8r. 15 cm.
- COCHLAEUS, Johannes - ARNOLDUS, Vesaliensis *niem. Neukantaria*
Communis studio quadruplex concordiae. Ratio et consyderatio super Confessi-
one Augustana protestantium... Ingolstadt, Alexander Weissenborn, 1544. (180)
lev. 8r. 16 cm.^z
- 58 COLONNA, Vittoria *7 33 Int*
Le rime spirituali. Venezia, Vincenzo Valgrisi, 1548. 120 p. 4r. 23 cm.

COLONNA, Vittoria *7 335 Int.*

Rime. Venesia, Comin de Trino, 1540. 53 (3) lev. fm. 8r. 16 cm.

(CONRADUS) Urspergensis *7 148 Int.*

Chronicum... - Paraleipomena rerum memorabilium... Strassburg, Craton Mylius, 1537. (6) 506 (2) p. fm. 2r. 33 cm.

CONSTANTINUS Africanus *7 88 Int. holl.*

De communibus medico cognitu necessariis locis. Basel, Heinrich Petri, 1539. (16) 361 (3) p. 2r. 33 cm.

CONSTANTINUS Africanus *7 88 Int.*

Opera. - De morborum cognitione et curatione. - De remediorum et aegritudinum cognitione. - De urinis... Basel, Heinrich Petri, 1536. (12) 387 (1) p. 2r. 33 cm.

Constantinus Magnus Romanorum imperator. Ford: Johannes Reuchlin. Tübingen, Thomas Anshelm, 1513. (12) lev. fm. 4r. 19 cm.

CONTARINI, Caspar *7 224 Int.*

De magistratibus et republica Venetorum. Basel, Hieronymus Froben és Nicolaus Episcopus, 1547. 206 (2) p. 8r. 18 cm.

CORTEZ, Hernando *7 174 Int.*

De nova maris Oceani Hyspani narratio. Ford: Johannes de Revelles. Nürnberg, Friedrich Peypus, 1524. (4) 50, 12 lev. 1 térk. fm. 2r. 29 cm.

CORVINUS, Anton *7 223 Int.*

Augustini et Chrysostomi theologia, ex libris eorundem deprompta, inque communes locos digesta. Hal, ny.n. 1539. (8) 316 (helyesen: 161) (2) 133 (3) lev. 8r. 17 cm.

CYNUS de Pistorio *7 210 Int.*

Lectura super codicem. Komm: Johannes de Gradibus. (Lyon), Jacques Sacon, 1517. (14) 346 lev. fm. 2r. 43 cm.

28 CYPRIANUS, Caecilius 7 82 ent

Opera. Kiadta: Desiderius Erasmus. Basel, Johann Froben, 1521. (12) 515
(33) p. fm. 2r. 3l cm.

26 CYPRIANUS, Caecilius 7 117 ent

Opera. Lyon, Sebastianus Gryphius, 1537. 4r. 20 cm. 1 db.
1.vol. (32) 395 (13) p.
2.vol. 288- (?) p.³

24 CYPRIANUS, Caecilius 7 119 ent

Opera. Antwerpen, Johannes Crinitus, 8r. 18 cm. 1 db.
1.vol. 1542. (33) 395 (13) p.
2.vol. 1541. 423 (9) p.³

23 BARES, Phrygius 7 54 ent

De bello Troiano. H.ny. é.n. (16) lev. fm. 4r. 19 cm.

22 DIODOROS Siculus 7 7 ent

De Philippi regis Macedoniae... De Alexandri filii rebus gestis... Ford:
Angelus Cospus. Wien, Hieronymus Vietor, 1516. (4) 93 (3) lev. 2r. 30 cm.

20 DIONYSIOS, Periegetes 7 4 ent

Descriptio orbis. - ARATOS: (Phainomena) Astronomicon. - PROKLOS: Sphaera.
Komm. Jacobus Ceporinus. Basel, Johann Bebel, 1523. (4) 135 (133) p. fm.
8r. 15 cm.

18 Disputatio Joannis Hus, quam absolvit dum ageret Constantiae, priusque in
carcerem conijceretur. Condemnatio utriusque... et protestatio... Witten-
berg, Nickel Schirlentz, 1537. (16) lev. fm. 8r. 15 cm.

17 DRYANDER, Johannes 7 13 ent

Anatomia Mundini... Marburg, Christian Egenolff, 1541. lev. (4) 67 (1) lev.
fm. 4r. 21 cm.

72 DURAND, Guillelmus *9 245 50t*

Speculum juris. Komm: Johannes Andreae és Baldus de Ubaldis. Kiegészítette: Johannes Andreae. Lyon, Thomas Bertell, 1547. fm. 2r. 42 cm. 1 db.

1.vol. 135 (1) lev.

2.vol. 221 (1) lev.

3.vol. 195 (1) lev.

Index: (72) lev.

74 DÜRER, Albrecht *9 442 50t*

De symmetria partium in rectis formis humanorum corporum. Nürnberg, Dürer Albert özvegye, 1532. (80) lev. fm. 2r. 32 cm.

70 Eyn edles schönes liebliches Tractetleyn von dem reynen hymlichen ewigen Wort... H.ny.é.n. (8) lev. fm. 4r. 20 cm.

75 EGNATIUS, Johannes Baptista *9 63 50t*

De caesaribus libri III. - Vita Spartiani Lampridique et reliquorum annotationes. - DIO CASSIUS: Vita Nervae et Traiani atque Adriani principium. Utóbbit ford: Georgius Merala... Venezia, Aldus és Andreas Asulanus, 1516. (10) 295 (1) lev. 8r. 16 cm.

76 Eine erschreckliche historia von einem, den die Feinde des Evangelii in welsch Land gezwungen haben, den erkanten Christum zuvorleugnen... H.ny.n. 1549. (16) lev. 4r. 23 cm.

77 Elenchi dictionum, quae enodantur in libris quatuor De verborum significatione domini Andreae Alciati... Lyon, Jacob Giunta örökösei, 1548. (64) lev. 8r. 17 cm.

81 ERASMUS, Desiderius *9 105 50t*

De praeparatione ad mortem. Kraków, Mathias Schaefferberg, 1540. (44) lev. 8r. 18 cm.^z

EURIPIDES *nincs leírva*

Tragoediae. Basel, Johann Herwagen, 1537. (448) lev. 4r. 20 cm

Fabulae. Irták vagy fordították Guilelmus Goudanus, Hadrian Barland, Desiderius Erasmus stb. H.ny.é. (?) (24) 197 /// p. 8r. 18 cm.³

Farrago actionum civilium iuris Magdeburgiensis. Secundum consuetudinem jamdudum in regno Poloniae observatam... H.ny.n. (1531). (2) 58 (helyesen: 59) (3) lev. 2 t. 8r. 16 cm.

Fasciculus rerum expetendarum ac fugiendarum. In quo primum continentur Concilium Basiliense, sed quod Aeneas Sylvius... conscripsit... Kiadta: Ortvinus Gratius. (Köln), ny.n. 1535. (4) 242 (1) lev. fm. 2r. 31 cm.

FERBER, Nicolaus

Eyn Sendtbrieff durch einen Hardian barfüsser Ordenns zu Marpurg mit Namen -- an den christlichen Fürsten Philippen von Gottes Gnaden Landgraven zu Hessen... H.ny.n. 1525. (8) lev. 4r. 20 cm.

FERRARIUS, Johannes Montanus

Adnotationes in Institutiones Iustiniani. Marburg, Franciscus Rhodus, 1532. (16) 336 lev. 8r. 16 cm.

FRIMICUS MATERNUS, Julius

Astronomicon libri VIII. Kiadta: Nicolaus Pruckner. Basel, Johann Herwagen, 1533. (16) 244, 143 (89) p. fm. 2r. 31 cm.

(FLACIUS, Matthias)

Carmina vetusta ante trecentos annos scripta... Wittenberg, Georg Rhaw, 1548. (32) lev. 8r. 15 cm.

FLACIUS, Matthias

Confutatio catechismi laurati Sydonis episcopi. H.ny.n. 1549. (20) lev. 8r. 15 cm.

FLACIUS, Matthias

Liber de veris et falsis adiaphoris. Magdeburg, ny.n. 1549. (28) lev. 8r. 15 cm.

38 (FLACIUS, Matthias) J 403 Jnt 4005

Notae verse et falsae religionis atque adeo ipsius Antichristi. Magdeburg, (Melchior) Michael⁶ Lotter, 1549. (60) lev. 8r. 15 cm.

39 FLACIUS, Matthias J 403 Jnt 4005

Quod hoc tempore nulla penitus mutatio in religione sit in gratiam impiorum facienda... Contra quoddam scriptum incerti autoris... H.ny.n. 1549. (16) lev. 8r. 15 cm.

40 FLACIUS, Matthias J 403 Jnt 4004

Quod locus Lucae VII.: "Dico tibi, remissa sunt ei peccata multa, nam dilexit multum", nihil Pharisaeae iusticiae patrocinetur. Magdeburg, ny.n. 1549. (8) lev. 8r. 15 cm.

41 FLACIUS, Matthias J 403 Jnt 4006

Reponsio ad epistolam Philippi Melanthonis. Magdeburg, ny.n. 1549. (12) lev. 8r. 15 cm.

42 FLORUS, (Julius) Lucius J 59 Jnt

Bellorum Romanorum libri IV. Wien, Hieronymus Vietor és Johann Singriner, 1511. (14) 60 lev. 4r. 21 cm.

43 FONTANUS, Jacobus J 229 Jnt 4003

De bello Rhodio. Hagenu, Johann Setzer, 1527. (56) lev. 4r. 21 cm.

44 FOUR, Johann du, Vitalis J 440 Jnt 4003

De remediis morborum. Mainz, Ivo Schöffler, 1531. (20) 271 (1) p. 2r. 33 cm.

45 Fragments vetustissimorum auctorum. MYRSILLUS: De origine Italiae et Tyrrhenorum. - Marcus Porcius CATO: Originum. - MANETHO: De regibus Aegyptorum. Basel, Johann Bebel, 1530. (8) 102 (2) p. 4r. 19 cm.

46 FRANCK, Sebastian J 216 Jnt

Chronica, Zeitbuch und Geschichtbibell... Ulm, Johann Varnier, 1536. 298 (helyesen: 288), 275, (19) lev. 2r. 32 cm.

57 FUCHS, Leonhard 7 105 5/11

De historia stirpium commentarii. Basel, (Michael) Isengrin, 1542. (28) 896
(4) p. fm. 2r. 38 cm. (Ed. princeps.) ^z

109 97 GALENUS, (Claudius) 7 37 5/11

Commentarium dissectionis venarum arteriarumque. - Compendium de nervis.
Ford: Antonius Fortolus. Paris, Simon de Colines, 1526. 20 lev. 4r. 22 cm.

38 105 GAZA, Theodoros 7 30 5/11

Introductio grammaticae (graecae)... cum interpretatione latina... Köln,
Johann Soter, 1525. (212) lev. fm. 8r. 15 cm.

100 GEBUILERUS, Hieronymus 7 44 5/11

Epitome ortus regii ac vetustissimi... Ferdinandi, Ungariae ac Bohemiae
regis... Hagenau, Johann Setzer, 1530. (106) lev. 1 t. fm. 4r. 21 cm.

104 GELLIUS, Aulus 7 46 5/11

Noctes atticae. Strassburg, Johann Knoblauch, 1521. (24) 336 (44) lev. 8r.
18 cm. ^z

102 GELLIUS, Aulus 7 225 5/11

Noctes atticae. Lyon, Sebastian Gryphius, 1532. (80) 555 (1) p. 8r. 17 cm.

106 105 Geminum de medica facultate opus. - ZOHAR, Abhomeron: Liber Theisir dahal-
modana vahaltadabir, i.e. Rectificatio medicationis et regiminis. - AVER-
ROES: Liber de medicina. Lyon, Jean Crespin, Jacob de Giunta megbizásából,
1531. (5) 123 (4) 171 (1) lev. 8r. 17 cm.

107 102 GESNER, Konrad 7 163 5/11

Bibliotheca universalis, sive catalogus omnium scriptorum... in tribus
linguis graece, latina et hebraica. Zürich, Christoph Froschauer, 1545.
(18) 631 (2) lev. fm. 2r. 35 cm. ^z

105 GESNER, Konrad 7 224 5/11

Pandectarum, sive partitionum universalium libri XXI. Zürich, Christoph
Froschauer. 2r. 27 cm.

1.vol. 1548. (6) 374 (2) lev.

2.vol. 1549. (8) 157 (15) lev.

HALY, filius Abenragel, Albohazen

Liber totius medicinae necessaria. Latinra ford. Stephanus. Kiadta Michael de Capella. Lyon, Jacob Myt, 1523. (8) 5-319 (1) lev. fm. 4r. 20 cm.

HAUG, Hans

Der Hungern Chronica. Wien, Hans Metsker, 1534. 65 (1) p. fm. 2r. 31 cm.

HEDIO, Caspar

Von dem zehenden. Ob und wie man den zugeben pflicht sey... Hall, Gabriel Kantz, 1525. (12) lev. fm. 4r. 20 cm.

Das Heldenbuch mit seinem Figuren. H.ny.n. 1545. (210) lev. fm. 2r. 30 cm.

HERMOGENES

De arte rhetorica. - APHTONIOS: Praeexercitamenta. Latinra ford: Anton Bonfini. Lyon, Sebastianus Gryphius, 1538. 383 (1) p. 8r. 16 cm.

HESSUS, Helius Eobanus

Psalterium universum. Zürich, Christoph Froschauer, é.n. (6) 126 lev. 8r. 16 cm.

HESSUS, Helius Eobanus

Sylvarum libri VI. Hagenau, Peter Brubach, 1533. (110) lev. 8r. 15 cm.

Historia wie S. Heinrich von Zutphan newlich yn Dittmars umbs Euangeliona willen gemartert und gestorben ist... H.ny.n. 1525. (8) lev. 4r. 20 cm.

HIERONYMUS, Sophronius Eusebius

Opera omnia. Basel, Johann Froben, 1516. fm. 2r. 38 cm. (Editio princeps.)

1. 1-2.vol. (28) 141 (1), 238 lev.
2. 3-4.vol. 169 (1), 149 (1) lev.
3. 5. vol. 287 (1) lev.
4. 6-7.vol. 135 (1), 118 (2) lev.
5. 8-9.vol. 104 (96), 203 (helyesen: 207) (1) lev.

421
114 HILARIUS 7 47 500

Opera. Kiadta: Desiderius Erasmus. Basel, Johann Froben, 1523. fm. 2r. 32 cm. 1 db.

1.vol. (24) 435 (1) p.

2.vol. 418 (34) p.

172
115 Historia augusta, ubi vitae caesarum a D. Iulio usque ad Massimilianum compilantur. Irták: Gaius Tranquillus Suetonius, Aelius Spartianus, Aelius Lampridius stb. Basel, Johann Froben, 1517. (96) 912 p. fm. 2r. 31 cm. ^z

HOMEROS *non. Hestemita*

Ilias. Latinra ford: Angelus Politianus. Paris, Christian Wechel, 1538. (3) 277 (12) lev. 8r. 19 cm. ^z

HOMEROS *non. Hestemita*

Odyssea. Latinra ford: Angelus Politianus. - Batrachomyomachia. Ford: Aldus Manutius. - Hymni deorum XXXII. Ford: Georgius Dartona. Paris, Christian Wechel, 1538. 250 (8) lev. 8r. 19 cm.

116 HUS, [Jan] Johannes 7 57 300

(Opera.) Függelékében: Processus consistorialis martyrii Johannis Huss... H.ny.é.n. fm. 4r. 20 cm. 1 db.

1.vol. (8) 98 (10) lev.

2.vol. (4) 74 lev.

3.vol. (4) 51 (1) lev.

Függelék: (22) lev.

117 IRACINTUS, Rudolphus 7 54 500

De gestis Julii II. Pontifex Maximus. H.ny. (előszó: 1511.) (22) lev. 4r. 19 cm.

118 IRENAEUS 9 13 400 2

Opus... in quinque libros digestum, in quibus mire reteggit et confutat veterum haeresem impias ac portentosas opiniones... (Adversus haereses). Kiadta: Desiderius Erasmus. Basel, Hieronymus Froben és Nicolaus Episcopus, 1548. (12) 338 (24) p. 32 cm.

JOHANNES Archiepiscopus Cantuariensis

Perspectiva communis. Venezia, Johannes Baptista Sessa, 1504. 20 lev. fm. 2r. 32 cm.

JOHANNES Salisberiensis

Polyoraticum, sive de nugis curialium et vestigiis philosophorum libri VIII. Paris, Berthold Rembolt és Johannes Parvus, 1513. (42) 232 lev. 4r. 21 cm.

JOSEPHUS, Flavius

Opera. Antiquitatum Iudaicarum libri XX. De bello Iudaico libri VII. Köln, Eucharius Cervicornus, 1524. (30) 347 (1) lev. fm. 2r. 34 cm. ^{II}

JOSEPHUS, Flavius

Opera. Ford: Rufinus. Basel, Johann Froben, 1524. (60) 907 (helyesen: 911) (1) p. fm. 2r. 34 cm.

JOSEPHUS, Flavius

Opera. Antiquitatum Iudaicarum libri XX. - De bello Iudaico libri VII. - Contra Apionem libri II... Basel, Hieronymus Froben és Nicolaus Episcopus, 1548. (8) 886 (34) p. 2r. 36 cm.

JOSEPHUS, Flavius

(Opera.) - De antiquitatibus libri XX. - De bello Iudaico libri VII. - De origine antiqua Judeorum... Paris, Jean Barbier, 1514. (1) CXCIIII (helyesen: 196), CX (88) lev. fm. 2r. 31 cm.

JUVENCUS, (Gaius Vettius Aquilinus)

Historia evangelica. Wien, Hieronymus Philualis és Johann Singriner, 1511. (66) lev. 4r. 22 cm.

(KÁLVIN János) Johannes Calvinus

Institutio religionis Christianae. Strassburg, Christian Wechel, 1545. (44) 505 (3) p. 2r. 31 cm.

127 (KARLSTADT) Carolstat, Andreas

Von dem Priesterthum und Opffer Christi. Ihen, Michelk ?, 1524. (22) lev. 4r. 20 cm.

128 (KARLSTADT) Carolstat, Andreas

Bit und Vermanung an doctor Ochssenfahrt. Wittenberg, ny.n. 1522. (6) lev. 4r. 20 cm.

129 (KIRCHMAIR), Thomas Naeogeorgus

Tragoedia nova Pammachius. Augsburg, Alexander Weissenhorn, 1539. (70) lev. fm. 8r. 15 cm.

(Korán)

Machumetis saracenorum principis, eiusque successoris vitae, ac doctrina, ipseque Alcoran... quae ante annos CCC... D. Petrus abbas Cluniacensis per viros eruditos... ex arabica lingua in latinam transferri curavit... Kiadta: Theodor Bibliander. 1-5. köt. Basel, Johannes Oporinus, 1543. 2r. 1 db, 30 cm.

1. köt. (24) 230 (10) p.

2. köt. (8) 178 (2) p.

3. köt. 163 (1) p.

4. köt. (Kantakuzenos) C., Joannes: Contra Mahometicam fidem christiana et orthodoxa assertio. (12) 124 (4) p.

5. köt. (Kantakuzenos)... assertio görög szövege. (8) 108 (2) p.

130 LACTANTIUS Firmianus, Lucius Coelius

Opera. - Divinae institutiones. - De ira Dei. - De opificio Dei. Desiderius Erasmus jegyzeteivel... Indexet készítette: Bartholomaeus Laurens. Köln, Peter Quentell, 1544. (24) 303 (1) p. 2r. 32 cm.

131 LAETUS, Julius Pomponius

Opera. - Compendium historiae Romanae. - De Romanorum magistratibus. - De sacerdotiis... Strassburg, Mathias Schürer, 1515. (18) 67 (helyesen:65) (1) lev. fm. 4r. 21 cm.

141
73
Libri de re rustica. - Marcus Porcius CATO: De agricultura. - Marcus Terentius VARRO: Rerum rusticarum libri III. - L. Junius Moderatus COLUMELLA: De re rustica libri XII. Venezia, Aldus és Andreas Asulanus, 1514. (8) 308 lev. 4r. 23 cm.

140
24
LOCHER, Johann 7 42 3. Koll. 8
Artickel 15... (Zwickau, Jorg Gastel), 1524. (2) lev. fm. 4r. 20 cm.

139
23
LOCHER, Jacob Philomusus 7 23 3. Koll. 8
Compendium rhetorices ex Tulliano thesauro. Strassburg, Reinhard Beck, 1518. (18) lev. 4r. 21 cm.

138
22
LUCANUS, Marcus Annaeus 7 33 3. Koll. 8
Pharsalia. H.ny.é.n. (140) lev. 8r. 16 cm.

137
21
LUCANUS, Marcus Annaeus 7 33 3. Koll. 8
Pharsalia. Strassburg, Johann Knoblauch, 1520. (168) lev. 8r. 17 cm.

136
20
LUTHER, Martin 7 183 3. Koll. 8
Aliquot epistolae... anno 1530 scriptae, de conciliationibus Christi et Be-
lial differentes... H.ny.n. 1549. (28) lev. 8r. 15 cm.

135
19
(LUTHER, Martin) 7 184 3. Koll. 8
Catechismus de decem praeceptis. H.ny.é.n. (152/?/) lev. fm. 8r. 16 cm. ³

134
18
LUTHER, Martin 7 183 3. Koll. 8
Duodecim consilia evangelica papistarum... Magdeburg, (Melchior) Michael
Lotter, 1550. (4) lev. 8r. 15 cm.

133
17
LUTHER, Martin 7 42 3. Koll. 8
Ein Sermon von der Bereytung zum Sterben. Wittenberg, ny.n. 1525. (10) lev.
fm. 4r. 20 cm.

132
16
LUTHER, Martin 7 42 3. Koll. 8
Ermanunge zum Fride auff die zwelff Artickel der Bawerschaftt yn Schwaben.
Wittenberg, ny.n. 1525. (20) lev. fm. 4r. 20 cm.

LUTHER, Martin 7 42. Jhr. Koll. 12

Eyn sermon auff des Ewangelion am Suntag nach der heyligen drey König Tag.
Luce am II. Wittenberg, ny.n. 1523. (8) lev. fm. 4r. 20 cm.

LUTHER, Martin 7 42. Jhr. Koll. 13

Eyn Sermon von stercke und zunemen das Glawbens unnd der Liebe. Aus der
Epistel S. Pauli sun Ephesernn. Wittenberg, ny.n. 1525. (10) lev. fm. 4r.
20 cm.

LUTHER, Martin 7 42. Jhr. Koll. 19

Eynn sermon von dem Tröstung des heylygen Geystes in dem Verfolgung über
des Ewangelion. Johannis am XV... H.ny.n. 1525. (4) lev. fm. 4r. 20 cm.

LUTHER, Martin 7 42. Jhr. Koll. 2

Ordenung eyns gameynen Kastens. - Radschlag wie die geystlichen Gutter
zu handeln sind. H.ny.n. 1523. (16) lev. fm. 4r. 20 cm.

LUTHER, Martin 7 42. Jhr. Koll. 20

Ordenung und Bericht wie es furterhin... gehalten soll werden, erstlich
durch doctorem -- ussgangenen... Hagenau, Johann Setzer, 1523. (34) lev.
4r. 20 cm.

LUTHER, Martin 7 42. Jhr. Koll. 6

Sententia de adiaphoris. Összegyűjtötte: Joachim Westphal. H.ny.n. 1549.
(32) lev. 8r. 15 cm.

LUTHER, Martin 7 42. Jhr. Koll. 27

Tesseredecas consolatoria pro laborantibus et oneratis. Augsburg, Ottmar
Silvanus, 1520. (14) lev. 4r. 21 cm.

MACCHIAVELLI, Niccolo 7 1550. Jhr.

Tutte le opere. H.ny.n. 1550. fm. 4r. 23 cm.

1.vol. 8, 351 p.

2.vol. (4) 116 p.

3.vol. 14 (2) 304 p.

4.vol. 168 p.

5.vol. 170 (2) p.

MAINUS, Jason 3 111 328

In primam et secundam codicis partem praelectiones. 1-2. vol. Lyon, ny.n. 1545. 207 (1), 186 lev. fm. 2r. 41 cm. 1 db.

MAINUS, Jason 3 112 52

In primam et secundam digesti novi partem praelectiones. 1-2. vol. Lyon, ny.n. 1545. 170, 196 lev. fm. 2r. 42 cm. 1 db.

MAINUS, Jason 3 113 328

In primam et secundam digesti veteris partem praelectiones. 1-2.vol. Lyon, ny.n. 1545. 196, 202 (helyesen: 204) lev. fm. 2r. 42 cm. 1 db.

MAINUS, Jason 3 114 52

In primam et secundam Infortiati partem praelectiones. 1-2. vol. Lyon, ny. n. 1545. 208 (helyesen: 210), 166 lev. fm. 2r. 41 cm. 1 db.

MAJOR, Georg 3 1191 528

Kurtzer und warhafftiger Bericht von dem Colloquio... zu Regenspurg... Wittenberg, Georg Rhaw, 1546. (72) lev. 4r. 23 cm.

MAJOR, Georg 3 1195 528 Woll 2

Sententiae veterum poetarum per locos communes digestae. Kraków, Mathias Scharffenberg, 1536. (12) 106 lev. fm. 8r. 18 cm.

MAJOR, Georg 3 1191 528 Woll 3

Zwo Predigten von zweierley Gerechtigkeit des Gesetzes und des Evangelii... Magdeburg, Johannes Lufft wittenbergi nyomdász megbizásából Christian Rödinger, 1550. (24) lev. 4r. 23 cm.

MANARDUS, Johannes 3 1129 528

Epistolarum medicinalium libri XX. - Annotationes et censurae in Johannis Mesve simplicia et composita. Lyon, Godofred és Marcel Bering, 1549. (40) 653 (3) p. 4r. 19 cm.

(MARGIT) navarrai királyné 3 1129 528

Marguerites de la Marguerite... 1-2. vol. Lyon, Jean de Tournes, 1547. 542 (2), 343 (2) p. fm. 8r. 19 cm. 1 db.

159 (MARSCHALCK, Nicolaus)

Annales Herulorum ac Vandalorum libri VII. -- Függelékében: Commentariolus annualium Herulorum, sive Megapolensium. Rostock, a Thuriusok műhelyében készítette Gunter Hyems, 1531. (56) lev. fm. 2r. 30 cm.

MEKUM, Friedrich

Eyn freündtlich Ermanung und Trostung aller Freündt und liebhaber Gottis Wort... Zwickau, Jorg Gastel, 1524. (14) lev. fm. 4r. 20 cm.

MELA, Pomponius

De situ orbis libri III. Komm: Joachim Vadianus. Wien, Johann Singriner, 1518. (13) 132 (2) lev. 2r. 31 cm.*

MELANCHTON, Philipp

Annotationes in evangelia, quae usitato more diebus dominicis et festis proponuntur... Wittenberg, Johannes Lufft, 1549. (16) 336 (helyesen: 361) (15) lev. fm. 8r. 18 cm.

MELANCHTON, Philipp

De ecclesiae auctoritate, et de veterum scriptis libellus. Wittenberg, Joseph Klug, 1550. (59) lev. fm. 8r. 15 cm.

MELANCHTON, Philipp

Enarratio brevis in epistolam ad Romanos. Wittenberg, Joseph Klug, 1541. (4) CCLXXVIII (13) lev. 8r. 16 cm.*

MELANCHTON, Philipp

Historia de vita et actis... Martini Lutheri... Wittenberg, Johannes Lufft, 1549. (48) lev. fm. 8r. 15 cm.

MELANCHTON, Philipp

Opera. Basel, Johann Nerwagen, 1541. 2r. 32 cm.

3.vol. 357 (1) p.

4.vol. 294 (2) p.

5.vol. (8) 363 (1) p.

MELANCHTON, Philipp

Praefationes in quosdam illustres autores. - Orationes de clarissimorum viro-
rum vitis. 2. tom. Strassburg, Craton Mylius, 1544. (8) 787 (7) p. 8r. 17 cm.

METZLER, Johannes

Primae grammatices Graecae partis rudimenta. Hagensau, Johann Setzer, 1532.
(72) lev. fm. 8r. 17 cm.

NACHTIGALL, Othmar

Die ganz evangelisch hystori... ordenlich verfasst, sambt einer Erleütterung
der schweren Örter... Augsburg, Simprecht Ruff, 1525. (64) 484 (28) p. fm.
8r. 17 cm.

NIKANDER

Alexipharmaka. Ford. és kómm: Johannes Gorraeus. Paris, Michel Vascosan, 1549.
70 (2) lev. 8r. 16 cm.

NIKANDER

Theriaka. - Alexipharmaka. Mindkettő névtelenek kommentárjával. Köln, Johann
Soter, 1530. (2) 103 (1) p. 4r. 20 cm.

NIKANDER

Theriaka. - Alexipharmaka. Ford: Johann Lonicer. Köln, Johann Soter, 1531.
(8) 109 (3) p. 4r. 20 cm. ³

NIPHUS, Augustinus

Expositiones in omnes Aristotelis libros. - De historia animalium libri IX.
- De partibus animalium, et earum causis libri IV. - De generatione animalium
libri V. Venezia, Hieronymus Scotus, 1546. (12) 413 (helyesen: 314), 216,
169 (3) p. 2r. 32 cm.

NORTHEUSIANUS, Leonhard Jacob

Von Uneinigkeit der Concilien der Priester Ehe und das hochwürdige Sacrament
des Leiba und Bluts Christi... Leipzig, Nicolaus Wolraben, 1546. (64) lev.
8r. 17 cm.

ODOFREDUS

Lectura perutilis super tribus libris codicis. Kiadta: Benedictus Vadiforus. Lyon, Jacob Myt, 1517. (6) 64 e. v. fm. 2r. 43 cm.

OECOLAMPADIUS, Johannes

Annotationes... in Joseam, Joelem, Amos, Abdiam, Jonam et Micham. Basel, (Andreas Cratander), 1535. (8) 282 (14) lev. 8r. 15 cm.^x

OECOLAMPADIUS, Johannes - ZWINGLI, Ulrich

Epistolarum libri IV. Bevezetéssel ellátta: Theodor Bibliander. Az életrajzokat Simon Grynaeus, Wolfgang Capito és Oswald Myconius irták. Basel, Thomas Platterus és Balthasar Lasius, 1536. (44) 212 (6) lev. 2r. 32 cm.

Ein Offenbarung und Gesicht das geschen ist dem... Herrn Sygismundus König tzu Ungern und Behem tzu Pressburg... H.ny.é.n. (4) lev. 4r. 20 cm.

ONKELOS

Thargum, hoc est, paraphrasis in sacra Biblia. Ford. és komm: Paulus Fagius. 1.tom. Strassburg, Georgius Machaeropoeus, 1546. (252) lev. 2r. 32 cm.

OPPIANOS

De piscibus libri V., görög és latin nyelven. Latinra ford: Laurentius Lippe. - (Pseudo) OPPIANOS: De venatione libri III. Venezia, Aldus és Andreas Asulanus, 1517. 166 (2) lev. 8r. 16 cm.

PARABOSCO, Girolamo

I diporti. Venezia, Giovanni Griffio, (1550 körül). (16) 240 (2) p. 8r. 15 cm.

PAULUS Crognensis

Panegyricus ad divum Ladislaum Pannoniae... - Panegyricus ad sanctum Stanislauum... Poloniae,... et pleraque alia connexa carmina... Wien, Johann Winterburger, 1509. (42) lev. fm. 4r. 21 cm.

PAULUS de Castro

Commentarii in codicem Iustinianum. Lyon, Jacob Myt, 1535. fm. 2r. 43 cm.
1.vol. 235 (1) lev.
2.vol. 153 (1) lev.

PAULUS de Castro

Commentarii in Digestum novum. 1-2.vol. Lyon, Melchior és Caspar Drechsel,
1535. 92, 112 lev. fm. 2r. 43 cm. 1 db.

PAULUS de Castro

Commentarii in Digestum vetus. 1-2.vol. Lyon, Melchior és Caspar Drechsel,
1535. 189, 143 (1) lev. fm. 2r. 43 cm. 1 db.

PAULUS de Castro

Commentarii in Infortiatum. 1-2.vol. Lyon, (Jacob Myt), 1535. 118, 141
(1) lev. fm. 2r. 43 cm. 1 db.

PAULUS de Castro

Consilia, Bernardinus Matius megjegyzéseivel és Henricus Ferrandat reper-
tóriumaival. 1-2.vol. Lyon, Thomas Bertheau, 1548. fm. 2r. 43 cm. 1 db.

(PEROTTI, Nicolaus)

Cornucopia, sive commentarium linguae latinae, et alia opera. - VARRO, M.
Terentius: De lingua latina libri III-VI... Venezia, Aldus és Andreas Asu-
lanus, 1513. 79 (1) lev., 1436 h., (1) lev. 2r. 34 cm.

PETRARCA, Francesco

Opera. - Carmen Bucolicum. - Africa, sive de bellis Punicis. - Epistolarum
libri III. Basel, ny.n. 1541. 583 (1) p. 8r. 16 cm.*

PETRUS (de Apono), Abanus

Conciliator differentiarum philosophorum. Venezia, ny.n. 1504. 265 (1) lev.
2r. 31 cm. (Ed. princeps)*

189 (PFINZING, Melchior)

Die Geuerlicheiten und einsteils der Geschichten des loblichen Steryparen und hochberümbten Helds und Ritters herr Tewrdannekhs. Nürnberg, Johann Schönsperger id., 1517. (290) lev. fm. 2r. 34 cm. (Ed.princeps) ^x

190 (PFINZING, Melchior)

Die Geuerlicheiten und einsteils der Geschichten des loblichen Sreytparen und hochberümbten Helds und Ritters herr Tewrdannekhs. Augsburg, Johann Schönsperger id., 1519. (290) lev. fm. 2r. 36 cm. ^x

PHILOPONUS, Johannes

Annotationes commentariae in libros priorum resolutiorum Aristotelis, Ammonius elðadáðai alapján. Ford: Lucillus Philalthaeus. Venezia, Hieronymus Scotus, 1548. 84 lev. 2r. 31 cm. ^x

PHILOPONUS, Johannes

Commentaria in libros posteriorum Aristotelis. Venezia, Hieronymus Scotus, 1550. 75 (1) lev. 2r. 31 cm.

PINDARUS Thebanus

De bello Troiano. - VEGIUS, Mephaeus: Astyanax. - Epigrammata quaedam divisorum autorum. Fano, Hieronymus Sonzinius, 1515. (40) lev. 8r. 14 cm. ^x

PIUS II. pápa

Historia de Bohemorum origine ac gestis. Köln, Heron Alopecius, 1524. (2) 189 (9) lev. fm. 8r. 15 cm.

PLUTARCHOS

Graecorum Romanorumque illustrium vitae. Basel, Michael Isengrin, 1549. (24) 392 lev. 2r. 26 cm.

PLUTARCHOS

Opuscula moralia. 1-2.vol. Lyon, Sebastianus Gryphius, 1542. (68) 568, 594 (2) p. 8r. 19 cm. 1 db.

(Poetae celebriores.) Basel, Robert Winter, 1544. (120) lev. fm. 8r. 15 cm. ^x

205
POLITIANUS, Angelus J 50.5.1

Opera. Lyon, Sebastianus Gryphius, 8r. 16 cm.

1.vol. 1539. (10) 699 (3) p.

2.vol. 1533. 326 (2) p.

3.vol. 1533. 373 (3) p.

210
PONTANO, Giovanni J 47.5.1

Opera. - Amorum libri II. - De amore coniugali III. - Tumulorum libri II...
Venezia, Aldus és Asulanus, 1518. 170 (2) (helyesen: 180) lev. 8r. 15 cm.

211
PONTANO, Giovanni J 122.5.1

Opera omnia soluta oratione composita. Libri primae partis. Venezia, Aldus
és Andreas Asulanus, 1518. (4) 326 (helyesen: 327) (1) lev. 4r. 22 cm.

212
PONTANO, Giovanni J 67.5.1

Opera. Urania, sive de stellis. - Meteororum. - De hortis hesperidum. Vene-
zia, Aldus és Asulanus, 1513. 255 (1) lev. 8r. 16 cm.

213
PONTANO, Giovanni J 114.5.1

Opera. Venezia, Jacobus Rubeus és Bernardinus Vercellenses, 1512. (128) lev.
2r. 31 cm.

214
PROKLOS J 22.5.1

Hypotyposis astronomicarum positionum. Basel, Johannes Walder, 1540. (6) 82
(2) p. 4r. 19 cm.

215
Proverbia Solomonis filii Davidis. Cum adnotationibus Philippi Melancho-
nis. Hagenau, Johann Setzer, é.n. 178 (14) lev. fm. 8r. 16 cm.

216
(RATRAMNUS) Bertramus J 45.5.1

De corpore et sanguine Domini. Függelékként: Augustinus, Aurelius: Episto-
la ad Dardanum de praesentia Dei et Christi. Genf, Michael Sylvius, 1541.
135 (1) p. 8r. 14 cm.

De re medica huic volumini insunt. **SORANUS**: In artem medendi Isagoge. - **ORIBASIIUS**: De victus ratione. - **Gaius PLINIUS SECUNDUS**: De re medica libri V. - **Lucius APULEIUS**: De herbarum virtutibus. Basel, Andreas Cratander, 1528. (12) 125 (1) lev. fm. 2r. 33 cm.

Repertorium commentariorum in ius civile domini Pauli de Castro... Lyon, (Jacob Myt), 1535. (128) lev. fm. 2r. 43 cm.

Repertorium in Jasonis praelectiones, quas in universum iuris civilis corpus posteris reliquit. Lyon, ny.n. 1545. fm. (188) lev. 2r. 41 cm.

RESENDE, Andreas de
Epitome rerum gestarum in India a Lusitanis. Löwen, Servatius Zassenus, 1531. (16) lev. 4r. 19 cm.

Rhetores Graeci. - **APHTONIOS**: Progymnasmata. - **HERMOGENES**: Ars rhetorica. - **ARISTOTELES**: Rhetoricorum ad Theodecten libri III. Venezia, Aldus, 1508. (16) 734 (2) p. 2r. 29 cm.

RITIIUS, Michael
De regibus Francorum libri III. - De regibus Hispaniae libri III... De regibus Ungariae libri II. Basel, Johann Froben, 1517. 85 (5) lev. fm. 4r. 21 cm. ^{III}

ROBORTELLUS, Franciscus
De facultate historica disputatio. - Laconici, seu sudationis explicatio. - De nominibus Romanorum... Kiadta Johannes Baptista Busdragus. Firenze, Lorenzo Torrentino, 1548. 354 (2) p. 8r. 18 cm.

RUSS, Wolfgang
Eyn sermon in welcher der Mensch gereytzt und ermant wirt zu Lieb der evangelischen Lere. Zwickau, Jorg Gastel, (előszó: 1523.) (8) lev. fm. 4r. 20 cm.

(**RÜXNER**, Georg)
Anfang, Ursprung unnd Herkommen des Thurniers in Teutzcher Nation... Siemern, Hieronymus Rodler, 1530. (13) 402 lev. fm. 2r. 33 cm. ^{III}

226
20 SABELLICUS, Marcus Antonius Coccius 5 226 328

Opera. - Rapsodiae historicae Enneadum libri XI. - Caspar HEDIO: Historica synopsis... Basel, Johann Herwagen és Erasmus Froben, 1538. 2r. 36 cm.

1.vol. (72) 855 (1) p.

2.vol. (60) 912, 159 (1) p.

74
20 SABINUS, Georgius 5 192 328 Koll. 2.

De electione et coronatione Caroli V. Mainz, Ivo Schöffler, 1544. (80)

lev. fm. 8r. 15 cm.

18
20 SALLUSTIUS CRISPUS, Gaius 5 182 328

Opera. De Lucii Sergii Catilinae coniuratione, ac bello Iugurthino historiae; in Marcum Tullium Ciceronem invectiva... Lyon, Antonius Vincentius, 1546. 285 (2) p. 16r. 12 cm.

203
20 SANNAZARO, Jacopo 5 31 328 Koll. 2.

Arcadia. Venezia, Aldus és Andreas Asulanus örökösei, 1534. 91 (1) lev.

8r. 16 cm.

43
20 SANNAZARO, (Jacopo) 5 47 328

De partu virginis et alia opera. Venezia, Aldus és Andreas Asulanus, 1527.

(8) 47 (1) lev. 8r. 15 cm.

31
20 SANNAZARO, Jacopo 5 31 328

Sonetti e canzoni. Venezia, Aldus és Andreas Asulanus örökösei, 1534. 48

(4) lev. 8r. 16 cm.

32
20 SAVONAROLA, Johannes Michael 5 168 328

Practica maior. Venezia, Giunta örökösei, 1547. (6) 300 lev. 2r. 34 cm.

33
20 SCHWANN, Johann 5 42 328 Koll. 9

Ein Sendbriff. Darinne er anzeigt aussz der Bibel und Schrifft... Wittenberg, ny.n. 1523. (8) lev. fm. 4r. 20 cm.

34
20 SIMPLICIUS 5 96 328

Commentaria in quatuor libros de coelo Aristotelis. Ford: Guillermus Merbetus. Venezia, Hieronymus Scotus, 1540. (3) 118 (1) lev. 2r. 31 cm.

270 35
SIMPLICIUS 796 Ant. Koll 2

Commentarii in libros de anima Aristotelis. Ford: Johannes Faseolus. Venezia, Octavianus Scotus, 1543. (6) 140 lev. 2r. 31 cm.

272 36
SIMPLICIUS 796 Ant. Koll 3

Commentaria in enchiridion Epicteti. Ford: Angelus Caninius. Venezia, Hieronymus Scotus, 1546. (2) 100 (2) p. fm. 2r. 31 cm.

274 37
SIMPLICIUS 796 Ant. Koll 4

Commentationes in praedicamenta Aristotelis. Venezia, Hieronymus Scotus, 1550. 77 (1) lev. 2r. 31 cm.

3
SOLINUS, Caius Julius *Wien. Hebr. Bibl.*

Polyhistor. Komm: Johannes Camers. Wien, Johann Singriner, 1520. (12) 336 (10-) p. fm. 2r. 31 cm. ^z

125 38
SPELT, Heinrich 7 1/2 Ant. Koll 6

Ain ware Declaration oder Erklärung der Profession... H.ay.n. 1524. (28) lev. fm. 4r. 20 cm.

127 39
STELLA, Erasmus 7 Ant. Koll 3

De Borussiae antiquitatibus. Basel, Johann Froben, 1518. 38 (2) lev. fm. 4r. 21 cm.

128 40
STÖFFLER, Johann 7 1/2 Ant. Koll 3

Von künstlicher Abmessung aller Grösse ebene oder nidere... Frankfurt, Christian Egenolff, 1536. (18) lev. fm. 2r. 32 cm.

126 41
STROZZI, Titus Vespasianus - STROZZI, Hercules 7 1/2 Ant. Koll 3

Poemata. Venezia, Aldus és Andreas Asulanus, 1513. (8) 100, 152 lev. 8r. 16 cm.

129 42
STUMPF, Johann 7 1/2 Ant. Koll 3

Gemeiner loblicher Eydgnoschafft Stetten, Landen und Völckeren Chronick würdiger Thaaten Beschreybung... Zürich, Christoph Froschauer, 1548. (6) 332 (10) 467 (10) lev. 5 térk. fm. 2r. 37 cm. (Ed. Princeps) ^z

SUETONIUS, Gaius Tranquillus

De vita Caesarum. Komm: Philippus Beroaldus és Marcus Antonius Sabellicus. Venezia, Philippus Pincius, 1510. (14) 341 (2) lev. 2r. 34 cm. ^{III}

SUETONIUS, Gaius Tranquillus

De vita caesarum. Decimus Magnus Ausonius toldalékjával. Lyon, Sebastianus Gryphius, 1539. 383 (1) p. 8r. 16 cm.

TERENTIUS AFER, Publius

Comoediae. H.ny.é. ?. (5) CCLXXXVII (2-) lev. ^{III}

TERTULLIANUS, Quintus Septimius

Apologeticus adversus gentes, cum sermone de aeterna vita. Venezia, Johannes Tacuinus, 1509. 22 lev. 2r. 31 cm.

TERTULLIANUS, Quintus Septimius

(Opera.) Scripta, et plura quam ante... Komm: Beatus Rhenanus. Basel, Hieronymus Froben és Nicolaus Episcopus, 1550. (12) 909 (63) p. 2r. 32 cm.

THADDAEUS Florentinus

Commentarii in. C. Galeni Michratechnen. Napoli, Antonius Frizius, 1522. (4) 244 (helyesen: 260) lev. 2r. 33 cm.

THADDAEUS Florentinus

Opera. Kiadta: Joannes Baptista Nicollinus. Venezia, ny.n. 1527. (4) 400 (2) lev. 2r. 33 cm.

(TRIMBERG, Hugo von)

Der Renner. Kiadta és átdolgozta: (Sebastian Brant.) Frankfurt, Jacob Cyriacus, 1549. 123 (1) lev. 2r. 30 cm. (Ed princeps.)

VENANTIUS FORTUNATUS, Honorius Clementianus

Carmen de Resurrectionis Dominicae die. - Vexilla regis et Pange linguam. - L.C. LACTANTIUS FIRMIANUS: Carmen de passione Domini. Kiadta: Georgius Cassander. Köln, Henricus Artopaeus, 1550. (8) lev. 4r. 20 cm.

VERGILIUS, Polydorus

Liber proverbiorum. Strassburg, Mathias Schürer, 1510. (60) lev. 4r. 19 cm.

Veterum quorundam brevium theologorum... elenchus... - IGNATIUS: Epistolae.
- POLYCARPUS: Epistola ad Philippenses. - DIONYSIUS Areopagita: Epistolae...
Basel, Heinrich Petri, 1550. (20) 662 (2) p. 2r. 32 cm.

VICO, Aeneas

Le imagini con tutti i riversi trovati et le vite de gli imperatori tratte
dalle medaglie et dalle historie de gli antichi. H.ny.n. 1548. (60) lev.
fm. 4r. 23 cm.

Victoria Porcheti adversus impios Hebreos... Kiadta: Augustinus Justiniani.
Paris, Guillaume Desplains, 1520. XCIIII lev. fm. 2r. 27 cm.

VIVES, Johannes Ludovicus

De disciplinis libri XX. Köln, Johannes Gymnicus, 1532. (32) 622 (2) p.
fm. 8r. 17 cm.

VIVES, Johannes Ludovicus

(Opera.) - De officio mariti. - De institutione foeminae Christianae. - De
ingenuorum adolescentum ac puellarum institutione. Basel, Johannes Oporinus,
(1541). (8) 569 (15) p. 8r. 18 cm.

WALTHER, Rudolph

Monomachia Davidis et Goliae... heroico carmine descripta... Zürich, Chris-
toph Froschauer, é.n. (7) 63 lev. fm. 8r. 16 cm.

(Was) Wes sich doctor Andreas Bodenstein von Karlstadt mit doctor Martin
Luther beredt zu Ihen ... H.ny.é.n. (12) lev. fm. 4r. 20 cm.

WESTPHAL, Joachim

Historia vituli aurei Aaronis ex capite 32. Exodi... H.ny.n. 1549. (8) lev.
8r. 15 cm.

WICEL, Georg

Catechisticum examen Christiani pueri ad pedes catholici praesuli... Mainz,
Franz Behem, 1545. (28) lev. fm. 8r. 16 cm.

WICEL, Georg

Sylvula dictorum ecclesiasticorum e Sanctibus Patribus promiscue collecto-
rum. Mainz, Franz Behem, 1544. 96 lev. 8r. 16 cm.

297 261
ZWINGLI, (Ulrik) Ulrich *7 2 Int.*

Ad Carolum Romanorum Imperatorem fidei ratio... Zürich, Christoph Frosch-
auer, 1530. 26 (helyesen: 36) lev. 8r. 15 cm.

298 263
ZWINGLI, (Ulrik) Ulrich *7 83 Int.*

Annotationes in evangelicam historiam de domino nostro Jesu Christo...
Kiadta: Leo Judä. Zürich, Christoph Froschauer, 1539. (52) 599 (1) p.
2r. 30 cm.

299 264
ZWINGLI, (Ulrik) Ulrich *7 19 Int.*

Commentarius de vera et falsa religione. Zürich, Christoph Froschauer,
1525. (16) 446 (helyesen: 436) (4) p. 8r. 16 cm.

300 265
ZWINGLI, (Ulrik) Ulrich *7 20 Int.*

Expositio brevis et luculenta in epistolam beati Jacobi. Zürich, Chris-
toph Froschauer, 1533. (1) 51 (1) lev. 8r. 17 cm.

301 266
ZWINGLI, (Ulrik) Ulrich *7 55 Int.*

Sermo de providentia Dei anamnema. Zürich, Christoph Froschauer, 1530.
80 lev. 8r. 16 cm.

302 267
ZWINGLI, (Ulrik) Ulrich *7 35 Int. Koll. 2*

Von der Fürsichtigkeyt Gottes. Ford. Leo Judä. Zürich, Christoph Frosch-
auer, 1531. (112) lev. 8r. 16 cm.

303 Melanchthon Philosophica I 277 Int
 304 " : Commentaria I 277 Int Koll. 2
 305 Perseus: 232 Int. 184 ab J. J. J. I 178
 306 Thuchsen: Synopsi I 277 Int Koll. 1
 307 Sanders: 174 I 279 Koll. 6
 308 1764 Int.
 309 Bonifacio: 20 uff. I 279 Koll. 4
 310 Bonifacio: 2250
 311 Debit: I 231
 312 Justo: I 232
 313 Epistolae: I 233
 314 Epistolae: I 234

207
10
21 1 del

Benda Kálmán

A Dunamelléki Református Egyházkerület
Ráday Levéltára^X

A Ráday Gyűjtemény Levéltára a Dunamelléki Ref. Egyházkerület levéltárából és a Ráday Könyvtár kéziratárából nőtt ki az utolsó néhány év folyamán. Az egyházkerület területének nagyobb része, a Duna-Tisza köze, a Dunántul keleti szegélye, a XVI-XVII. században török uralom alá került és északi pereme állandó harcok színhelye volt. Ez az oka, hogy itt nem támadhatott a református szellemiségnek olyan erős bástyája, mint a hódoltsági öv peremén a debreceni, pataki, nyugaton a pápai vagy keleten a nagyenyedi kollégium. Nem jöhetett létre ilyen később sem, a XVIII. században. A török hódítót ugyan kiűzték az országból, de helyébe a gyarmatosító Habsburg-hatalom lépett, mely a protestantizmusban a magyar nemzeti törekvések zászlóvivőjét látta és mindent elkövetett elgáncsolására, sőt megsemmisítésére. Tudjuk, egy évszázadig a protestánsok le sem telepedhettek Pest-Budán, s csak 100 éve, hogy a református főiskola az ország szívében megnyitotta kapuit. A táj reformátusságának tehát évszázadokig nem volt olyan szellemi központja, mint pl. a Tiszántulnak, s főleg nem volt olyan intézmény, mely a kálvinizmus kulturális törekvéseivel egygyéforrva, annak alma matere, táplálója, egyben pedig a mult emlékeinek tudatos begyűjtője és őrizője lett volna. Az egyházkerületi levéltár a legutolsó évekig nem lépte túl a közigazgatási szervek irattárának gyakorlati feladatkörét, - a főiskola könyvtára pedig, maga is fiatal intézmény, jellegénél fogva sem vállalhatta magára a levéltár feladatait.

Ez a magyarázata, hogy a Ráday Gyűjtemény Levéltára fejlődésében és jellegében is más, mint a kollégiumok több évszázados hagyományait vissza-tükröző debreceni, pataki vagy pápai egyházi levéltárak.

A Ráday-Levéltár alapjait 1951 őszén raktár le. Az egyházkerület, ki-mondottan tudományos elgondolással, önállósította levéltárát, szakembert állított az élére és feladatául tűzte ki az egyházi szervek levéltári anyagának, valamint az egyházi élettel kapcsolatban lévő világi személyek iratainak fokozatos begyűjtését és a tudományos kutatás számára való hozzáférhetővé tételét. 1955. január 1-ével a levéltár a könyvtárat is magába fogla-

^X Elhangzott a Ráday Gyűjtemény előadássorozatában, 1955. ápr. 29-én.

16 Ráday Gyűjtemény részévé vált. Ezzel végleg elszakadt azoktól a mindennapi gyakorlati feladatoktól, melyeket továbbra is a püspöki irattár lát el, s teljes erejével a tudomány ügyét szolgálhatja. A gyűjteménybe tömörülés folyamánként különben a levéltár kezelésébe került a Ráday Könyvtár kéziratára is, mely a szigorú értelemben vett kéziratokon kívül rendkívül fontos levéltári jellegű anyagot is őrzött, hogy mást ne említsünk, a Ráday család levéltárát és a protestáns ágensek iratait.

Mindennek és a négy év óta folyó iratbegyűjtésnek eredményeként a levéltár állaga nagymértékben megnövekedett. Ma már a legfontosabb egyházi szervek levéltárain kívül jelentős mennyiségű olyan iratanyagot is őriz, amelyik, tul esetleges egyháztörténeti fontosságán, az egyetemes magyar történet megismeréséhez is döntően járulhat hozzá. A levéltár felállításakor, 1951. őszén, iratanyaga nem haladta meg a 100 folyómétert. A Ráday Könyvtártól átvett iratok mintegy 150 fm gazdagodást jelentettek. A levéltárban azonban ma nagyjából 530 fm irat van, amiből tehát 280 fm a hároméves begyűjtő munka eredménye. A püspöki levéltáron kívül itt őrizzük 5 egyházmegye és 9 egyházközség teljes, 12 egyházközség töredékes iratanyagát, a kerület 3 nagy iskolájának levéltárát, a protestáns ágensek archivumát, 4 egyházi intézmény és 55 család vagy egyén levéltárát, melyek anyaga a XIII. századtól napjainkig terjed. Mindezekhez csatlakozik a kereken 1000 kötegből és kötetből álló kéziratár. Végül a Ráday Levéltárhoz tartozik a kecskeméti fióklevéltár, mely az eddig említetteken felül mintegy 100 fm iratot gondoz.

Az anyag ilyen rohamos növekedése fokozott feladatok elé állította a levéltárat. A beérkező iratanyag nagyobb részében rendezetlen volt. A nehézségeket még növelte, hogy a polcoktól a berendezésig és az iratok rendezéséhez elengedhetetlen kartonokig és hevederekig mindent ujonnan kellett előteremtteni. Elképzelhető, hogy ilyen körülmények között tág tere nyílott a levéltárban dolgozók munkavágyának, de leleményességének is. Míg az első évben az egyházkerületi levéltáros csak egymaga volt, s az ő megbízatása is csak heti 2 munkanapra szólt, 1955 január elseje óta a levéltár négy alkalmazottal dolgozik. Így vált lehetővé, hogy az iratanyag rendezése és alapleltározása komoly mértékben nekilendüljön, - úgyhogy ma már a bennlévő iratok 2/3 része rendezve van és alapleltára is elkészült.

A levéltárban őrzött iratanyag 3 nagyobb tárgyi csoportra oszlik: az egyházi szervek és intézmények iratanyaga, családi levéltárak és iratgyűj-

temények, s a kéziratrázi rész. A következőkben most már megkísérlém röviden jellemezni az egyes fontosabb állagokat.

Az egyházi iratanyag mennyiségre legnagyobb állaga az 1860 iratcsomót és kötetet számláló superintendensi, ill. püspöki levéltár. Közgyűlési jegyzőkönyvei 1626-ig nyulnak vissza, az egyházközigazgatási, canonica visitatio-s, bírósági és gazdasági iratok általában a XVIII. század közepétől vannak meg, megszakítatlan sorozatokban. Az iratanyag egyháztörténeti jelentőségére, azt hiszem, nem kell külön kitérnem, de megemlítem, hogy egyes részei általános történeti szempontból is figyelmet érdemelnek. Elsősorban a püspöklátogatási iratokat emelem ki, amelyek a XVIII. század végétől kezdve beszédes és színes anyagot nyújtanak a helytörténeti kutatásokhoz. A község és lakóinak pillanatnyi helyzetéről készült, nem egyszer részletesen dokumentált följegyzéseket történeti visszatekintések egészítik ki, amelyek sok esetben ma már meg sem lévő helyi följegyzésekre támaszkodnak, s mélyen visszanyulnak a reformáció korába. A másik az 1737-tel kezdődő egyházkerületi pénztári naplók sorozata (1794-től kezdve a nyugták is megvannak). Ez az általános magyar gazdaságtörténeti kutatónak is sok érdekeset mondhat.

Az eddig beszállított öt egyházmegyei levéltár (a felsőbaranyai, a Duna-Tisza közére kiterjedő kecskeméti, solti és pesti, valamint az Ipoly vidékén elterülő drégelypalánki) iratanyaga általában az 1600-as évek végéig megy vissza. Az esperesi székhely állandó változása miatt ezek a levéltárak már korántsem maradtak meg olyan teljes állapotban, mint a püspöki, de így is nagymennyiségű és fontos anyagot őriznek, főleg a XVIII. század végétől kezdve. A gazdaságtörténészek haszonnal forgathatják a többnyire gondosan megőrzött elszámolásokat, az anyag gerincét képező egyházközigazgatási iratok pedig helytörténeti szempontból is érdekesek lehetnek. A Türelmi Rendelet utáni évtizedek templomépítési iratai a művészettörténet érdeklődésére számíthatnak, az iskolákkal kapcsolatos szépszámú iratanyag az oktatástörténet mindeddig alig ismert fejezeteit világítja meg, s különösen a XVIII. századi iratok közt irodalmi jellegű kéziratok is előfordulnak.

Az egyházközségi levéltárak begyűjtését csak most kezdtük meg. A már itt lévők közül kiemelem Cegléd iratanyagát, mely a XVIII. századtól kezdve mindenre kiterjedő gazdag anyaggal tárja elénk egy alföldi mezőváros életét. 1721 óta gondosan vezetett kurátori számadásai, a külön kötegekben őrzött sószállítási iratok, a nagytemplom építésével kapcsolatos részletes elszámolások, a XIX. századi pestisjárványokra vonatkozó hivatalos és népies gyógy-

módokat előtáró följegyzések, és általános kulturtörténeti szempontból az iskolai iratok, az egyháztörténeten tülemelkedő értéket képviselnek. - Az első pesti református egyház (a Kálvin-téri gyülekezet) iratanyaga a Türelmi Rendelet utáni évtizedek felekezeti harcaihoz és egyben a reformkori főváros nemzetiségi és társadalmi viszonyainak kialakulásához jó forrás. Halas híres egyházközségi levéltára nagyrészt elpusztult a második világháborúban, de a megmaradt jegyzőkönyvek is visszanyulnak a XVII. századra, a későbbi időkből pedig az iratok a Kiskunság társadalmi viszonyaihoz adnak néhány jó fogódzót. De a kisebb helyek (a Pest megyei Pécel, a Tolna megyei Bölcse és Kölesd, vagy a Baranya megyei Maty) levéltára sem érdektelen; a parasztság és a földesurak harcára, a gazdálkodásra, az általános művelődési viszonyokra sok és jellemző adatot őriznek, főleg a XVIII-XIX. század fordulójáról.

Külön említem meg a kecskeméti egyházközség gazdag levéltárát, mely a XVI. század közepéig megy vissza. Ezt a legutóbbi hadműveletek idején teljesen összezilált iratanyagot Kecskeméten, a fióklevéltárban őrzik és nagyobb részét az utolsó másfél év folyamán már rendezték is. A felekezetek korai békés együttélésére vonatkozóan csakugy érdekes iratai vannak, ahogy a török hatóságokkal való viszonyra és általában a kecskeméti és kecskemétkörnyéki nép életére.

Az iskolai levéltárak közül az éppen 100 éve alapított református főiskolá (mai nevén Theológiai Akadémia), az ebből kivált ref. gimnázium és a századfordulón megnyitott Baár-Madas ref. leánygimnázium levéltára emelkedik ki. Anyagukból külön megemlítem az abszolutizmus-kori iratokat, melyekben sok adat található arra nézve, hogyan menekültek az egyház kevésbé ellenőrizhető keretei közé és éltek ott tovább az 1849-ben eltaposott nemzeti és társadalmi törekvések. Főleg a gimnázium levéltára mond közvetve sok érdekeset a főváros magyarrá válásának és társadalmi rétegződésének történetéhez.

A levéltár egyik legjelentősebb állaga a 110 folio kötetre rugó ágensi levéltár. A magyarországi és erdélyi protestáns egyházak az 1710-es évektől kezdve 1867-ig a központi kormányzervek mellett állandó ügyvivőket, ágeneket tartottak. Feladatuk az volt, hogy a kormányzerveknél képviseljék egyházuk és hítsorsosaik ügyét; ügyes-bajos dolgaikban, sérelmeik orvoslásában eljárjanak, a törvénytisértéseket, panaszokat, kéréseket formába öntsék és benyujtsák a mind az illetékes tisztviselőket, mind pedig egyházuk elől-

járóit állandóan tájékoztassák. Tevékenységük egyházi szempontból már a XVIII. század harmincas éveire központi jelentőségűvé vált, s főleg a XIX. század elejéig az is maradt. Hovatovább a superintendenciák, tractusok, egyházközségek, a falvak és egyes személyek közvetlenül az ágenshez juttatták el sérelmeiket vagy kéréseiket, s rájuk bízta annak eldöntését, hogy mindebből mit és hogyan hoz a kormánysszervek tudomására. Az ágensek levéltára tehát nemcsak az általuk beadott folyamodványokat s azok mellékleteinek fogalmazványát vagy másolatát őrizte meg, hanem az ország minden részéből, testületek és egyesek részéről felküldött leveleket, tudósításokat, aprólékos részletességű emlékiratokat, vizsgálati és tanukihallgatási jegyzőkönyveket, stb. is, amelyek ezernyi adatot tartalmaznak a falvak és városok lakóinak vallási és egyházi ügyeire, de legalább olyan mértékben mindennapi életére és általános helyzetére is. (Robotterhek, földesurakkal való viszályok, legelő- és bérletügyek, céhpanaszok, templomokkal kapcsolatos, művészettörténeti szempontból fontos följegyzések, stb. stb.). Ugyanakkor az ágenseknek hivatali működésükhöz állandóan szükségük volt a testvéregyházak hasonló ügyeinek ismeretére, a vallási ügyekben hozott korábbi törvényekre és uralkodói döntésekre, az országgyűlések és egyes bizottságaik tárgyalási jegyzőkönyveire, sőt iratanyagára, - ezeket tehát másolatban csakugy megszerezték, mint a megyék által vallási ügyekben tartott vizsgálatok jegyzőkönyveit, vagy jelentéseit. Ez a magyarázata, hogy az ágensi levéltár iratanyaga közvetve a XVII. század legelejéig visszanyulik és hogy nemcsak protestáns egyháztörténeti, de a ref. és ev. vallásu lakosság egész életének megismerése szempontjából is rendkívül nagyjelentőségű.

Ennek az egyház- és művelődéstörténeti, helytörténeti, általános és speciális gazdaságtörténeti, művészet- vagy népeességtörténeti szempontból egyaránt lényeges iratanyagnak a használatát ma már részletes, iratonkénti elenchus könnyíti meg. Ugyanakkor az ágensi levéltár legfontosabb részéről, mintegy egyharmadáról a legfontosabb tárgyi címszavak alapján, valamint személy- és helynevenként 24.000 cédulából álló mutató készült, (mindegyik rövid tartalmu utalással), mely a levéltári gyakorlatban, ugy tudjuk, uttörő kezdeményezés.

A Levéltár legszínesebb és legváltozatosabb anyagát a családi és egyéni iratok és iratgyűjtemények képezik. Közülük mind mennyiségre, mind jelentőségre kiemelkedik a Ráday család harmadfélsszáz csomónyi levéltára. Iratai 1200-zal kezdődnek (1526 előttről 106 oklevele van), igazi jelentő-

ségre azonban a XVII. század végétől emelkedik, párhuzamosan a család tagjainak az egyházi, politikai és kulturális életben elfoglalt jelentőségével. A Pest és a Nógrád megye területén birtokos köznemesi család a XVII. század derekán kezd kiemelkedni. Megyei tisztségeket viselnek. Ráday Gáspár a század végén Nógrád megye alispánja, fia, Pál azonban már országos jelentőségre emelkedik. A fiatal megyei nótárius II. Rákóczi Ferennek 1703-tól titkos secretáriusa, majd kancelláriai directora, diplomatája és többszörös külföldi követe, egyben egyik legbizalmasabb belső munkatársa volt. Ő készítette fejedelme nevében az országgyűlési előterjesztéseket, ő fogalmazta a követi utasításokat, levelezett a magyar diplomatákkal és a külföldi udvarokkal, ő írta a Manifestumot, a szabadságharc kiáltványait és éveken át ő szerkesztette a kurucok ujságját, az Igazmondó Mercuriust. 1711-ben Ráday Pál elfogadta a szatmári békét, beilleszkedett az új rendbe, s folytatva az ellenállást, ahogy lehetett, generális főkurátorként a protestáns egyházak Bécs elleni harcának volt vezéralakja két évtizeden át. Fia, I. Gedeon, egyházipolitikai tevékenysége mellett az irodalomnak és tudománynak szentelte életét. Ahogy apja, ő maga is művelte az irodalmat, igazi jelentősége azonban abban van, hogy a péceli könyvtárt országos viszonylatban szellemi és tudományos központtá fejlesztette, s irodalomtörténetírásunk benne látja a Kazinczy előtti magyar irodalmi élet első nagyhatású, tudatos szervezőjét. Fia a bárói, majd grófi címet megszerző II. Gedeon, a Türelmi Rendelet idején, majd az 1790/91-es országgyűlés vallásügyi tárgyalásain a reformátusok egyik főembere, fia, Pál, ugyanakkor az első magyar szintársulat megalapítója. A reformkorban IV. Gedeon Pest megye ellenzéki követe, majd a debreceni kormány főispánja, a szabadságharc előtt és után a Nemzeti Színház intendánsa. A család jelentősége a kiegyezés után hanyatlik le, bár tagjai a közpályán még egyre emelkednek, s több miniszter kerül ki soraikból.

Ez a rövid áttekintés egyuttal már az iratok jelentőségére is rávilágít. Ráday András, majd Gáspár iratanyaga még csak a XVII. századi megyei életre nyújt gazdag anyagot, - Ráday Pál iratai azonban már az egyetemes magyar politika és művelődéstörténet szempontjából is jelentősek. A kuruc szabadságharc történetét, Rákóczi országépítő és diplomáciai tevékenységét nem érthetjük meg Ráday Pál iratai nélkül: naplói, nagyszámu hivatalos fogalmazványa, kancelláriai főljegyzése, kiterjedt bel- és külföldi levelezése elsőrendű forrás a kurucok politikai történetéhez. (Ezeknek egyrészét adta ki nemrégiben a Tudományos Akadémia Ráday Pál iratai I. kötetében). A

későbbiekben egyházpolitikai iratai, az iskolák, a vallásszabadság, a protestáns önkormányzat ügyében folytatott harcainak dokumentumai, sokszázra rugó levelezése, a köztörténet szempontjából sem mellőzhetők, s a III. Károly-kori protestáns köznemesség ma még csak alig ismert magatartására és állásfoglalására jelentősége egyedülálló. Az országgyűlésekhez és vallásügyi tárgyalásokhoz kapcsolódó iratok mellett (melyek helytörténeti vagy iskolatörténeti szempontból is vetekednek az ágensi iratokkal) nagyjelentőségű kora tudósaival és művészeivel folytatott sűrű levelezése is. Hadd utaljak csupán Bél Mátyás, Mányoki Ádám, Páriz Pápai Ferenc, Debreceni Kamber Pál, vagy a kor ismert orvosa, Moller Ottó száznál több levelére.

Fia, Gedeon iratai elsősorban irodalomtörténeti szempontból nevezetesek. Bod Pétertől Kazinczyig és Batsányiig kora minden írójával és tudósával összekötteésben állt, s levelezése mennyiségre vetekedik Kazinczyéval.- Nincs a századnak tudományos problémája, az újraébredő nemzeti irodalomnak olyan próbálkozása, melyre fényt ne vetne ez a levelezés, nincs tollforgató ember, kitől valami írást ne őrizne. Emellett politikai szempontból sem érdektelen ez a levelezés, mely az egész országot behálózta, a Felvidék, az Alföld vagy Erdély szinte minden ismert köznemesi családjára kiterjedt, s ellentétben a hivatalos élet ellatinosodásával, majd elnémetesedésével, mindvégig magyarnyelvű.

II. Gedeon iratai egyházpolitikai szempontból jelentősek. Septemviri működése emlékét őrzi a M. Kir. Curia döntvényeinek és periratainak az 1780-tól az 1820-as évekig terjedő, teljesnek mondható hatalmas sorozata, politikai szereplését az 1790/91-es országgyűlés bizottsági tárgyalásaival kapcsolatos igen nagyszámu iratanyag és levelezés. Fia, Pál levéltárában a Kelenen László-féle első magyar szintársulat iratait találjuk meg, s ezt folytatják az 1820-as évektől kezdve zárt sorokban a Nemzeti Színház havi, majd naponkénti részletes elszámolásai, a színészekre, szereposztásokra, darabokra vonatkozó iratok és följegyzések (8 iratcsomó), színészettörténetünk másutt nem található, fontos emlékei.

Azt mondhatjuk tehát, a Ráday család levéltára fontos forrás XVIII-XIX. századi történetünk nem hivatalos, nemzeti oldalára. A bécsi vagy pozsonyi kormánykörök, az advari arisztokrácia életére hiába keresnénk benne adatokat, de annál gazdagabban világítja meg a nemzeti szabadságharcok történetét, a nemzeti kultúra, irodalom és művészet nem egyszer csak a mélyben lopva fejlődő életét, az aulikus körökkel szembenálló köznemesség gondolkozását, magatartását, és azt a szívós küzdelmet, melyet a Rádayak és a körü-

löttük csoportosulók a magyar nemzeti kultúra fennmaradásáért vívtak két évszázadon át.

Meg kell még említenem a Ráday levéltár rendkívül gazdag gazdasági iratanyagát. A Rádayak nem tartoztak a nagyvagyonu arisztokraták közé. Annál érdekesebb, hogy fejlett és korszerű gazdálkodással mégis milyen komoly jövedelmet tudtak kihozni földjeikből. A három megye területén mintegy 200 községben szétszórt, néha egészen apró birtokrészek gazdasági iratai a XVII. század elejétől kezdve megvannak, a szokásos urbáriumokon és inventárokön kívül az ispánoknak adott utasítások, elszámolások, tizednyugták, följegyzések, birtoktérképek, levelek is igen nagy számban. A gazdasági iratanyag 90 fasciculust tölt meg, - olyan gazdagság, mellyel kevés birtok dícesekehethet. Gyűjteményünk egyik munkatársa most fogott hozzá az iratok feldolgozásához. Azt hisszük, a számos nagybirtok után tanulságos lesz megismerni egy korszerű módon termelő nemesi középbirtok gazdálkodását.

Történetünk nemzeti oldalát világítják meg a többi családi levéltárak iratai is. A báji Patay családe (mely 1412-vel kezdődik) az Északkeleti Felvidék köznemességének XVI-XVII. századi életére nyújt igen gazdag anyagot. Patay Sámuel, II. Rákóczi Ferenc tokaji harmincadosának iratanyagát pedig a szabadságharc gazdaságtörténetéhez is érdemes átnézni. Ha kevésbé sokrétű anyagot őriz is, a XVI-XVII. századi nemesség magatartására hoz adatokat a Sáros-Ung megyei Both, valamint a zempléni Körtvélyessy család levéltára.

A XVI-XVII. századi gazdasági fejlődésre országos viszonylatban jelentős anyagot őriz a Jerney Gyűjtemény. A Pozsonyi Kamara levéltárát a múlt század első felében az akkor korszerűnek vélt elvek szerint kislejtezték. Az iratok egyrésze Jerney János, az ismert nyelvész tulajdonába került, aki azokat megyénként csoportosította és időrendben 25 folio kötetbe köttette. A végvárok fenntartásának pénzügyi és katonai vonatkozásai, a váruradalmak jobbágyösszeírásai, harmincadelszámolások, megyei adókirovások és kimutatások, a történelmi családok birtokügyi folyamodványai és a Kamarához írt magánlevelek elsősorban gazdasági, de politikai történeti szempontból is jelentősek. Csak a Rákóczi szabadságharcra egy kötetnyi irat vonatkozik, de ugyanigy az erdélyi fejedelmek korábbi harcaira is.

Thököly korára Nemessányi Bálint, a fejedelem diplomatájának és többszörös külföldi követének iratai vetnek fényt a Nemessányi család levéltárában. Thököly sajátkezü bizalmas utasításai, különösen diplomáciai vonatkozásban mondanak sok újat.

A XVIII. századi kismenesi gazdálkodásra és életformára több jellegzetes család irattárát őrizzük, főként a Duna-Tisza közéről. Ilyenek a Halas környékén birtokos Balla, Bibó, Kiséri Péter, dabasi Halász család, a nagykőrösi Sárközy, Báthory és a XVII. századra is visszanyúló Sigray, a megye északi részére a Puky és Egressy Galambos család levéltára. Kulturhistóriai szempontból érdekes a generációkon át református lelkészeket adó ráckevei Fejes és Koroknai családok iratanyaga, főként levelezésük. A felvilágosodás eszméinek Duna-Tisza-köz-i megjelenésére és elterjedésére a magyar jakobinus mozgalomban is részes Fodor Gerzson nagykőrösi tanár és Turós Péter ócsai prédikátor töredékes iratai forgathatók haszonnal.

A XIX. század első évtizedeinek történetére alapvető forrás Szemere Pál, az ismert író, nyelvész és lapszerkesztő levéltára, (benne egy csomónyi nyelvészeti kézírata) és az általa gyűjtött Szemere Tár 22 folio kötetnyi iratanyaga. Szemere rendszeresen gyűjtötte kora politikusainak és íróinak leveleit és kézíratait. Több száz Kazinczy, Kölcsey, Wesselényi, Kisfaludy, Bajza, Eötvös és Kossuth levél, kézírattöredék mellett a kor másodvonalbeli litterátorai és tudósai (Döbrentei, Vitkovics, Édes Gergely, Pálóczi Horváth Ádám stb.) is nagyszámu irattal vannak benne képviselve. A reformkori Magyarország történetét nyújtják ezek az iratok, a kor legkiválóbbjainak, az események irányítóinak vagy szemtanúinak tollából. Bennük egyébként bő forrásra talál Kossuth életének, a Pesti Hírlap történetének, Lovassy László perének, a nagy kolerajárványnak, az országgyűlésnek vagy az irodalomnak kutatója. Az iratokból sokat közreadtak már - nagyobbbrésztük azonban még mindig feldolgozatlan.

Az irodalom és tudománytörténet a későbbi időkben is gazdag anyaggal van képviselve. Jászay Pál, a politikában is szereplő történész levelezése mellett Pólya József orvos, a Lovassy László perében alkalmazott elmeszakértő följegyzéseit, orvosi rajzait emeljük ki, melyeket magyar orvostörténeti szempontból egyedülállónak mondanak, s amelyek politikai vonatkozásokban is bővelkednek. A későbbi időkben Szász Károly, Baksay Sándor kézíratai mellett a töredékes Jókai iratokat, majd napjainkból Vargha Gyula és Bánffy Miklós irodalmi hagyatékát említhetjük.

A Reformkor és az abszolutizmus politikai mozgalmaira fontos forrás a Tanárky család levéltára. Különösen Tanárky Gedeon, Nagykőrös 48-as képviselőjének, a kiegyezés után Eötvös József kultuszállamtitkárának hivatalos iratait és nagyszámu levelezését érdemes végignézni, azonkívül Báthory Gábor püspöknek, majd fiának, az abszolutizmus korában jószándékkal, de rossz

eredménnyel hivatalt vállalt császári miniszteri főtanácsosnak följegyzéseit. Általános történeti szempontból is érdekesek az intranzigensen Kossuth - párti Dobos János ceglédi ref. lelkésznek, az utolsó rendi országgyűlés díétai prédikátorának följegyzései, levelei és prédikációi, valamint a pesti ref. főiskola megalapítójának, Török Pál püspöknek az 1840-es évekre és az abszolutizmus korára, annak egyházi és politikai mozgalmaira egyaránt rendkívül gazdag és nagy iratanyaga.

A szabadságharc és főleg az emigráció történetére elsősorban Thaly Zsigmond honvéd ezredes iratait, Kossuth-tal és az emigráció vezetőivel való kiadatlan levelezését és töredékes naplóit kell megemlitenünk. Ehhez a csak nemrég birtokunkba került anyaghoz csatlakoznak a párisi emigráns Kemény Farkas, a Genfben nyomdát állító Puky Miklós töredékes iratai és a szegedi vészbíróság elnökének, Varga Ferencnek emigrációs levelezése.

A múlt század második felétől kezdve igen gazdag levéltárunk egyháztörténeti anyaga. A Budapesti Ref. Theológiai Akadémia körül csoportosuló egyházi vezető férfiak iratainak begyűjtését levéltárunk elsőrendű feladatának tartja, s nem kis eredménnyel végzi is. Köztörténeti szempontból viszont megint felemlíthetünk néhány családi levéltárat, amelyeknek iratanyaga egyházi vonatkozásai révén került hozzánk. Ilyenek a már említett Tanárky levéltárban Tanárky Béla honvédtáboroknak az I. világháborúra vonatkozó iratai, amelyek különösen az 1916-os erdélyi hadjáratra forrásértékűek. A két világháború közti időből pedig a XIX. század derekáig visszanyúló Imre család levéltárában Imre Sándor egyetemi tanár, kultusz-államtitkár iratai, valamint Balogh Jenő igazságügyminiszternek, a Tudományos Akadémia egykori főtitkárának levéltára.

Végezetül kéziratárunkról kellene még megemlékezni, ennek anyaga viszont külön ismertetést kíván. Most csak annyit említek róla, hogy a reformáció korától napjainkig terjed, s a protestáns theológia és filozófia mellett a szépirodalom, nyelvészet, a korai statisztika és a történettudomány is gazdagon képviselve van benne.

Hosszu beszámolómnak végére értem. Talán akadnak, akik szerénytelenségnek vélik, hogy egy mindössze négyéves multa, visszatekintő intézmény, amelynek iratanyaga mennyiségben eltörpül az országos nagy levéltárak mellett, szerény eredményeit a nyilvánosság elé tárja. Mi mégis megtettük, mert úgy gondoljuk, amink van, az az egész magyar tudomány és kultúra közkinccse, s kötelességünk nem az, hogy elzárjuk, hanem éppen ellenkezőleg, hogy tudományos kutatóink figyelmét ráirányítsuk.

Pap László

Főigazgatói beszámoló jelentés
a Rádai Gyűjteményben az 1955. évben végzett
munkáról

A Rádai Gyűjteményt a Dunamelléki Református Egyházkerület 1954. dec. hó 9-én tartott közgyűlésének 35. sz. határozata hozta létre, mellyel az addig különállott Rádai Könyvtárat és az Egyházkerületi Levéltárat, valamint ezeknek kecskeméti fiókin intézményeit közös szervezetbe fogta össze. Ennek a határozatnak értelmében működött 1955. jan. 1-től a Rádai Gyűjtemény, melynek részei Budapesten a Rádai Könyvtár, vagy teljes címén: a Dunamelléki Református Egyházkerület Rádai Könyvtára; a Rádai Levéltár, illetve teljes címén: a Dunamelléki Református Egyházkerület Rádai Levéltára s ezeknek kecskeméti fiókin intézményei, teljes címükön: a Rádai Könyvtár fiókja, Kecskemét, illetve a Rádai Levéltár fiókja, Kecskemét. Az egyházkerületi közgyűlés a szervezet élére főigazgatói címmel dr. Pap Lászlót, a Budapesti Református Theológiai Akadémia dékánját, a Rádai Könyvtár vezetőjét állította. A Gyűjtemény közvetlen felügyeletére Gyűjteményi Bizottságot szervezett, melynek tagjai: az egyházkerületi elnökségen kívül a Gyűjtemény főigazgatója, a Rádai Könyvtár vezetője, a Rádai Levéltár vezetője, a Budapesti Theológiai Akadémia dékánja, a bácskiskunsági egyházmegye esperese, a kecskeméti egyházközség rangidős lelkipásztora és az egyházkerületi közgyűlés által 3 évre választott két tag, jelenleg Deme László esperes és Jáky Gyula ügyvéd, egyházmegyei gondnok.

A Rádai Könyvtárban a folyó évben a következők dolgoztak: 1. Beliczay Angéla, 2. Jalsoviczky Sándor, 3. Kovácsy Sándor, 4. Segesváry Viktor és 5. Zsindely Endre, teljes munkaidővel, valamint Magi Erzsébet, napi két órai munkaidővel. A takarítói teendőket Nagyapáti Sándor látta el.

A Rádai Levéltárban az év folyamán több személyi változás is történt. Az évet Benda Kálmán, Csáji Pál és Németh Balázs teljes munkaidővel, Fiers Tamás fél munkaidővel kezdte. Sajnos Fiers Tamás június 20-án tragikus baleset áldozata lett. 1955. szept. 1-vel a Budapest-Északi Egyházmegye esperese félmunkaidővel a levéltárba osztotta be Dobos Dezső nyugalmazott lelkészt, aki azonban súlyos vakbélműtete miatt az év végéig hivatalát nem tudta elfoglalni. Okt. 1-től a Dunamelléki Egyházkerület elnöksége a Le-

véltárba osztotta be Szücs Judit segédlelkészt. Okt. folyamán azonban Szücs Judit a Theológiai Akadémia dékáni irodájának vezetőjét volt kénytelen helyettesíteni, úgyhogy levéltári szolgálatát csak novemberben kezdte el.

Kecskeméten a könyvtári és levéltári fiók vezetője Tollas Béla nyugalmazott lelkipásztor, kinek Pásthly János nyugalmazott gimnáziumi igazgató volt a segítsége. Hosszabb-rövidebb ideig önként segédkeztek a könyvtári, illetve levéltári munkában Huszárik György és Muzsnyay Lajos theológiai akadémiai hallgatók, Dr. Váry István tanító, presbiter és Fáblián Barna tisztviselő.

A Ráday Gyűjtemény és egyes részlegei elhelyezésében lényeges változás nem történt. Nagy nyereség a Könyvtár számára az olvasóterem, valamint a két iroda parkettezése, továbbá az olvasóterem és az iroda között üvegajtó kiképzése, s végül az iroda bejárata elé szelfogó készítése. A Levéltárban mintegy 150 folyóméter új polc készült, a levéltári dolgozószobában pedig a nyomtatványanyag számára 60 folyóméter könyvespolc.

A gyarapodás a Gyűjtemény mindkét ágánál számottevő. A Ráday Könyvtárban 226 könyvet vásároltunk, 781.60 Ft. értékben, ajándékozás útján kaptunk még 599 kötetet. Folyóirat 91 járt a Könyvtárba; ezek közül 19-re előfizettünk, 72-t pedig ajándékba kaptunk. E folyóiratok nyelvi megoszlása a következő volt: magyar 23, orosz 1, angol 22, francia 11, holland 10, német 24. Katalógushálózatunk a jelentési idő alatt 7426 db-bal szaporodott. A Levéltárban ugyanezen idő alatt az iratanyag 108 tétel szám alatt mintegy 200 folyóméternyi irattal gyarapodott, melynek tekintélyes része (mintegy, 120 folyóméter), A Ráday Könyvtártól átvett anyag ugyan, de a letét, ajándék, vagy vétel útján bekerült új anyag terjedelme is mintegy 80 folyóméter. Idetartoznak: a püspöki levéltárnak eddig a püspöki hivatalban őrzött része, a drégelypalánki-, tolnai-, vértessaljai- és külső-budapesti egyházmegyei levéltárak, Ócsény, Nagykőrös és Szigetbecse, valamint Nagyváty egyházközségek levéltára, részben vagy egészben. A családi levéltárak közül pedig Thaly Zsigmond, Victor János, Gyárfás István, Jászay Pál, Fodor Gerzson, Novák Olga, Soltész Elemér, Tóthfalussy József, Csürös István, a Medgyessy család levéltára, illetve a levéltár töredékei, valamint Wesselényi Miklósnak 3 levele, melyet a Magyar Országos Levéltár helyezett nálunk letétbe. Végül 72 kézirat, a XVIII-XX. századból, tulnyomó többségében Nagykőrös letétjeként, továbbá egy Arany János és egy Tompa Mihály kézirat;

melyeket egy özvegy lelkipásztornétól vásároltunk. A levéltár kézikönyvtárának gyarapodása ezen idő alatt 21 kötet. Kecskeméten a fiókkönyvtár gyarapodása 456 mű volt, 548 kötetben, valamennyi ajándék.

A földolgozási munka a Ráday Könyvtárban különböző irányban folyt. Mindenekelőtt az új szerzeményeket kellett feldolgozni. Feldolgozásra került 750 mű, 814 kötetben. Ezek közül általános mű volt 24 kötet, filozófia 24, teológia 458, társadalomtudomány 42, nyelvtudomány 17, természettudomány 4, alkalmazott tudományok 3, művészet 18, szépirodalom 160, történelem 64. A kiadványok nyelve szerint a megoszlás a következő volt: magyar 309, angol 96, francia 36, holland 37, német 317, orosz 1, spanyol 1, klasszikus nyelvek 17. Az új feldolgozással párhuzamosan folyt Ráday Pál és Gedeon könyvtárának az ún. törzssanyagának feldolgozása, mely befejezéshez ért. A jelentés által felölelt időszakban feldolgozásra került itt 887 mű, 1468 kötetben. Ugyancsak tovább folyt az 1711 előtti magyar irodalom feldolgozása, betűrendes, időrendi, nyomdász és bibliográfiai katalógussal. Ebből is elkészült 225 mű, 600 cédulával. Feldolgoztuk az 1945 utáni magyar és külföldi folyóirat anyagot is, melyek száma 95, összesen 357 kiadói kötetben. Kecskeméten a fiókkönyvtárban ez idő alatt 1789 művet katalógizáltak 1919 kötetben, 4920 katalóguslappal. A levéltárban az anyag rendezése és alapleltározása, a kéziratári anyag rendezése és katalógizálása, valamint levéltári elenchus készítése folyt. Alapleltár készült a püspöki levéltár 450 csomójáról, az egyházmegyei levéltárak 150 csomójáról, az egyházi intézmények 19 csomójáról, a Ráday család levéltárának 231 csomójáról, a Török család levéltárának 22 csomójáról, valamint 24 kisebb családi levéltárnak 63 csomójáról. Ezt a munkát Banda Kálmán és részben Fiers Tamás végezték. A kéziratári anyag rendezésén és katalógizálásán Csáji Pál dolgozott, aki mintegy 1000 kézirat feldolgozásával készült el. Ugyanő készítette elenchust a Jerney Gyűjtemény XVII-XXV. kötetéhez. A kecskeméti levéltári fiók ezen idő alatt 55 csomó iratot dolgozott fel, melyek közül 573 iratról elenchust is készítettek.

A forgalom a Gyűjtemény valamennyi egységénél nagy volt. A Könyvtárba beiratkozottak száma: 403. Ezek megoszlása a/ nem szerint: férfi 323, nő 80; b/ foglalkozás szerint: munkás 28, értelmiségi 261, tanuló 108, egyéb: 6; c/ lakóhely szerint: nagybudapesti 310, vidéki 93. Az olvasótermet 10 hónap alatt - amelyből 105 napig a könyvtár az építkezések miatt zárva volt - 7305-en látogatták. Külső használatra kiadtunk 3989 művet, ol-

vasótermi használatra 8426-ot. A Levéltár ezen idő alatt 218 kérvényt intézett el, ezen tulmenőleg külső kölcsönzés volt a Levéltárból 24 esetben, adatszolgáltatást 18 esetben nyújtott a Levéltár, főleg egyházi intézmények megkeresésére. Kecskeméten a könyvtárfiók 40 személynek kölcsönzött 324 művet, míg a levéltári kutatók számát külön nem tünteti fel, de megjegyzi, hogy többen végeztek Arany János, Jókai és Mátyási József életére, valamint a Kecskeméti Theologia történetére vonatkozó kutatásokat.

Mind Budapesten, mind Kecskeméten kiállítások révén is igyekeztünk a Könyvtár, illetve Levéltár anyagát közkinccsá tenni. Budapesten márciusban a Ráday Könyvtár szép kötései címen rendezett impozáns kiállítást B. Koroknay Éva, az Országos Iparművészeti Múzeum osztályvezetője, akit erre a célra Dobrovits Aladár, az Iparművészeti Múzeum főigazgatója lekötélvező készséggel bocsátott rendelkezésre. Szeptemberben, a Budapesti Theológiai Akadémia centenáriumaival kapcsolatban rendezett Gyűjteményünk emlékkiállítását, míg okt. 31-én reformációi emlékkiállítását mutattunk be. Gyűjteményünk anyaga gazdagította egyébként az Országos Színház-történeti Kiállítást és a Vörösmarty Emlékkiállítását. Kecskeméten az ottani fiók áprilisban rendezett emlékkiállítását a multszázadi kecskeméti theológiai főiskola történetére vonatkozó anyagból, valamint gazdag anyaggal vett részt a Kecskeméti Múzeumban a B. Koroknay Éva által rendezett Alföldi városok könyvművészete c. kiállításon.

Gyűjteményünkben a szoros értelemben vett könyvtári, illetve levéltári munkán kívül is komoly tudományos munka folyt. Január végén jelent meg Benda Kálmán, Esze Tamás, Maksay Ferenc és Pap László szerkesztésében Ráday Pál iratai I. kötete, mely II. Rákóczi Ferenc kancelláriai directorának 1703-1706 közti iratait közli s melyet a Magyar Tudományos Akadémia adott ki. A munka II. kötetét most rendezi sajtó alá Benda Kálmán, Maksay Ferenc és Pap László; Benda Kálmán A Booskal-szabadságharc c. munkája a Művelt Nép kiadásában jelent meg. Ugyanő befejezte és lektorálásra átadta a Magyar Tudományos Akadémiának A magyar jakobinusok c. forráskiadvány I. kötetének okmánytárrészét.

Csáji Pál folytatta kutatásait a XVIII. századi református egyház népi mozgalmaira és irodalmi szempontból jelentős személyeire. Csider Szabó Pálról írott tanulmánya megjelent a Református Egyház októberi számában. Összeállította a Theológiai Akadémia tanárainak névsorát, szolgálati ide-

jük feltüntetésével, - ez a kimutatás megjelent az Akadémia centenáriumi-kötetében.

Németh Balázs anyaggyűjtést végzett a Ráday birtokok XVIII. századi gazdálkodásának történetéhez. Batsányi három levele Ráday Gedeonhoz c. adatközlése sajtó alatt van az Irodalomtörténeti Közleményekben. Munkácsi Albertről írt tanulmánya a Református Egyház-ban jelent meg.

Segesváry Viktor febr. 26-án előadást tartott A Ráday Könyvtár történetéről, mely a Református Egyház-ban meg is jelent. Ugyanerről a témáról szóló 13 ives tanulmányát az Akadémiai Kiadó az Irodalomtörténeti Főbizottság javaslatára kiadásra elfogadta és beillesztette 1956. évi tervébe. Horváth Ádám levele Ráday Gedeonhoz c. közlése megjelent az Irodalomtörténeti Közleményekben. Könyvismertetést írt Bailie "The Belief in Progress" c. művéről a Református Egyház-ba. Az Ut-nak és a Református Egyház-nak az év elejétől külső munkatársa volt és mint ilyen, főként magyar történeti imádságokat szállított az egyes számokhoz. Az Ut nov. 6-i számában Foktövi Jánosról írt cikket Egy elfeledett prédikátor emlékezete címen.

Zsindely Endre május 27-én előadást tartott Ráday Gedeonról; (megjelent a Református Egyház-ban.) Külföldi magyar kortársak Mányoki Ádámról címen cikket írt a Művészettörténeti Értesítő-be. Elkészítette Benda Kálmán Booskai szabadságharorról szóló könyvének ismertetését és adstgyűjtést végzett Ráday Gedeonról készülő monográfiájához, valamint a A péceli kastély építése és berendezése című cikkéhez.

Uj vállalkozása volt Gyűjteményünknek a folyó évben a Ráday teák bevezetése. Nem minden előzmény nélkül történt ez. A Ráday Pál iratait sajtó alá rendező munkaközösség már az előző években rendezett a Könyvtár olvasótermében egy-egy előadóestet. Ebből a kezdeményezésből nőtt ki voltaképpen a Ráday teák gondolata. Eleinte minden hónap utolsó péntekén, majd nov.-tól kezdve első pénteken 6 órai kezdettel előadások hangzanak el a Könyvtárban, melyeket egy csésze tea mellett fesztelen megbeszélés követ. Eddig a következő előadások hangzottak el: január 28-án, a könyv megjelenése alkalmából, Benda Kálmán: Ráday Pál Iratai I. kötetének ismertetése; febr. 25-én Segesváry Viktor: "A Ráday Könyvtár története"; márc. 25-én B. Koroknay Éva: "A Ráday Könyvtár különleges kötése"; ápr. 29-én Benda Kálmán: "A Ráday Le-

véltár ismertetése"; máj. 27. Zsindely Endre: "Ráday Gedeon"; nov. 4. Mátyuszné Császár Edit: "A Rádayak és hazai színjátszásunk kezdetei"; dec. 2. Huszár Lajos: "Az éremgyűjtő Ráday Gedeon." - Az előadások nem a nagyközönség részére szólnak, hanem kizárólag szakemberek kapnak rá meghívást a könyvtár, levéltár, egyháztörténet, köztörténet, irodalomtörténet, művészettörténet, színháztörténet stb. témakörökből. Kezdeményezésünket a szakörök kedvezően fogadták, a teák állandó látogatottsága 50-80 fő között van.

A kiszállások közül meg kell említenem a Gyűjtemény főigazgatójának debreceni, pápai, sárospataki és kétszeri kecskeméti útját, melyek célja részben a testvérintézményekkel való kapcsolat ápolása és tapasztalatcsere szerzése, részben - Kecskemét esetében - a felügyelet és tanácsadás volt. Külön elismeréssel kell megemlékeznem arról az egyhónapos utról, melynek kapcsán a Levéltár vezetője, Benda Kálmán és munkatársa, Németh Balázs, a tolnai és baranyai egyházmegyének 82 gyülekezetét járta végig, mindenütt ellenőrizve az egyházmegyei és egyházközségi levéltárakat, illetve könyvtárakat.

Bőven kijutott Gyűjteményünknek a látogatókból is. A belföldi látogatók közül meg kell említenem egyházunk püspökeit, az Állami Egyházügyi Hivatal elnökét, elnökhelyettesét és munkatársait, a Rabbiképző Intézet igazgatóját és növendékeit, a Képzőművészeti és Iparművészeti Gimnázium könyvkötő szakosztályának III-IV. éves növendékeit, a Csepeli leánygimnázium IV. oszt. növendékeit. - A külföldiak közül a Theológiai Akadémia centeriuma alkalmából itt jártakat említem (Micheli, Hellstern, Lord, Payne, Visser't Hooft, Bailie, Arbuthnot, Zankow, Wagner, Berkhof, Chabada, Michalkó, Niemöller, Kavelka, Hromadka, Hromadkáné, Eissfeldt, Eissfeldtné, Oxnam, Oxnamné, Stauffer, Staufferné) valamint Jan Dabrovskyt, a lengyel tudományos akadémia elnökségének tagját.

Ami az anyagi ügyeket illeti, a Könyvtárra költött összeg az 1955. évben összesen 122.552,15 Ft.-ot tett, (személyi kiadások: 79,518.- Ft., az állomány gyarapítását szolgáló kiadások: 20,169.20 Ft., egyéb dologi kiadások: 22,864.95 Ft.) - A Levéltárra költött összeg 54,296.90 Ft. volt; (személyi kiadások: 37,097.- Ft., az állomány gyarapítását szolgáló kiadások: 5,392.70 Ft., egyéb dologi kiadások: 11,807.20 Ft.)

Hátra van még ezután a Ráday Gyűjtemény 1956. évi munkatervének ismertetése. A Könyvtár a következő munkákat vette tervbe:

1. Összesen 5000 mű feldolgozása. Ennek részei az újonnan érkező anyag feldolgozása, a RMK elkezdett feldolgozásának befejezése, a Bibliagyűjtemény rekatalogizálása, a folyóratár rekatalogizálása és a feldolgozatlan anyag folytatólagos katalogizálása. Ebben a munkában résztvesznek Kovácsy Sándor, Segesváry Viktor, Zsindely Endre, Beliczay Angéla és Magi Erzsébet.
2. Amennyiben az előbbi munkák üteme lehetővé tenné, sor kerülne az olvasóterem kézikönyvtárának feldolgozására, részben pedig rekatalogizálására.
3. Legalább négy kiállítás a Könyvtár anyagából.

A Levéltár 40 egyházközségi levéltár beszállítását vette tervébe. Ezek elhelyezésére 100 folyóméter levéltári polc szükséges. Alapleltárt tervez 26 levéltári egységről, befejezi a kéziratári rész berendezését és katalogizálását, felállítja, egybegyűjti és rendezi térképtárát. Az egyházi jellegű jegyzőkönyveket, értesítőket és hivatalos nyomtatványokat szintén összegyűjti, rendezi és katalogizálja. Elkészíti 5 levéltári egység elenchesét, elkezd a levéltári személy-, hely- és tárgymutató felállítását. A nyári időszakban 50 gyülekeleti levéltárat kíván ellenőrizni.

A Gyűjtemény folytatja a Ráday teák rendezését, melyek kapcsán januárban Pap László tart előadást a Ráday Levéltár ágensi aktagyűjteményéről, februárban Németh Balázs a Ráday birtokok XVIII. századi gazdálkodásáról. márciusban Elekes György orvostörténész Pólya Józsefről, áprilisban Felvinczi Takács Zoltán professzor Benyovszky Móric kínai utjáról, májusban pedig Belényessy Márta, a Néprajzi Múzeum tudományos dolgozója, "A XVI. századi prédikációk, mint néprajzi kutatásaink forrása" címen.

Ugyanigy folytatja a Gyűjtemény az olvasók tájékoztatását az érkezett új könyvekről, valamint a folyóiratokban megjelent theológiai tárgyú cikkekről.

A tudományos munka terén Benda Kálmán és Pap László Maksay Ferencsel együtt sajtó alá rendezi a Ráday Pál iratai c. forráskiadvány II. kötetét. Benda Kálmán ezenkívül hozzákezd Ráday Pál 1711 utáni egyházpolitikai működésének feltárásához. Csáji Pál a XVIII. századi református egyházi népi mozgalmakra végez kutatásokat és feldolgozásokat készít ebből a tárgykörből. Doboš Dezső egybegyűjti és lemásolja Ráday Pál 1711 utáni egyházpolitikai működésének iratanyagát. Jalsovicsky Sándor elkészíti a Ráday Könyvtárban található 1711 utáni XVIII. századi magyar irodalom bibliográfiáját. Németh Balázs befejezi adatgyűjtését és elkészíti tanulmányát a Ráday bir-

tokok XVIII. századi gazdálkodásáról. Segesváry Viktor hozzákezd "A XVIII. századi református barokk" című téma feldolgozásához. Zsindely Endre befejezi anyaggyűjtését és hozzákezd Ráday I. Gedeon című monográfiájához.

A kecskeméti fióknál a könyvtár terve a mintegy 1500-2000 kötetet kitevő régebbi theologiai művek rendbeszedése és katalogizálása. Amennyiben ideje engedi, rendezi és jegyzékbe foglalja a folyóiratokat és lapokat. A levéltári részleg folytatja a még feldolgozatlan anyag rendezését és elkészíti az eddig feldolgozott anyag összefoglaló mutatóját. Összegyűjti a kecskeméti írók kéziratait.

SZABÁLYRENDELET
A DUNAMELLÉKI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET
RÁDAY GYŰJTEMÉNYÉRŐL

I. A RÁDAY GYŰJTEMÉNY ÉS FELÜGYELETE

1. A Dunamelléki Református Egyházkerület könyvtára és levéltára egységes gyűjteménybe tömörül.

2. A gyűjtemény neve: A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye. Pecsétjének felirata: Ráday Gyűjtemény, Budapest.

3. A Ráday Gyűjtemény részeli:

a) a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Könyvtára, együtt a kecskeméti fiókkönyvtárral. Pecsétjének felirata: Ráday Könyvtár, Budapest. A fiókkönyvtár pecsétje: Ráday Könyvtár Fiókja, Kecskemét;

b) a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, együtt a kecskeméti fióklevéltárral. Pecsétjének felirata: Ráday Levéltár. A fióklevéltár pecsétjének felirata: Ráday Levéltár Fiókja, Kecskemét.

4. A Gyűjtemény a jövőben más, tudományos rendeltetésű intézményekkel bővíthet.

5. A Ráday Gyűjtemény fenntartója a Dunamelléki Református Egyházkerület, egyházi hatósága az egyházkerületi közgyűlés. Sürgős szükség esetén az egyházkerületi elnökség intézkedik, de intézkedéseit köteles a legközelebbi közgyűlésnek bejelenteni.

6. A Ráday Gyűjtemény fenntartásához és fejlesztéséhez szükséges anyagi fedezetről az Egyházkerület gondoskodik rendes évi költségvetése keretében. A pénztárt a Ráday Gyűjtemény pénztárosa, illetve a főigazgató által ezzel megbízott valamelyik tisztviselője kezeli.

7. Az egyházkerületi közgyűlés választja a Ráday Gyűjtemény vezetőit. Felső fokon intézkedik a gyűjtemények szervezetére és működésére vonatkozó ügyekben.

8. A Ráday Gyűjtemény felügyeletét, valamint a részgyűjtemények egy-
séges irányítását a Ráday gyűjteményi bizottság és a Ráday Gyűjtemény fő-
igazgatója végzi.

9. A Ráday gyűjteményi bizottság tagjai:

- a) az egyházkerületi elnökség, egyben a bizottság elnöksége;
- b) a Ráday Gyűjtemény főigazgatója, egyben a bizottság elnöke;
- c) a Ráday Könyvtár vezetője;
- d) a Ráday Levéltár vezetője, egyben a bizottság jegyzője;
- e) a Budapesti Református Teológiai Akadémia dékánja;
- f) a Bácskiskunvári Egyházmegye esperese;
- g) a kecskeméti református egyházközség rangidős lelkipásztora;
- h) az egyházkerületi közgyűlés által három évre választott két tag,
kik közül az egyik lelkesítői képesítésű.

10. Az elnököt akadályoztatása esetén a Ráday Könyvtár vezetője, il-
letve ennek akadályoztatása esetén a Ráday Levéltár vezetője helyettesíti.

11. A bizottság határozatképes, ha tagjainak kétharmada jelen van.

12. A gyűjteményi bizottság feladatai:

- a) a Ráday Gyűjtemény szervezésére és működésére vonatkozó minden ügy-
ben véleményt nyilvánít és javaslatot tesz az egyházkerületi közgyűlésnek;
- b) megtárgyalja a Gyűjtemény főigazgatójának a Gyűjtemény állapotáról
és működéséről szóló jelentéseit és arra vonatkozó javaslatait;
- c) megtárgyalja a Gyűjtemény zárószámadását és költségvetését és azok
jóváhagyását illetően javaslatot tesz a közgyűlésnek;
- d) jóváhagyja a Gyűjtemény rendtartását (ügyviteli szabályzatát) és
munkatervét.

13. A gyűjteményi bizottság üléseit közvetlenül az egyházkerületi köz-
gyűlés előtt tartja, de a Gyűjtemény főigazgatójának kívánságára a bizott-
ság elnöksége bármikor egybehívhatja.

14. A Ráday Gyűjtemény főigazgatóját - a gyűjteményi bizottság javas-
latára - az egyházkerületi közgyűlés választja, hat évi időtartamra. A volt
főigazgató hat év leteltével újra megválasztható. A főigazgató lehet egyben
a Ráday Könyvtár vezetője, vagy a Ráday Levéltár vezetője.

15. A főigazgató tiszteltdiját a gyűjteményi bizottság javaslatára az egyházkerületi közgyűlés állapítja meg.

16. A Ráday Gyűjtemény főigazgatójának feladatai:

a) felügyel arra, hogy a könyvtár és levéltár rendeltetésűeknek, valamint a rájuk vonatkozó egyházi és állami jogszabályoknak megfelelően működjenek;

b) egységes szempontból irányítja a részgyűjtemények működését, úgy, hogy azok rendeltetésűeknek legjobban megfeleljenek és egymással összhangban működjenek;

c) résztvesz a Könyvtár és Levéltár munkatervének és költségvetésének összeállításában és ellenőrzi annak végrehajtását;

d) negyedévenként ellenőrzi a Könyvtár és Levéltár pénzkezelését;

e) az egyes gyűjtemények vezetőinek javaslatát meghallgatja, az általános jogszabályok keretei közt engedélyezi a Gyűjtemény tisztviselőinek esetleges rendkívüli szabadságát, fizetés-előleg kérését, továbbá a tudományos tisztviselők esetleges állandó "kutató napjait", kiküldetését;

f) egyházi és állami hatóságokkal szemben képviseli a Gyűjteményt;

g) a Gyűjtemény állapotáról és működéséről - a részgyűjtemények megfelelő jelentései alapján - jelentést tesz a gyűjteményi bizottságnak, illetve az egyházkerületi közgyűlésnek;

h) jóváhagyásra előterjeszti a gyűjteményi bizottságnak, illetve az egyházkerületi közgyűlésnek a Gyűjtemény zárószámadását és költségvetését;

i) kétes vagy vitás esetekben dönt arról, hogy az egyes gyűjteményi anyagot melyik részgyűjteménybe kell besorolni;

j) engedélyezi a Könyvtár zárt anyagából és kéziratából, valamint a Levéltárból történő esetleges kölcsönzéseket;

k) könyvtári vagy levéltári kutató-engedély megvonása csak az ő hozzájárulásával történhet.

17. A főigazgató előadója a gyűjteményi bizottságnak, tanácskozó tagja az egyházkerületi közgyűlésnek és az Egyházkerület pénzügyi bizottságának.

18. A főigazgató akadályoztatása esetén a Ráday Könyvtár vezetője, annak akadályoztatása esetén a Ráday Levéltár vezetője helyettesíti.

19. A Zsinat és az Egyetemes Konvent az egyházkerületi gyűjtemények tekintetében az egyházi jogszabályok alapján őket megillető jogokat gyakorolják.

II. A RÁDAY KÖNYVTÁR

20. A Könyvtár feladatai:

- a) a tudományok minden ágából összegyűjti az olyan irodalmi műveket, amelyek a tudományok művelői és a tudományok iránt érdeklődők számára általános tájékozódást nyújtanak, - különösen a magyar nemzet és a protestáns egyházak történetére, kulturájára vonatkozó forrásműveket, valamint a hazai és külföldi fontosabb teológiai, bölcsészeti és társadalmi műveket;
- b) a szerzett anyagot feldolgozza, raktározza, megőrzi és katalógus rendszerén keresztül helybeli olvasásra, illetve kölcsönzésre hozzáférhetővé teszi;
- c) felvilágosító szolgálatával megkönnyíti a könyvtár használatát, neveli és irányítja az olvasókat és elősegíti a tudományos kutatást;
- d) a tudomány szolgálatában együtt működik az egyház többi tudományos gyűjteményeivel, állandó és rendszeres kapcsolatot tart egyéb könyvtárakkal és tudományos intézetekkel;
- e) az olvasás irányítása és népszerűsítése érdekében felvilágosító munkát végez, ennek keretében kiállításokat, könyvankétokat stb. rendez.

21. A Könyvtár részei:

- a) incunabulumok (ősnymtatványok) és antikvák;
- b) Régi Magyar Könyvtár (RMK);
- c) az eredeti Ráday-könyvtár;
- d) modern könyvtár;
- e) folyóirattár.

22. A Könyvtár tudományos és adminisztratív ügyeit - a főigazgató és ellenőrzése mellett - a Könyvtár vezetője végzi.

23. A Könyvtár vezetőjének feladatai:

- a) elkészíti a Könyvtár rendtartását és munkatervét, melyet a főigazgató útján a gyűjteménybizottságnak jóváhagyás végett bemutat;
- b) a Könyvtár szervezetére és működésére vonatkozó minden ügyben véleményt nyilvánít és javaslatot tesz a főigazgatónak, illetve az egyházkerületi közgyűlésnek;
- c) a Könyvtár állapotáról és működéséről évenként jelentést tesz a főigazgatónak;

d) elkészíti a Könyvtár évi zárószámadását és költségvetését és a főigazgató útján ezt előterjeszti a gyűjteményi bizottságnak, illetve a közgyűlésnek;

e) a költségvetés keretén belül utalványoz;

f) intézi a Könyvtár alkalmazottainak munkabeosztását és munkájukat ellenőrzi;

g) a könyvtárosok, segédkönyvtárosok és hivatalsegédék alkalmazására javaslatot tesz a főigazgatónak, illetve a gyűjteményi bizottságnak;

h) teljes joggal vezeti és irányítja a Ráday Könyvtár kecskeméti fiókját.

24. A Ráday Könyvtár vezetőjét a gyűjteményi bizottság javaslatára az egyházkerületi közgyűlés választja végleges minőségben. Alkalmazásra az általános jogszabályok érvényesek. Fegyelmi tekintetben az Egyházkerület illetékes hatósága alá tartozik.

25. A Könyvtár vezetője, könyvtáros és segédkönyvtáros csak egyetemet vagy főiskolát végzett személy lehet.

26. A Könyvtár tudományos és adminisztratív ügyeinek végzésére a könyvtárvezetői álláson felül a szükséglethez képest könyvtárosi, segédkönyvtárosi állások, továbbá hivatalsegédi állások is szervezhetők egyházkerületi közgyűlési határozattal.

27. A segédkönyvtárosokat, továbbá a hivatalsegédéket, akik nem feltétlenül végleges alkalmazottak, a könyvtárvezető javaslatára a főigazgató alkalmazza.

28. A könyvtárosok, segédkönyvtárosok és hivatalsegédék alkalmazásával kapcsolatban az általános jogszabályok érvényesek. Fegyelmi tekintetben az Egyházkerület illetékes hatósága alá tartoznak. Munkakörüket, illetve beosztásukat a rendtartás állapítja meg.

29. A Ráday Könyvtár kecskeméti Fiókjára a budapesti Ráday Könyvtár szabályzata és rendtartása értelemszerűen alkalmazandó.

30. A Ráday Könyvtár kecskeméti Fiókjának vezetőjét a Dunamelléki Református Egyházkerület elnöksége alkalmazza a Ráday Gyűjtemény főigazgatójának, illetve a gyűjteményi bizottságnak javaslata alapján.

31. A Fiókkönyvtár vezetője szolgálati szempontból a budapesti Rádai Könyvtár vezetője alá tartozik.

32. A kecskeméti Fiókkönyvtár anyagi terheit a kecskeméti református egyházközség, a Bácskiskunsági Református Egyházmegye és a Dunamelléki Református Egyházkerület közösen viselik az Egyházkerületi Közgyűlés 34/1953. számú határozata szerint.

III. A RÁDAY LEVÉLTÁR

33. A Levéltár feladatai:

a) magában foglalja az Egyházkerületnek és azoknak az egyházi szervezeteknek levéltári anyagát, amelyek működése az Egyházkerület kötelékébe tartozó több egyházmegye területére terjed vagy terjedt ki;

b) gyűjti az egyházkerületi, vagy országos vonatkozású egyháztörténeti vagy történeti értékű iratokat, vagy azok másolatait;

c) gyűjti az Egyházkerület területén működő vagy működött egyházi szervezetek, ezek között a főiskolák és iskolák levéltári anyagát;

d) összegyűjti az egyházi szervezetek birtokában lévő könyvtárakban, illetőleg az ezekhez tartozó kéziratárakban őrzött és levéltárinak minősülő iratanyagot;

e) letétként átveszi az egyházi szervezetek levéltári és a folyó ügyintézésben rendszeresen már nem használt irattári anyagát, ha annak megfelelő szakszerű elhelyezéséről, őrzéséről és kezeléséről az illetékes egyházi szerv nem tud gondoskodni;

f) letétként átveszi a veszélyeztetett állapotban lévő, sérült, egyébként pusztulásnak kitett, vagy olyan iratanyagot, amelyre nézve a szabályrendeletnek, vagy a vonatkozó állami jogszabályoknak az egyházi levéltárakra, vagy irattárakra is kiterjedő rendelkezéseit nem tarják meg;

g) a tulajdonos (fenntartó) egyházi szerv kérelmére letétként átveszi az 1944. év december hó 31. előtt keletkezett bármilyen levéltári anyagot;

h) valamely egyházi szerv megszűnése, vagy más egyházi szervvel egyesülése (beolvadása) esetén átveszi a folyó ügyintézésben rendszeresen nem szükséges teljes levéltári anyagot és a száz évnél régebben lezárt anyakönyveket;

i) vállalja egyháztörténeti vagy történeti iratoknak - a tulajdonjog fenntartásával - megőrzésére való átvételét, az iratok tulajdonosával kötött szerződésben megállapított feltételek szerint;

j) őrzi, kezeli, rendesi és az érdeklődőknek kutatás céljából az erre irányadó szabályok szerint rendelkezésre bocsátja levéltári anyagát.

34. A Levéltár tudományos és adminisztratív ügyeit - a főigazgató irányítása és ellenőrzése mellett - az egyházkerületi levéltáros, egyben a Levéltár vezetője végzi.

35. A Levéltár vezetőjének feladatai:

a) elkészíti a Levéltár rendtartását és munkatervét, melyet a főigazgató útján a gyűjteményi bizottságnak jóváhagyás végett bemutat;

b) a Levéltár szervezetére és működésére vonatkozó minden ügyben véleményt nyilvánít és javaslatot tesz a főigazgatónak és az ő útján a gyűjteményi bizottságnak, illetve az egyházkerületi közgyűlésnek;

c) a Levéltár állapotáról és működéséről évenként jelentést tesz a főigazgatónak, valamint a konventi levéltári előadónak és rajta keresztül az állami levéltári főhatóságnak;

d) elkészíti a Levéltár évi zárószámadását és költségvetését és a főigazgató útján ezt előterjeszti a gyűjteményi bizottságnak, illetve a közgyűlésnek;

e) a költségvetés keretén belül utalványoz;

f) intézi a Levéltár alkalmazottainak munkabeosztását és munkájukat ellenőrzi;

g) a levéltárosok, segédlevéltárosok és hivatalsegédék alkalmazására javaslatot tesz a főigazgatónak, illetve a gyűjteményi bizottságnak;

h) teljes joggal vezeti és irányítja a Ráday Levéltár kecskeméti Fiókját;

i) a Levéltárban folyó kutatásokra engedélyt ad; de a kutatási engedély megtagadásához a főigazgató hozzájárulását kell kérnie;

j) levéltári szakügyekben közvetlen kapcsolatot tart a konventi levéltári előadóval.

36. A Ráday Levéltár vezetőjét (a Ref. Egyh. Levéltári Szabályzatban kimondott feltételek figyelembevételével) a gyűjteményi bizottság javaslatára az egyházkerületi közgyűlés választja végleges minőségben. Alkalmazására az

általános jogszabályok érvényesek. Fegyelmi tekintetben az Egyházkerület illetékes hatósága alá tartozik.

37. A Levéltár vezetője, levéltáros és segédlevéltáros csak egyetemet vagy főiskolát végzett személy lehet.

38. A Levéltár tudományos és adminisztratív ügyeinek végzésére a levéltárvezetői álláson felül a szükséglethez képest levéltárosi, segédlevéltárosi állások, továbbá hivatalsegédi állások is szervezhetők egyházkerületi közgyűlési határozattal.

39. A levéltárosokat, továbbá a hivatalsegégeket, akik nem feltétlenül végleges alkalmazottak, a levéltárvezető javaslatára a főigazgató alkalmazza.

40. A levéltárosok, segédlevéltárosok és hivatalsegédek alkalmazásával kapcsolatban az általános jogszabályok érvényesek. Fegyelmi tekintetben az Egyházkerület illetékes hatósága alá tartoznak. Munkakörüket, illetve beosztásukat a rendtartás állapítja meg.

41. A Ráday Levéltár kecskeméti Fiókjára a budapesti Ráday Levéltár szabályzata és rendtartása értelemszerűen alkalmazandó.

42. A Ráday Levéltár kecskeméti Fiókjának vezetőjét a Dunamelléki Református Egyházkerület elnöksége alkalmazza a Ráday Gyűjtemény főigazgatójának, illetve a gyűjteményi bizottságnak javaslata alapján.

43. A Fióklevéltár vezetője szolgálati szempontból a budapesti Ráday Levéltár vezetője alá tartozik.

44. A kecskeméti Fióklevéltár anyagi terheit a kecskeméti református egyházközség, a Bácskiskunsági Református Egyházmegye és a Dunamelléki Református Egyházkerület közösen viselik az Egyházkerületi Közgyűlés 34/1953. számú határozata szerint.

T a r t a l o m j e g y z é k

	oldal
Előszó	3
Benda Kálmán: Alvinozi Péter kassai prédikátor történeti főljegyzései. 1598-1622	5
Segesváry Viktor: Egy magánkönyvtár a 18. században (Ráday Pál és Ráday Gedeon a magyar kultúra szolgálatában).	27
Zsindely Endre: Ráday Gedeon élete és munkássága	36
Huszár Lajos: Az éremgyűjtő Ráday Gedeon	46
Csáji Pál: Csider Szabó Pál lelki éneke	56
Mályuszné Császár Edit: A Rádayak és hazai színjátszásunk	72
Németh Balázs: Munkácsi Albert. Ormányság forradalmi lelkesze 1848/49-ben	81
A Ráday Könyvtár ősnymtatványainak katalógusa	96
A Ráday Könyvtár antiqua könyveinek katalógusa	103
Benda Kálmán: A Dunamelléki Ref. Egyházkerület Ráday Levéltára . . .	135
Pap László: Főigazgatói beszámoló jelentés a Ráday Gyűjteményben az 1955. évben végzett munkáról	145
Szabályrendelet a Dunamelléki Ref. Egyházkerület Ráday Gyűjteményéről	153

Munkatársak: Benda Kálmán, a Ráday Levéltár vezetője. Segesváry Viktor, a Ráday Könyvtár könyvtárosa. Zsindely Endre, a Ráday Könyvtár könyvtárosa. Huszár Lajos, a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának igazgatója. Csáji Pál, a Ráday Levéltár levéltárosa. Malýuszné Császár Edit, tudományos kutató. Németh Balázs, a Ráday Levéltár levéltárosa. Pap László, a Budapesti Ref. Theológiai Akadémia dékánja, a Ráday Gyűjtemény főigazgatója.

